
U V O D N I K

Emica Antončič

**O stereotipih in predsodkih
evropskih intelektualcev**

3

P O G O V O R

Ana Štefanec Knez in Luke Thomas Dunne

Poklic: plesalka in plesalec sodobnega plesa

7

TEMA

KRIPTOVALUTE

— UVOD V TEMO —

Ciril Oberstar

Kriptovalute

19

Sašo Dolenc

**Blockchain kot
digitalizacija zaupanja**

21

Lea Kuhar

**Ekonomija (ne)zaupanja:
primer bitcoina**

32

Sašo Furlan

**Tri forme družbenosti:
državni denar, privatni denar
in kriptovalute**

42

Truls Lie

**Naša prihodnost s
kriptovalutami**

53

P R E P O V E D A N I P O L O Ž A J

Multimedijsko izobraževalno društvo (MID) Glas podzemlja

62

J E Z I K O V N I K O T

Emica Antončič

Nove besede iz Medijskega pojmovnika za mlade

68

K U L T U R N A D I A G N O Z A

— K N J I G E —

Matic Majcen

Dve minuti do apokalipse

73

Veronika Šoster

Košek kosmov samot

81

Matic Majcen

Osnutki za revolucijo

77

Jakob Ribič

**Družbena koreografija
kot kritična metoda**

83

— S C E N S K A U M E T N O S T —

Nataša Berce

Odtisi treh zgodovinskih del

87

S U M M A R Y

93

7–8/2018

U V O D N I K

O stereotipih in predsodkih evropskih intelektualcev

Emica Antončič

Sširitvijo Evropske unije na vzhod se niso odprli samo novi gospodarski posli, ampak so svoj lonček k vzpostavljanju novega “evropskega kulturnega prostora” in k tranziciji nekdanjih socialističnih držav v neoliberalni kapitalizem pristavili tudi številni evropski intelektualci. Različna srečanja in konference – prevladujoče pisateljske –, namenjene priključitvi vzhodnoevropskega kulturnega prostora zahodnemu, so se v zadnjih treh desetletjih kar vrstile.

Ko prideš prvič iz srednje ali vzhodne Evrope na takšno vseevropsko srečanje, si seveda negotov. Opazuješ in molčiš. Tisti s področja nekdanje Jugoslavije smo sicer zmeraj zmogli nekaj več samozavesti, saj se nikoli nismo imeli za vzhodno Evropo. Titova Jugoslavija navsezadnje ni bila članica Varšavskega pakta, imela je odprte meje, do neke mere privatno lastnino in svojim državljanom je privoščila potrošniško družbo. Ampak ko se začneš previdno pogovarjati, ugotoviš, da si v očeh zahodnih kolegov vendarle uvrščen na vzhod – saj, kdo bi se menil za podrobnosti. A obe-

nem ti je všeč, ker se nekateri zanimajo za tvojo državo in kulturo in predvidevaš, da gre pri tem za kozmopolitizem. Poslušáš samozavestne govorce in ugotoviš, da so nekateri naredili iz srečanj zahod-vzhod tudi svoj biznis. Ko se po nekaj izkušnjah ožunačiš in glasno poveš kaj o svoji kulturi, si hitro deležen predstavitve kakšne večvredne kulture. Pokojni Aleš Debeljak, tisti slovenski javni intelektualci in pesnik, ki se je največ udeleževal tovrstnih srečanj, je ta položaj opisal takole: "Mnogi srednje- in vzhodnoevropski intelektualci so zavestno sprejeli vlogo "revnih sorodnikov", ki med seboj zgolj tekmujejo v prizadevanjih, kdo bo naredil največji vtis na svoje bogate bratrance v Evropi, to je zahodni Evropi, utelešeni v Evropski uniji."¹

Ko ozaveštiš položaj, v katerem si se znašel, začneš zagovarjati svoje stališče in poskušaš nasprotovati prevladujočim predstavam. A se seveda zaletiš v zid, sezidan iz stereotipov.

To je bil čisto individualen opis nekih osebnih izkušenj iz preteklih desetletij, zaradi katerih je avtorica tega teksta dobila averzijo do tovrstnih intelektualnih srečanj. Ker pa se je proti večvrednostnim predsodkom in stereotipom mogoče bojevati samo z dejstvi, si pogledjmo konkreten primer.

1. oktobra 2017 je španska policija pretepala prebivalce Katalonije, ki so se poskušali udeležiti referendumu o neodvisnosti. Večina Slovencev je na dogajanje v Kataloniji takrat zelo čustveno odreagirala, saj jih je poskus Kataloncev, čeprav ti niso tako enotni, kot smo bili prebivalci Slovenije v letih 1990–91, spomnil na čase našega osamosvajanja.

Slabe tri tedne kasneje je po sestanku na to temo v Bruslju Slovenska tiskovna agencija vprašala takratnega predsednika slovenske vlade Mira Cerarja, doktorja prava in pred politično kariero univerzitetnega profesorja, po slovenskih stališčih glede Katalonije. Cerar je seveda že sledil uradnemu stališču EU, ki je Katalonce pustilo na cedilu, češ da je odcepitev v nasprotju s špansko ustavo. Izjavil je, da so v tem pogledu med Slovenijo in Katalonijo velike razlike. Jugoslavija namreč ni bila demokratična država, zato je bil cilj slovenske osamosvojitve postati demokratična država in zavarovati človekove pravice, vzpostaviti pravno državo in nekoč postati članica EU. "Situacija ta hip v Kataloniji je s teh vidikov popolnoma drugačna. Španija, vključno s Katalonijo, je demokratična država." V demokratični državi torej policija pretepa volivce, v nedemokratični Jugoslaviji pa smo prebivalci takratne Socialistične republike Slovenije 23. decembra 1990 odšli na volišča zaradi referendumu o osamosvojitvi in nas ni nihče pretepal. Udeležba je bila 88,5-odstotna. Da se je Miro Cerar podredil volji bogatih bratrancev v EU, je mogoče s političnega stališča še nekako razumeti kot pomanjkanje poguma, da pa je širil tako tipične predsodke in stereotipe, pa ni sprejemljivo, saj kot pravnik zelo dobro ve, da je bila Titova Jugoslavija glede pravic narodov do samoodločbe demokratična država. V 1. členu ustave Socialistične federativne republike Jugoslavije iz leta 1974 je namreč pisalo, da je ta zvezna država kot državna skupnost prostovoljno združenih narodov in njihovih socialističnih republik, med temeljnimi načeli pa, da ima vsak narod pravico do samoodločbe in odcepitve. To je nadgradila potem še slovenska republiška ustava. Slovensko osamosvajanje je bilo po pravni poti nesporno legitimno. Španska ustava te možnosti ne dopušča, iz ravnanja politike in policije pa izhaja, da ne dopušča niti mirnega izražanja volje in zborovanja.

1 Aleš Debeljak: *Koncentrični krogi identitet*, v: *Evropske pisave* (ur. Ursula Keller, Ilma Rakusa), Maribor, Aristej, 2004.

Tito je v temeljnih usmeritvah glede pravic narodov sledil boljševiku Leninu, ki je močno podpiral načelo pravice do samoodločbe vseh narodov. Centralizirano caristično Rusijo je zato razdelil po jezikovno-etničnih vidikih, kar je ostala podlaga za današnjo državno suverenost nekdanjih sovjetskih republik. Ob propadu komunističnih režimov na vzhodu so se narodi lahko osamosvojili in izoblikovali svoje države. V delu zahodne Evrope teh pravic ni niti na načelni ravni. V demokratični Španiji je pravica Kataloncev, da zgolj odločajo o tem, kaj bi želeli narediti, prepovedana.

Vojna v nekdanji Jugoslaviji je v mednarodnem prostoru morda zameglila podobo o osamosvojitvi Slovenije, vendar ne bi smeli biti površni. Slovenija se je osamosvajala v okviru svojih republiških meja v nekdanji Jugoslaviji. Do morije je prišlo, ko sta hrvaški predsednik Franjo Tuđman in srbski Slobodan Milošević začela uresničevati nacionalistične ideje o veliki Hrvaški in veliki Srbiji, si poskušala razdeliti etnično mešano jugoslovansko republiko Bosno in Hercegovino ter etnično očistiti določena ozemlja. Maršal Tito je štiri desetletja s federalizacijo države, onemogočanjem nacionalističnih politikov in privzganjem ideologije o bratstvu in enotnosti jugoslovanskih narodov uspešno krotil separatistične težnje, a sta ekspanzivna nacionalizma obeh največjih narodov ob razpadu Jugoslavije ponovno krvavo izbruhnila.

Tudi nasilje v Kataloniji dokazuje, da nedemokratičnih tradicij ni mogoče kar tako odpraviti. Stereotip o Španiji kot demokratični zahodnoevropski državi sam po sebi vključuje domnevo, da v Španiji, ki je bila vse do leta 1975 fašistična diktatura, ni več nedemokratičnih ustalin. Nasilje v Kataloniji nam da misliti, da španska tranzicija v demokracijo morda vendarle ni bila dosledno izpeljana.

Zato bi bil čas, da evropski intelektualci, vpeti v tranzicijske procese, nehajo kar povprek govoriti o demokratičnem zahodu in vzhodnih diktaturah. Prav tako je silno nevarno kar povprek enačiti vsa separatistična in nacionalna gibanja v Evropi, predvsem pa pravico narodov do samoodločbe, ki jo kot mednarodnopravni koncept vsebuje ustanovna listina OZN, mešati s stari ekspanzivnimi nacionalizmi in z novimi konzervativnimi nacionalizmi, ki se širijo tako na vzhodu kot na zahodu v že vzpostavljenih nacionalnih državah proti migrantom in manjšinam. Stereotipi in predsodki so zmeraj posledica posploševanj in neznanja. Naloga intelektualcev je, da se jim skušajo izogniti in da uporabljajo dokazljive in logične argumente.

• Ana Štefanec Knez in Luke Thomas Dunne v predstavi 10 min vzhodno | foto: Miha Fras

P O G O V O R

Ana Štefanec Knez
in Luke Thomas Dunne

Poklic: plesalka in plesalec sodobnega plesa

Pogovarjala se je *Jedrt Jež Furlan*

Spomladi 2007 je v Ljubljano z vseh koncev sveta pripotovalo več kot dvesto plesalcev na avdicijo. Umetniški vodja Iztok Kovač je izbral petčlansko mednarodno zasedbo in z njimi postavil temelj skupine EnKnapGroup (EKG), ki je danes edina mednarodna in stalna skupina za sodobni ples v Sloveniji. Plesalci niso redno zaposleni, dobivajo pa redni mesečni honorar in vsak dan hodijo v plesno "službo". V državah, ki so sodobnoplesno bolj razvite, kjer je ples del univerzitetnega programa, domuje v mnogih centrih, na voljo je veliko vadbenih prostorov, festivalov in resna finančna sredstva. Je tak način dela normalen. V Sloveniji so EKG posebnost. Redni in različni treningi, delavnice, delo z mednarodnimi in

domačimi koreografi so v enajstih letih proizvedli 26 celovečernih predstav in plesni film. Repertoar sicer več kot 50 predstav redno predstavljajo doma, v Sloveniji, in v tujini. Od leta 2009 ima EnKnapGroup svoj domicil v Centru kulture Španski borci v ljubljanskih Mostah. Letos je skupina prejela Župančičevo nagrado Mestne občine Ljubljana. Deset let delovanja, nagrada, predvsem pa vse predstave so bile povod za intervju s plesalko **Ano Štefanec Knez** in plesalcem **Lukom Thomasom Dunnom**, ki sta pri EKG od samega začetka, ostali plesalci so se vmes – na avdicijah – menjali.

Ana, ti si iz Celja, Luke, ti iz Velike Britanije, oba sta rojena sredi osemdesetih preteklega stoletja. Zanimajo me vajini plesni začetki, saj sta rasla v družinah, kjer sta bila ples in umetnost doma. Kdaj sta se odločila, da bosta plesalca?

Ana: Ko sem se vpisala na plesno gimnazijo sem ugotovila, da so družinski člani po mamini strani imeli umetniške želje, ambicije. Moja babica si je želela biti plesalka, baletka vendar je bila iz kmečke družine in si tega pač ni mogla privoščiti. Njenega brata je zanimalo kiparstvo. V mamini družini so bili fotografi. Ples je povezal mojo družino. Oče in mama sta bila sicer iz športnih družin, tudi sama sem začela z umetnostnim drsanjem. Od tod moja tekmovalnost, od nekdaj se me drži. Sem pa dobila ime po Ani Pavlovi, mama se je tako odločila. Plesati sem začela pri šestih letih pri Gogi Stefanovič Erjavec, ker sem pri umetnostnem drsanju morala natrenirati plesni del. Potem je bilo vse več dela v šoli, vse manj treninga, sem pa ostala pri plesu.

Luke: Nisem se odločil za ples, ples me je našel. V šolo so prišli učitelji plesa izbirat šolarje za izvenšolske dejavnosti. In so me izbrali. Moja mama je študirala literaturo, sicer si je pa vedno želela biti plesalka. Ukvarjala se je tudi s športom, vendar si je potem na smučanju zlomila ključnico in tako končala športno kariero. Ded je bil pianist, učitelj glasbe. Teta po očetovi strani je pisala poezijo, sedaj se enkrat tedensko druži z gospemi, ki igrajo na ukulele. Nek genski umetniški zapis je v družini. Ko sta starša videla, da me ples resno zanima, sta me pri tem podpirala. Posebej ko so me v šoli zafrkavali, češ da ples ni moški posel. Za maturo sem si izbral matematiko, francoščino, nemščino in našel sem šolo za ples. Po prvem letu se z učiteljem za matematiko nisva najbolje razumela, tako da me matematika ni več zanimala.

Ana: Meni, recimo, ni nikoli šla zgodovina.

Ana, omenila si Gogo Stefanovič Erjavec, Luke ti, da so te našli na šoli. Predvidevam, da so bili prvi plesni učitelji za vaju pomembni, da so vaju pritegnili in potem navduševali za ples. Ker če bi bil učitelj matematike v redu, Luke, bi morda postal matematik?

Luke: Nisem hotel biti matematik, daleč od tega. Ko so me izbrali plesni učitelji v šoli, star sem bil deset let, sem res imel srečo z učiteljico plesa/baleta, bila je srčna in nas je znala navdušiti. Potem jo je zamenjal Graham Fletcher, plesal je v muzikalu Cats. Bil je strog, vendar smo se na njegovih urah tudi zabavali, predvsem pa plesno razigrali. Kljub temu da je plesal v muzikalu, nas ni učil tovrstnega plesa, temveč balet. Resda je deloval feminilno, toda pri plesu je bil močen, eksploziven in nas je res nakuril. Še danes se ga s sošolci radi spomnimo, zaradi njega smo nosili ščitnike, kar se nam je zdelo smešno. Sem pa edini iz tiste sku-

pine, ki je ostal pri plesu. Tretja učiteljica pa me je navdušila s svojo strastjo za sodobni ples. Do takrat nisem vedel, da sodobni ples obstaja, koreografije sem se loteval baletno, delal kolesa med plesnimi točkami. Ona je bila tista, ki je moje telo dekodirala, me naučila drugačnega gibanja. Je pa pomembno, da sem začel z baletom, da sem ga obvladal, imel pravilno držo z baletno disciplino vred, potem sem lažje s pomočjo sodobnega plesa še bolj spoznal svoje telo, predvsem pa povsem drugačne vidike plesa.

• Ana in Luke v predstavi *Canard pekinois/Mračna zveza* | foto: Andrej Lamut

Ana: Z Gogo se je začelo, naučila me je discipline. Ko sem začela pri njej, sem hodila v skupino z mlajšimi in starejšimi plesalci. Vrata so se mi odprla z Majo Delak na srednji plesni gimnaziji. Nikoli si nisem želela postati baletka. Zgodaj sem bila predestinirana za sodobni ples. Preko Maje sem spoznala tudi skupino EN-KNAP in njihov način plesa. Prvi profesionalni preboj pa mi je omogočil Matjaž Farič. Potem sem plesala z Magdaleno Reiter, Rosano Hribar, Gregorjem Luštkom, Igorjem Sviderskim in vsi so me navduševali, učili. No, kmalu sem prišla v EKG in to delo, ta način plesa, predstave me še vedno navdušujejo.

Prihajata iz različno razvitih in bogatih sodobnoplesnih držav. Kako sta razmišljala o plesni karieri glede na položaj plesa v obeh državah? Pri nas sodobni ples že dolgo časa, skoraj 100 let, velja za mlado, razvijajoče se področje, ki se kar naprej vzpostavlja in bori za obstoj. V Veliki Britaniji pa, se zdi, obstajajo šole, univerze, skupine, in avdicije potekajo redno.

Ana: Tudi ko sem začela delati pri EKG-ju, nisem bila prepričana, da bom v plesu ostala, mislila sem, da bo to neka faza in da bom šla naprej, drugam. Nisem prav dobro vedela kaj bi rada delala. Všeč mi je, ostala sem, delali smo z različnimi avtorji, koreografi. Ponosna sem na to, kar delam, ne dovolim si, da mi nekdo reče, da delam nekaj postranskega. Še vedno me v domačem kraju tu in tam kdo sprašuje, če se od plesa sploh da preživeti. Mislijo, da je to hobi. Meni ples oblikuje vse v življenju. Sem pa kmalu ugotovila, da plesne šole niso ravno zame. Naredila sem sprejemne za P.A.R.T.S. (šolo je ustanovila slovita koreografinja Anne Terese de Keersmaecker – op.p) v Belgiji. Toda tam se nisem počutila domače, zdelo se mi je, da me hočejo ukalupiti v nek prepoznaven belgijski model. Meni je raznovrstnost pri EKG veliko bolj všeč.

Luke: V Veliki Britaniji je sodobnoplesna tradicija resda daljša in bogatejša, toda za moj okus je tam sodobni ples precej klasičen. Resda so plesalci na splošno bolj tehnično podkovani, no, mi z Laban Dance School smo veljali bolj za mislece plesa. Dober sem bil v tehniki, me je pa zanimalo več od tega. Drug zorni kot, rekonstruiranje telesa. V času šolanja nisem bil prav dober v koreografiji. Premlad sem bil. Pri EN-KNAP-u je veliko moči, drugačne uporabe tal, pristop k plesu je bolj raznovrsten. Njihov stil mi je bil takoj blizu. V Veliki Britaniji nas niso učili evropske plesne raznovrstnosti. Je pa res, da sem imel občutek, da bom zlahka dobil delo.

Kaj si ti Luke delal v Veliki Britaniji po končani šoli, kako si prišel v Slovenijo?

Luke: Ko sem maturiral, nisem našel univerze, fakultete zase. Nisem vedel, kaj naj naredim. Nisem bil sprejet na London Contemporary Dance School, ne na Northern Contemporary Dance School. Učiteljica plesa iz srednje šole mi je predlagala Laban Dance School. Avdicijo sem opravil v zadnjem trenutku. Ko sem faks dokončal, sem delal kot natakhar v kinu in hodil neuspešno na avdicije. Vmes sem pri neki agenciji dobil delo prodajalca parfumov. Potem me je nekdo predlagal za vskok v produkciji Opera North v Leedsu, v koreografiji Alette Collins, in tako sem začel svojo prvo profesionalno zaposlitev: kot sodobni plesalec v operi. Ko sem se ukvarjal s tem, mi je bivša sošolka pokazala plesne filme EN-KNAP-a, bil sem navdušen in kmalu zatem je bila avdicija za EKG. Tako kot na Labanovo šolo, sem prišel na avdicijo v zadnjem trenutku, prvi del avdicije sem zamudil. Sem pa čakal, hrepenel po taki priložnosti, in po enajstih letih sem še tukaj.

Šola za sodobni ples, plesna skupina so pravzaprav želje, ki so bile v slovenskem sodobnem plesu dolgo prisotne. Pri tem je zelo pomembno vlogo imela Ksenija Hribar. Dolgo je bila edina plesalka s končano plesno šolo, bila je soustanoviteljica London Contemporary Dance, šole in gledališča. Vodila je Plesni Teater Ljubljana, snovala je plesno šolo, predavala ples na AGRFT. Vsega tega si bila, Ana, deležna. Da si končala plesno šolo in da oba delata v stalni plesni skupini, je v nekem smislu uresničitev Ksenijinih želja.

Ana: Res je, bila sem v prvi generaciji, ki je končala plesno gimnazijo. Potem sem celo študirala etnologijo in me je takrat motilo, da je bilo malo literature o sodobnem plesu. Hotela sem ubrati neko svojo smer, povezati etnologijo in ples. Kaja Lorenci je delala naloge na to temo pred mano. Mogoče sem preveč silila v to smer ... Študija sicer nisem končala, je pa podlaga etnologije, antropologije ostala, pomaga mi pri delu, osmišljanju tega, kar počnem.

V EKG-ju se je zamenjalo veliko plesalcev, pa vendar vseskozi delujete enotno, usklajeno, harmonično. Kako vam to uspeva?

Ana in Luke: Vsak, ki pride, pozna delo EN-KNAP-a in EKG-ja. Vedo, kam prihajajo. Poleg tega so naše avdicije drugačne, ne klasične. Vsi pravijo, da je sproščeno, pogovarjamo se, dobra energija vlada. Mislim, da smo mi, ki gledamo udeležence avdicij, bolj živčni od njih samih. Vsi smo prisotni na avdiciji, plešemo z njimi, da Iztok vidi, kako se ujamemo. Nekateri so zelo specifični, dobri, a ne sodijo k nam. Če se delajo, da so nekaj, kar niso, se takoj opazi. Pretvarjanje na odru, na avdiciji, v življenju mi ni všeč. Iztok ima izurjeno oko in dober instinkt. Mogoče ne more tega ubesediti, vidi pa vse. Takoj. Ogromno predstav je videl, plesalcev.

Luke: Vsi na avdiciji si želijo delati to, kar so videli pri EN-KNAP-u, EKG-ju. Velika želja je opazna pri njih, in ta želja nas povezuje, trdo delamo za to, da smo ekipa, in da smo kljub raznolikosti tudi usklajeni. Zame je EN-KNAP-ov stil enostavno privlačen, poln dualnosti, ima mehkobo in moč hkrati. Strogost in suspenz.

Ana: Zemeljska eleganca. Vse očara.

Kako vidita razliko med EN-KNAP-om in EKG-jem?

Luke in Ana: Resda je Iztokov pečat zelo prepoznaven. Vendar je tega pri EKG-ju manj, ker veliko delamo z drugimi koreografi. Se mi zdi, da si je že nekaj časa želel vpeti v svoje delo mlade plesalce. Kar naprej jih je vabil, ne samo mlade, različne plesalce. V vsakem delu princip, gesta EN-KNAP-a morda ni opazna, vsekakor pa se jo občuti. In ko v to posežejo drugi koreografi, ta manira še vedno ostane. Vezni člen vsega je.

Luke: Od vseh koreografov, s katerimi sem sodeloval, me je Iztok najbolj oblikoval. Naučil me je biti na odru.

Ana: EN-KNAP je uveljavil igro, preprosto igro, lovljenje. Ponavljamo jo na vajah, treningih, avdicijah. Jaz lovim Luka, on lahko beži, taktizira, preda lov nekomu drugemu. Poleg tega pri nas ni štetja, ne govorim samo o tej igri, temveč o našem delu nasploh, šteje glasba, koreografijo si zapomnimo s pomočjo zvokov. Neka muzikalnost gre skozi telo. Pri EKG-ju je vse zelo muzikalno, kar mi je zelo blizu.

Luke: Preprosta in učinkovita igra je. Pomaga nam pri zaznavi drugih, skupine, vidi se, koliko je kdo samozavesten. Pokaže, koliko smo prisotni v prostoru, v skupini. Kako smo povezani sami s sabo. In potem tudi z drugimi. Vidimo vse? Lahko delamo več stvari, situacij naenkrat? Smo tu, skupaj, se zavedamo samih sebe ali se nekaj pretvarjamo? Lahko uporabljamo glas. Resno se igramo, tega je pri EN-KNAP-u in EKG-ju veliko. Pa tudi tekmovalnosti.

Kako poteka vajin navaden službeni dan?

Ana: Začnemo z ogrevanjem. Če nam je to všeč ali ne. Z različnimi koreografi, pedagogi, različnimi načini, tehnikami. Tudi z glasom, Body mind centering, pilates, kickbox ... različne stvari počnemo. Pri tem Iztok ne popušča (smeh), pravi, da je to osnovna higiena.

Luke: Če hočeš biti dober plesalec, moraš delati vsak dan. Ogrevanje je eno uro in petnajst minut. Potem je odmor. Nadaljujemo z delom, s klasi, ali vadimo, ustvarjamo do štirih ali dlje.

Delali ste s plesalci Trishe Brown na njeni predstavi *Set and Reset*, z Josefom Nadjem, ki ponavadi dela samo s tistimi plesalci, igralci, ki jih sam izbere. Za vas je obnovil predstavo *Mračna zveza*, ki me vedno znova gane. Ti predstavi sta povsem različni, ne samo vsebinsko, tudi tehnično. Predstave Trishe Brown so na videz "zračne".

Luke: Ko sem študiral ples, sem naletel tudi na Trisho Brown, ki je povsem spremenila sodobni ples, tudi z release tehniko. Niti predstavljati pa si nisem mogel, da bom nekoč delal z njenimi plesalci. To je velika čast.

Ana: Pred predstavo se povsem drugače ogrevamo, noge imamo pred tem v zraku, da se navadimo na drugačno uporabo mišic.

Luke: V glavi moramo spremeniti vse, kar vemo o teži, raztegljivosti. Ko delamo z Iztokom, je več kontrole nad vsem, tu moramo znati spustiti, pozabiti vse, kar znamo, čeprav je kontrola nad vsem pomembna tudi pri *Set and Reset*. Ko delamo z drugimi koreografi, pride nekdo, ki nas uvede v svoj svet, koreografijo. Pri vsem tem nam zelo pomaga, da znamo in smo vajeni improvizirati.

Ana: Josef Nadj nas je potegnil v svoj svet, kjer prevladuje vizualni pogled na vse. *Mračno zvezo* smo naredili na novo. Smo pa hitro padli v njegov svet. Vsem nam je bilo to dragoceno in pomembno. Od nas se je poslovil z lepimi besedami.

Predstava *Zasledovalci sreče* je nastala v koprodukcija z Nature Theater of Oklahoma iz New Yorka, ki jo vodita Pavol Liška in Kelly Copper, hkrati gre za najbolj nenavadno plesno predstavo, kar sem jih videla. Vestern žanr, veliko teksta, v dialoge med kavboji je vpleten zelo aktualen tekst o sodobnem času. Žanrska mešanica, pogum, norost, perfektna predstava. Kako je bilo vama delati tako nenavadno predstavo?

Ana: Pripravljala sem se tako, da sem gledala film Glorie Swanson, predvsem zaradi njenega talenta za melodramo. Pred tem smo si leto in pol dopisovali, da smo se spoznali. Tudi na podlagi tega sta napisala genialen tekst.

Luke: Tekst je poln aktualnih situacij, ki so hkrati osebne in globalne. Govorijo o svetu, politiki danes in hkrati o življenju. Nagovarja vse. Oba avtorja sta neizprosno iskrena, tudi mi smo tako delali predstavo. Ni prostora za blef. Hkrati moramo paziti na mero, hitro je lahko preveč, čez, postane kliše, stereotip. Na videz je veliko pretiravanja, zato moramo biti toliko bolj pozorni. Tudi v tej predstavi se nam je obrestovala izkušnja dela z Iztokom, z vsemi koreografi, s katerimi smo delali, improvizacija.

Kako so na predstavo odreagirali v ZDA, na gostovanju?

Ana: Mi smo navajeni kar naprej podirati četrto steno, mejo z gledalci, ne da bi sestopili z odra. Zelo je odvisno od publike, kakšna je energija med njimi, kako reagirajo. Peljejo nas, mi pa moramo loviti tanko mejo. Prednost v ZDA je bila angleščina, zelo dobro so reagirali na predstavo. Čutila in videla sem, da nam natančno sledijo, da so vseskozi z nami v predstavi.

• Luke v predstavi Set and Reset/Ponastavitev | foto: Andrej Lamut

Luke: Veliko predstav gledam, kjer so ljudje na odru v drži, češ nekaj sem naredil, vse vem in vi ste prišli gledat moje delo, kaj si o tem mislite, pa me ne zanima. Mi tega ne počnemo, ker delamo tudi za publiko, tudi če se to ne vidi, se odzivamo na impulze iz publike.

Gledate predstave drugih koreografov, plesalcev?

Ana: Rada bi videla več, nujno bi bilo, vendar veliko delamo, gostujemo. Malo časa mi ostane za življenje.

Luke: V Ljubljani, Sloveniji sem videl ogromno predstav in takoj sem videl, kaj mi ustreza in kaj ne. Malo predstav me je navdušilo. Veliko delamo in potrebujem čas, da se odpočijem, regeneriram. Toda pomembno je tudi življenje izven plesa, umetnosti.

Kako se pripravljata na predstave, imata kakšne svoje načine priprave, rituale?

Ana: Rada sem pripravljena. Pred *Zasledovalci sreče* neskončnokrat ponovim tekst, berem ga svoji mački. Po mojem ga znajo sosedji že na pamet. Če predstave ne delamo dolgo, jo pogledam na videu, iščem trenutke, ki mi niso uspeli, oziroma se spomnim, da se nisem počutila dobro. In potem delam na tem. Včasih sem umetnica 24 ur na dan.

Luke: Vedno imam tremo pred predstavami. Pri *Zasledovalcih sreče* govorim predstavo, kričim, če je treba, se zdivjam, ko jo obnavljam. Sicer pa sem pred predstavo rad prej nekaj časa v kostumu.

Si želita koreografirati, učiti ples?

Ana: Mi v bistvu kar naprej kreiramo, sodelujemo pri koreografiji. Trenutno nimam potrebe, da bi kaj svojega naredila.

Luke: Nisem rojen koreograf, dobro se počutim, ko mi je znan okvir dela, koreografije, predstave in soustvarjam v danem okviru. Sam ne bi postavljajl okvirja, koreografije, ne čutim potrebe po tem.

Kriptovalute

Ciril Oberstar

Kriptovalute kot izrazito sodoben finančni in tehnološki pojav po pomembnosti daleč prese-gajo pojav špekulativne mrzlice, zaradi katere njihova vrednost niha hitreje, kot niha počutje povprečnega, s stresom obremenjenega prekarne delavca. Zdaj že pregovorna razširjenost trgovanja s kriptovalutami seveda ni zanemarljiva. Naj za ilustracijo služi le osebna okoliščina urednika tega tematskega sklopa, ki je v nekem trenutku ugotovil, da več kot polovica njegovih manj kot 30 let starih kolegov tako ali drugače, večinoma sicer z zelo majhnimi zneski, trguje s kriptovalutami. Ugotovitev je glede na njihov prekarni status toliko bolj presenetljiva, po drugi strani pa je trgovanje s kriptovalutami med mladimi tako zelo razširjeno morda prav zaradi prekarnosti, ki postaja njihova redna spremljevalka.

Histerija, s katero se novinarski članki dnevnega časopisja lotevajo skrivnosti kriptova-lut, je tako vpisana v naravo same stvari – v zapletenost, ki je značilna za vsak sodoben finančni pojav, na eni strani, in v mikavnost vzbujanja investicijske sle na drugi. Toda narava kripto-valut se bistveno razlikuje od kvalitete zlatega denarja, ki se jo je dalo preveriti med zobmi. Zato kriptovalute kot globalni družbeni pojav presegajo radovednost, ki bi jo lahko zadovoljil novinarski članek običajne dolžine. Že tehnologija veriženja podatkovnih blokov, na kateri po-čivajo, je zelo zapleten pojav, ki ga je težko pojasniti v nekaj kratkih odstavkih. Še manj je na kratko mogoče opisati pogosto zapostavljeno družbeno razsežnost kriptovalut in vlogo, ki jo igrajo v sodobnem globalnem gospodarstvu ter njihov vpliv na družbene spremembe.

Ta tematski sklop se je omenjeni težavi poskušal izogniti tako, da je k pisanju povabil štiri avtorje, ki se dobro znajdejo v vmesnih področjih družbenih teorij. Vsak od njih je v razmislek

vzel presek, v katerem se srečata tehnologija denarja in njegova družbena teorija, pri čemer je v ospredju vseh prispevkov prav zaupanje kot tista družbena vez, ki je za delovanje vsake valute ključna.

Sašo Dolenc, fizik in filozof, ki je kot spletni urednik portala Kvarkadabra več popularizacije znanosti, v svojem prispevku najprej predstavi nastanek in razvoj tehnologije veriženja podatkovnih blokov, na kateri temeljijo kriptovalute, in pojasni način njenega delovanja. Nato poskuša z oporo v zgodovini razvoja umetne inteligence in z vpeljavo pojma digitalne subjektivnosti ugotoviti, ali je o tehnologiji blockchain mogoče govoriti kot o vrsti digitalnega zaupanja.

Lea Kuhar, filozofinja in sociologinja kulture, v svojem sestavku na primeru Bitcoina, najbolj razvpite kriptovalute, preučuje možne politične učinke obljub o decentralizaciji in neposredni demokraciji, ki jih v svojih geslih razglašajo zagovornikov kriptovalut. Ukvarja se z možnimi spremembami oblastnih razmerij znotraj novih tehnologij.

Sašo Furlan, politolog, ki se ukvarja s kritiko politične ekonomije, se je v svojem prispevku osredotočil na prepogosto zapostavljen družbeni vidik kriptovalut, ki temeljijo na decentraliziranih elektronskih omrežjih. Kriptovalute postavlja ob bok državnemu in privatnemu denarju kot tretjo obliko družbenosti.

Tematski blok zaključuje članek Trulsa Lieja, norveškega novinarja in urednika, ki je posvečen razmisleku o vlogi kriptovalut v obdobju okrnjenega zaupanja v klasične svetovne valute. Ponuditi poskuša pregled možnih prihodnosti kriptovalut. Poigrava pa se tudi z mislijo o tem, da bi kriptovalute zamenjale ali vsaj delno prevzele vlogo klasičnih valut v sistemu globalne menjave.

Čeprav se bo med branjem teh prispevkov vrednost kriptovalut nedvomno precej spremenila, vam branje žal ne bo prineslo vednosti o skrivnostih gibanja tečajev. Zaradi prebranega na trgu kriptovalut morda res ne boste obogateli, boste pa zato nedvomno bolje razumeli njihovo družbeno vlogo.

Blockchain kot digitalizacija zaupanja

Sašo Dolenc

Pametni stroji ne postajajo uspešnejši od nas le pri izvajanju specializiranih miselnih opravil, ampak vstopajo tudi v naš vsakdan. Po nekaterih cestah že vozijo avtomobili brez voznikov, računalniški programi že bolje od nas prepoznavajo in kategorizirajo vsebino fotografij, zapisujejo govor, prevajajo besedila in izvajajo druga miselno zahtevna opravila, ki so bila še nedavno zgolj v domeni ljudi.

Zadnja leta je prišlo na področju razvoja umetne inteligence do pomembnega napredka. Stroje smo običajno obravnavali kot predmete, ki nimajo lastne subjektivnosti. Sposobni so bili izvajati le vnaprej natančno določena opravila. S hitrim napredkom tehnologije umetne inteligence se zdi, da tovrstna razmejitev morda ni več ustrezna. Stroji naenkrat pridobivajo lastnosti, ki so podobne tistim, ki so značilne le za bitja z lastno subjektivnostjo.

Sočasno s hitrim napredovanjem umetne inteligence je prišlo tudi do vznika povsem nove tehnologije, ki omogoča dokaj učinkovito ustvarjanje "digitalnega zaupanja", ki za delovanje ne potrebuje osrednje avtoritete. Ko so pred nekaj desetletji računalniški inženirji vzpostavljali zametke interneta, so želeli zgraditi predvsem čim bolj robusten sistem za izmenjavanje informacij. Prepričani so bili, da lahko zastavljeni cilj najlažje dosežejo, če ustvarijo mrežo medsebojno povezanih računalnikov, ki komunicirajo brez osrednje avtoritete. Žal se je kmalu izkazalo, da zgolj natančna navodila, kako naj se informacije prenašajo med računalniki, niso dovolj za učinkovito delovanje sistema, ki mu danes pravimo internet. Prost pretok podatkov nam namreč ne pomaga kaj dosti, če ne vemo, kje lahko informacije najdemo in kateremu viru lahko zaupamo.

Ključno novo tehnologijo, kako je mogoče graditi razpršene baze podatkov, ki za delovanje ne potrebujejo osrednjega skrbnika oziroma lastnika, je leta 2008 iznašel Satoši Nakamoto. Opisal in udeležil je metodo imenovano veriženje blokov ali blockchain, s katero se lahko popolni neznanci, med katerimi ni vnaprejšnjega zaupanja, medsebojno uskladijo glede informacij, kateri vpisi v bazo so veljavni.

V sestavku analiziramo, kako se v proces postopne digitalizacije subjektivnosti umešča tehnologija veriženja blokov imenovana blockchain. Zanima nas, ali gre v tem primeru za neke vrste digitalizacijo zaupanja, podobno kot gre pri umetni inteligenci za digitalizacijo subjektivnosti. Sestavek je razdeljen v tri dele. V prvem predstavimo nastanek in razvoj tehnologije veriženja blokov in podrobno pojasnimo način njenega delovanja. V drugem delu opišemo trenutno stanje na področju razvoja umetne inteligence in vpeljemo pojem digitalne subjektivnosti. V zadnjem delu obravnavamo vprašanje, ali je smiselno o tehnologiji blockchain govoriti kot o digitalnem zaupanju.

Kaj je blockchain in kako deluje?

Konec oktobra 2008 je Satoši Nakamoto nekaj sto strokovnjakom za računalniško šifriranje prek e-poštne skupine poslal kratko elektronsko sporočilo, v katerem je navedel, da razvija sistem elektronskega denarja, ki za delovanje ne potrebuje osrednje avtoritete oziroma banke. Sporočilu je priložil še devet strani dolg dokument¹ s podrobnim pojasnilom, kako naj bi takšen sistem deloval.

1 Satoshi Nakamoto, „Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System“, b. d., <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf>.

Med prvotnimi naslovniki pisma, ki jih je Satoši Nakamoto obvestil o svojih dognanjih, so bili predvsem navdušenci za nove tehnologije, programerji in strokovnjaki za tajnost elektronskih komunikacij. Ti nad predstavljenimi idejami sprva niso bili pretirano navdušeni. Glede na to, za kako pomembno idejo je šlo, je bil odziv zelo slab. Vendar Nakamota hladen sprejem pri strokovnjakih nikakor ni omajal v nameri, da svoje teoretične ideje čimprej preizkusi tudi v praksi. Tretjega januarja 2009 je na svojem računalniku prvič zagnal program za izmenjavo bitnih kovancev. Po šestih dneh samostojnega preizkušanja je člane e-poštne skupine ponovno obvestil, da sistem elektronskega denarja zdaj že deluje, zato se mu lahko pridružijo in ga preizkusijo. Vzpostavil je tudi spletno stran bitcoin.org.

Desetega januarja mu je končno uspelo pridobiti prvega uporabnika. To je bil računalniški strokovnjak Hal Finney, ki je tudi sam poskušal že vrsto let razviti elektronski denar, a ni bil pretirano uspešen, zato ga je predlog nove tehnološke rešitve seveda zelo zanimal. Z Nakamoto sta si izmenjala nekaj elektronskih pisem in Finney si je na svoj računalnik namestil tudi program, ki je omogočal uporabo elektronske denarnice. Nakamoto mu je testno nakazal 10 bitcoinov, kar je bila prva transakcija v tej valuti.

Žal pa sistem na začetku ni deloval tako, kot je bilo zamišljeno. Ko je Finney posodobil program na verzijo 0.1.0, se mu je vse skupaj sesulo. Tudi naslednje različice programa so bile zelo nestabilne, čeprav si je Nakamoto vseskozi prizadeval odpravljati hrošče in izboljševati uporabniško izkušnjo. Po približno tednu dni testiranja je bil Finney kot drugi aktivni uporabnik bitcoina za pomoč pri vzdrževanju sistema, kot velewa protokol, nagrajen že s približno tisoč novimi elektronskimi kovanci. Kmalu zatem pa ga je začetno navdušenje minilo. Princip delovanja je spoznal, zato se z novo valuto ni želel več ukvarjati.²

Bistvo revolucije, ki jo je povzročil prihod interneta v naše vsakdanje življenje, lahko povzamemo s trditvijo, da je internet zelo poenostavil in pohitril komuniciranje in prenašanje informacij na poljubno velike razdalje. Vse, kar obstaja v digitalni obliki, nam je postalo s prihodom interneta izjemno hitro dostopno, posledično pa je postala tudi komunikacija med ljudmi bolj preprosta, kar je olajšalo sodelovanje in izmenjavo idej.

Kljub vsem izboljšavam pa so z uporabo interneta vseeno povezane določene težave. Ena ključnih je, da je vse, kar je digitalno, mogoče brez težav kopirati in razmnoževati. In digitalna kopija je povsem enaka originalu. Naredimo lahko poljubno število kopij in vse bodo povsem enake kakovosti. Ta lastnost digitalnega sveta nam nekatera opravila zelo olajša in izboljša kvaliteto prenosa informacij, po drugi strani pa lahko povzroči tudi velike težave, kjer ni zaželeno, da se predmeti in izdelki nekontrolirano množijo. In denar je gotovo ena od stvari, ki izgubi ves svoj pomen in vrednost, če ga je mogoče nekontrolirano množiti oziroma tiskati.

² Paul Vigna in Michael J. Casey, *The Age of Cryptocurrency: How Bitcoin and the Blockchain Are Challenging the Global Economic Order* (Picador, 2016).

Marsikaj v ekonomiji se je zadnja desetletja že dokaj dobro prilagodilo tem novim okoliščinam. Za klasični materialni svet tako velja pravilo, da ima večjo vrednost tisto, česar je na voljo zgolj omejena količina oziroma je težko dostopno. Čim večje je povpraševanje in manjša je ponudba, večjo vrednost bo imel izdelek. V novi digitalni ekonomiji pa nasprotno ni najbolj uspešen tisti izdelek, ki je najtežje dostopen, ampak tisti, ki se najhitreje razmnožuje, deli oziroma kopira. Vendar vseh izdelkov in dobrin ne moremo preoblikovati na način, da bi bilo ekonomsko uspešni, če se čim večkrat prekopirajo in tako digitalno razmnožijo.

Najbolj očiten primer predmeta iz našega vsakdanjega sveta, za katerega nikakor ni dobro, če se nekontrolirano razmnožuje oziroma kopira, je seveda denar. In ključno vprašanje razvoja elektronskega denarja je bilo vseskozi, kako zgraditi sistem, ki bi preprečil nekontrolirano kopiranje, hkrati pa bi bil še vedno digitalen. Kako torej po eni strani ohraniti lastnosti digitalnega sveta, hkrati pa preprečiti razmnoževanje.

Gre za nekakšno iskanje rešitve za težavo, ki se zdi nerešljiva. Bistvo tega, da je nekaj digitalno, je ravno v tem, da je kopija vselej povsem enaka originalu. Digitalizirana stvar se po definiciji z lahkoto razmnožuje. Digitalna fotografija bo enako kvalitetna vsakič, ko jo pogledamo ali natisnemo, tudi če se razmnoži po vseh računalnikih sveta. Pomen tehnologije veriženja blokov oziroma blockchaina je ravno v tem, da je uspela težavo z nekontroliranim razmnoževanjem digitalnih vsebin uspešno razrešiti.

Specifični problem vseh elektronskih oziroma digitalnih valut, ki izhaja iz same narave digitalnega medija, je, kako v sistemu učinkovito onemogočiti dvojno uporabo istega kovanca. Kako v povsem digitalnem svetu, v katerem je vsaka kopija datoteke povsem enaka originalu, zagotoviti, da nekdo svojih elektronskih kovancev ne bo uporabil večkrat?

V prvi generaciji digitalnega denarja je sistem preprečevanja dvojne uporabe istega kovanca temeljil na zaupanja vrednih posrednikih, ki so urejali odnose med strankami. To so banke ali podjetja, kot je denimo PayPal. Težava s takšnimi posredniki pa je, da imajo zelo veliko moč, kar zmanjšuje zaupanje v sistem. Posredniki, ki vodijo igro, lahko iz lastnih kapric ali pod pritiskom močnih zunanjih deležnikov, kot so denimo vplivne države, preprosto zamrznejo določene račune in uporabnikom onemogočijo dostop do denarja. To se je zgodilo v primeru WikiLeaks, ki mu je PayPal zamrznil račun, na katerem so zbirali donacije.

Pri elektronskem denarju druge generacije takšnih všemogočnih posrednikov ni več. Zato tudi strahu pred zamrzovanjem računov in onemogočanjem dostopa do sredstev ni več. Se pa zastavlja vprašanje, kako v tem primeru, ko ni osrednje institucije, ki bi razreševala spore, vzpostaviti univerzalno zaupanje. Zakaj bi sploh zaupali svoj denar sistemu, v katerem ni hierarhije odgovornosti, ampak so vsi udeleženci povsem enakovredni?

Bistvo blockchaina je, da je njegovo knjigovodstvo razpršeno med vsemi uporabniki. S samim algoritmom izmenjavanja informacij o plačilih pa je poskrbljeno, da se vsi uporabniki ves čas strinjajo, kdo ima v lasti koliko elektronskega denarja oziroma podobnih digitalnih dobrin. Bistveno pri tem je, da algoritem sam, brez kakršne koli osrednje avtoritete, poskrbi, da se vsi sodelujoči strinjajo glede tega, kdo ima v lasti koliko bitnih kovancev.

Ideja, kako strukturno preprečiti goljufanje in nekontrolirano kopiranje elektronskega denarja, temelji na dokazu opravljenega dela, ki se približno vsakih 10 minut zahteva za sprejetje novega bloka oziroma seznama opravljenih novih transakcij. To opravljeno delo mora biti

tako veliko, da praktično ni mogoče goljufati, saj bi moral potencialni goljuf opraviti bistveno več dela kot vsi drugi skrbniki sistema skupaj, kar pa je v praksi težko izvedljivo.

Protokol prikaza opravljenega dela lahko v analogiji primerjamo z gradnjo zapletene sestavljanke iz veliko majhnih delov. Ko je sestavljanika enkrat končana, lahko z enim samimi pogledom nanjo preverimo, ali je bilo delo res skrbno opravljeno. Prikaz rešitve vsakič nove težke naloge je tako nesporen dokaz, da je reševalec v delo investiral veliko energije in časa.

Nakamoto je v prikazu svoje ideje elektronskega denarja predlagal, da se seznam vseh izvedenih transakcij hrani pri vseh uporabnikih. Posamezna transakcija pa temelji na elektronsko podpisanim sporočilu, da nekdo prenaša določeno količino e-kovancev na drugega uporabnika. Vsaka od novih transakcij se takoj po izvedbi razpošlje vsem članom sistema. Ta nova sporočila vsakdo shranjuje in iz njih tvori nov blok, kot se imenuje seznam novih transakcij, ki še niso potrjene in glede katerih še ni soglasja v sistemu.

Ključni element pri usklajevanju je v tem primeru elektronsko preverjanje istovetnosti podatkov. To se izvaja prek digitalnega prstnega odtisa, ki mu pravijo zgoščena vrednost (*hash*). Izračuna se z matematično operacijo, ki kateremu koli poljubno dolgemu zaporedju znakov priredi natančno določeno zaporedje 64 znakov.

Bistveno pri takšni operaciji ustvarjanja prstnega odtisa podatkov je, da za vsak vhodni podatek ustvarimo kodo, ki je značilna prav za ta vnos. Vsakdo lahko s pomočjo zgoščene vrednosti zlahka preveri, ali ima pred seboj nespremenjeno datoteko. Če je bila v seznamu transakcij spremenjena zgolj ena vejica, bo zgoščena vrednost podatkov povsem drugačna.

Računalniki, na katerih poteka program za bitcoin, sledijo novim sporočilom o izvedenih transakcijah in na podlagi zgoščene vrednosti zadnjega veljavnega bloka, predloga novega bloka in še nekaj naključnih dodanih znakov izračunavajo novo zgoščeno vrednost vseh teh podatkov skupaj.

Postopek, ko uporabniki z naključnim dodajanjem znakov na konec novega bloka ustvarjajo vedno nove zgoščene vrednosti, se imenuje rudarjenje. Vsak računalnik namreč v predlogu novega bloka naključno doda še nekaj znakov, s čimer spreminja zgoščeno vrednost bloka v želji, da bi našel takšno vrednost, ki ustreza vnaprej predpisanim zahtevam, kot je recimo, ta, da mora nova zgoščena vrednost vsebovati določeno število ničel ali kaj podobnega.

Šele ko z naključnim dodajanjem znakov računalnik najde ustrezno zgoščeno vrednost, lahko predlog bloka z zabeleženimi novimi transakcijami razpošlje drugim uporabnikom v odobritev. Ti blok potrdijo, če ne najdejo primerov, ko bi v seznamu transakcij kdo ista sredstva porabil večkrat oziroma če ni kake druge napake v podatkih. Uporabniki sistema glasujejo za veljavnost novega bloka preprosto tako, da ga dodajo v verigo prejšnjih, že potrjenih, in začnejo graditi novega. To se v povprečju zgodi vsakih 10 minut.

Ključna ideja, ki naj bi preprečila prevare in zlorabe, je zahteva, da se je treba za tvorbo novega bloka zelo potruditi. Vložiti je treba res zelo veliko računalniškega procesorskega dela v obliki rudarjenja, saj pri iskanju ustrezne zgoščene vrednosti bloka ni mogoče goljufati. Preizkušati je treba različne možnosti, dokler po naključju ne najdemo takšne, ki ustreza vnaprej določenim pogojem.

Poleg vložka računalniškega dela, ki porablja elektriko, je treba imeti še kar veliko sreče. Prav kombinacija vloženega procesorskega dela in visoka stopnja naključja onemogočata pre-

vare pri tvorbi novih členov verige. Vsakdo, ki ustvari nov blok, dobi za nagrado tudi nekaj novih bitcoinov, kar ljudi motivira, da sodelujejo pri rudarjenju in vzdržujejo sistem. Sprva je vsakdo, ki je uspel razrešiti uganko in ustvariti nov blok, dobil 50 bitcoinov, a z leti se količina na novo ustvarjenih kovancev zmanjšuje.

Logika avtomatskega algoritmičnega ustvarjanja zaupanja, na kateri temelji blockchain, je v samem jedru tako dokaj preprosta: tista veriga blokov, ki je najdaljša, vsebuje tudi največ opravljenega dela, zato ji lahko zaupamo. Če bi kdo želel spremeniti zapise v knjigovodstvu že izvedenih transakcij, bi moral na novo opraviti tudi vse delo, ki je potrebno za dodajanje vsakega novega bloka. To bi pomenilo, da bi moral opravljati delo hitreje kot vsi drugi člani omrežja skupaj.

Idejo veriženja blokov lahko opišemo tudi s pomočjo preproste analogije. Zamislimo si, da želimo brez osrednje avtoritete voditi zemljiško knjigo. Da bo lahko služila svojemu namenu, moramo iznajti način, kako bi se vsi strinjali, kateri vpisi vanjo so veljavni. Sistemsko moramo preprečiti, da ne bi kdo svoje nepremičnine prodal več kupcem hkrati in jih zavedel, da je tudi v zemljiški knjigi za vsakega posebej uredil prepis lastništva. Če je zemljiška knjiga centralno vodena, z izpisom stanja preprosto preverimo, kdo je vpisan kot zadnji lastnik, če pa je razpršena, lahko hitro zaidemo v težave.

Nakamoto je kot rešitev zagate predlagal, da se vse nove overjene pogodbe o prenosu lastništva, v digitalnem svetu so to digitalno podpisani dokumenti, takoj razpošljejo vsem, ki skrbijo za vzdrževanje baze. Ti v svojih arhivih sproti preverijo, da nihče ni iste nepremičnine prodal dvema ali zagrešil kaj drugega prepovedanega, nato pa približno na vsakih deset minut vse nove prispele pogodbe vežejo v knjigo.

Ključno vprašanje pri tem je, kako naj uporabniki zemljiške knjige vemo, kateri od knjig, ki jih vsak zase ustvarjajo vsi, ki sodelujejo pri vzdrževanju razpršene baze, lahko verjamemo? Kaj če se knjige vezanih novih dokumentov medsebojno razlikujejo? Katera knjiga je prava oziroma zaupanja vredna, če ni osrednje avtoritete, ki bi jo lahko vprašali za nasvet?

Da bi razrešil težavo, je Nakamoto predlagal dodaten pogoj. Knjiga, ki nastane iz preverjenih novih pogodb, ne sme biti le skupek dokumentov, ampak mora biti urejena na prav poseben način. Prve črke v spetih dokumentih morajo, recimo, tvoriti besedilo znane pesmi, kar lahko vsakdo zlahka preveri. Urediti nove dokumente na ta način je težko in zahteva velik napor, zato je tisti, ki mu to uspe, finančno nagrajen, hkrati pa je njegova knjiga priznana kot nov zanesljiv vir podatkov v razpršeni bazi.

Žal pa potrebuje tehnologija vzpostavljanja digitalnega zaupanja, ki temelji na dokazu opravljenega dela (*Proof-of-Work*), za svoj pogon zelo veliko energije. Za ustvarjanje soglasja glede novih podatkov o izvedenih transakcijah v sistemu bitcoin se na globalni ravni trenutno potroši več električne energije, kot je porabimo v Sloveniji. To je zelo potratno in dolgoročno nevzdržno, zato nekatere razpršene baze podatkov že preizkušajo alternativne tehnologije za vzpostavljanje digitalnega zaupanja med neznanci, ki potrebujejo manj energije.

Najbolj obetavna nova metoda (*Proof-of-Stake*) temelji na varščini, ki jo zastavi vsakdo, ki sodeluje pri vrednotenju novih blokov. Več premoženja ko zastavi v obliki žetonov kriptovalute, večja je verjetnost, da bo prav njegov blok izbran, da tvori nov člen v verigi. V tem primeru bo finančno nagrajen, zato se mu splača sodelovati. A če se med preverjanjem izkaže, da so v

njegovem predlogu novega bloka napake, bo izgubil celotno varščino. Ključna razlika z izvirno idejo vzpostavljanja zaupanja pa je, da sodelujočim ni treba reševati zahtevnih nalog, ki potrošijo ogromno električne energije.³

Digitalizacija subjektivnosti

S pojmom subjektivnost označujemo zmožnost ljudi in živali, da si ustvarjajo lastno notranjo predstavo oziroma model dogajanja v zunanjem svetu. Za bitja s subjektivnostjo je značilno, da se lahko v povsem enakih okoliščinah odzivajo različno, vendar ne naključno. Kamen, ki nima lastne subjektivnosti, se bo v enakih okoliščinah vedno obnašal natanko tako, kot zanj predvidevajo fizikalni zakoni, medtem ko se bo bitje s subjektivnostjo v enakih okoliščinah lahko odzvalo vsakič drugače, saj poleg dražljajev iz okolice nanj vpliva tudi subjektivna predstava, ki jo ima o sebi in okolici. Za kamen lahko iz poznavanja njegovega stanja od zunaj predvidimo, kako se bo obnašal, bitje s subjektivnostjo pa ima poleg lastnosti, ki jih vidimo navzven, še svoj notranji model zunanjega sveta, ki ga od zunaj neposredno ne zaznamo.

Ključna značilnost subjektov oziroma bitij, ki posedujejo subjektivnost, je zmožnost ustvarjanja notranjih modelov zunanjega sveta. V preprostejši obliki počnejo to vse živali, saj je to zanje zelo pomembna strategija za preživetje. Če bi se le na osnovi izkušenj odzivale na svoje trenutne čutne zaznave, bi bile zelo neboljane in bi hitro postale plen.

Z izrazom digitalni subjekt označujemo zmožnosti strojev oziroma umetne inteligence, da prevzema vedno več funkcij, ki so bile značilne le za ljudi. Predvsem gre za sposobnosti ustvarjanja lastnih modelov dogajanja v svetu in napovedovanje bodočega razvoja dogodkov. Digitalni subjekti imajo, podobno kot živali in ljudje, sposobnost ustvarjati svojo predstavo oziroma model zunanjega sveta. Samovozeči avtomobil mora samostojno najti ustrezen odziv na nepričakovane situacije, pri čemer se mora pogosto pravilno odločiti in ukrepati v delcu sekunde. Da se lahko avtomobil pravilno odloči, mora v vsakem trenutku natančno vedeti, kaj se dogaja v okolici, in znati tudi predvideti, kaj se bo najverjetneje zgodilo v naslednjih trenutkih. Da to zmore, mora znati v svoji okolici v najrazličnejših okoliščinah in vremenskih razmerah s senzorji prepoznati predmete in živa bitja.

Ljudje lahko z vidom in sluhom z lahkoto spremljamo dogajanje v svoji okolici in se na dogodke tudi ustrezno odzovemo. Ker to počnemo avtomatsko, se niti ne zavedamo, da za analizo tega, kar zaznavajo oči, skrbi kar velik del naših možganov. Izgradnja robotskega vida, ki bi znal hitro in zanesljivo prepoznavati predmete, nikakor ni preprosta naloga, o čemer priča po-datek, da so tehnologijo prepoznavanja predmetov na slikah, ki deluje primerljivo s človeškimi

3 Don Tapscott in Alex Tapscott, *Blockchain Revolution: How the Technology Behind Bitcoin Is Changing Money, Business, and the World* (New York: Portfolio, 2016).

sposobnostmi, razvili šele nedavno. Da lahko avtomobil samostojno vozi, mora imeti ves čas zanesljiv model stanja v svoji okolici. Osnova za orientacijo so zemljevidi v visoki ločljivosti, ki so opremljeni tudi s podatki o stavbah, večjih predmetih, pločnikih in z drugimi podatki o stanju terena. Te shranjene informacije avtomobil nato dopolnjuje s podatki iz svojih senzorjev, kot so: GPS, kamera, laserski merilec oddaljenosti, radar, sonar in giroskop. Seveda je ključno, da zna iz množice podatkov, ki prihajajo iz različnih naprav, pravilno razbrati, kateri predmet je na katerem mestu.⁴

Digitalno subjektivnost lahko razumemo kot vzpostavitev baze podatkov, ki neprestano dopolnjuje nove informacije o dogajanju v okolici. Dva temeljna pristopa k ustvarjanju umetne inteligence pa lahko primerjamo z dvema pristopoma k učenju jezika. Otroci se v mladosti materinega jezika naučijo s poslušanjem in ponavljanjem, pri čemer jih odrasli ves čas popravljamo. Povsem drugače se tuje jezike učimo kasneje v življenju, ko si poskušamo zapomniti pomene posameznih besed in pravila, kako se besede povezuje v stavke.

Umetne nevronske mreže so tipičen primer učenja, ki je podoben načinu, na katerega se jezika učijo otroci. Otroci ne poznajo slovnice in pravil, a se vseeno naučijo pravilno govoriti, podobno kot se nevronska mreža nauči prepoznavati vzorce, čeprav nikjer v njej ni zapisano pravilo, kako se denimo krog razlikuje od kvadrata. Nasprotno pa je simbolni pristop k umetni inteligenci bolj podoben načinu, kako se novega jezika učimo odrasli, ko si poskušamo zapomniti slovnična pravila.

Preprosto rečeno so algoritmi, podobno kot slovnična pravila, zaporedja natančnih navodil, ki računalnikom povedo, kaj morajo v posameznem trenutku narediti. Običajno algoritme napišejo programerji, ki poskušajo vnaprej predvideti vse mogoče okoliščine in računalnik pripraviti, da se bo znal nanje pravilno odzvati. Strojno učenje pa pristopa k tvorjenju algoritmov na drugačen način, saj ne potrebuje programerjev. Računalnik postopoma sam zgradi algoritem, ki ga proizvede s pomočjo učenja ob podatkih o že rešenih nalogah. Bolj natančno rečeno imamo v primeru strojnega učenja na začetku neki univerzalen algoritem, ki se zna učiti. S pomočjo vedno novih podatkov se nato z učenjem izboljšuje oziroma se preoblikuje v algoritem, ki zna dobro reševati konkretno nalogo.⁵

Ker algoritmov pri strojnem učenju nihče ne ustvari načrtno, ampak se s postopnim izboljševanjem vzpostavijo sami, jih dojemamo kot nekakšne črne škatle, za katere nihče ne ve natančno, kaj v njih pri nekem vstopnem signalu pripelje do določenega odgovora. Tako ustvarjene algoritme lahko primerjamo s človeško intuicijo, ko odgovor na vprašanje preprosto začutimo, ne znamo pa pojasniti, kako smo do odgovora prišli. V jedru raziskav na področju umetne inteligence in strojnega učenja je zato iskanje čim boljšega univerzalnega algoritma, ki bi se znal hitro in zanesljivo učiti najrazličnejših nalog.⁶ Eden takšnih univerzalnih algoritmov

⁴ Hod Lipson in Melba Kurman, *Driverless: Intelligent Cars and the Road Ahead* (Cambridge, Massachusetts London, England: The MIT Press, 2017).

⁵ Ethem Alpaydin, *Machine Learning: The New AI* (Cambridge, MA: The MIT Press, 2016).

⁶ Pedro Domingos, *The Master Algorithm: How the Quest for the Ultimate Learning Machine Will Remake Our World* (New York: Basic Books, 2015).

za učenje so večplastne nevronske mreže, ki se jih je prijelo ime globinsko učenje (*deep learning*). Izkazalo se je namreč, da nevronske mreže za učinkovito učenje potrebujejo razmeroma veliko plasti nevronov, ki so različnih tipov in se ponavljajo v prekrivajočih se vzorcih. Prav tako potrebujejo zelo veliko podatkov, s pomočjo katerih se lahko učijo.

Ena od ključnih lastnosti človeške subjektivnosti je, da se skozi življenje razvija in nadgrajuje. Rodimo se z zelo malo vrojenimi veščinami, zato se jih moramo najprej naučiti. Tehnike in pripomočki za učenje se skozi stoletja izpopolnjujejo, tako da lahko ljudje danes gradimo na znanju, ki se je zbiralo tisočletja. Druga pomembna lastnost človeške subjektivnosti je, da je v časovno omejena. Vezana je namreč na neko konkretno biološko telo, ki se skozi življenje spreminja, saj raste in se stara, na koncu pa umre.

Digitalna subjektivnost se sicer tudi lahko nadgrajuje in izboljšuje s posodabljanjem strojne in programske opreme, a ni vezana na konkretno telo, ki se stara in nato umre. Digitalna subjektivnost je teoretično lahko nesmrtna. Ker je smrtnost ena od ključnih lastnosti človeške subjektivnosti, lahko ta razlika pomembno vpliva na lastnosti digitalne subjektivnosti, ko bo enkrat sposobna predvidevati prihodnost na podoben način, kot znamo to početi zdaj le ljudje. Pomembna značilnost digitalnega sveta je tudi, da v njem ni razlike med originalom in kopijo. Vse verzije iste digitalne fotografije so povsem enake. Na področju digitalne subjektivnosti to pomeni, da se lahko digitalni subjekti enostavno množijo, pri čemer jim ni treba skozi postopek odraščanja in učenja, kar je ponovno bistveno drugačna situacija kot pri ljudeh.

Digitalni subjekti tako postopoma vstopajo v naš vsakdan in postajajo lastna kategorija, ki se razlikuje tako od domene ljudi kot svobodnih in avtonomnih bitij, kot tudi od domene klasičnih strojev, ki le slepo izvršujejo vnaprej določena navodila.

Digitalizacija zaupanja

Sistemi za učinkovito, pregledno in zanesljivo beleženje podatkov so temelj vsake civilizacije, v kateri morajo medsebojno sodelovati posamezniki, ki se predhodno ne poznajo. Dvostavno knjigovodstvo, ki se je preko arabskih virov in beneških trgovcev v renesansi razširilo po Evropi, je lep primer, kako lahko uvedba nove tehnologije pomembno vpliva na delovanje družbe oziroma v tem primeru na razcvet podjetništva.⁷ Poslovne knjige so bile namreč s pomočjo tehnike dvostavnega računovodstva bolj zanesljivo vodene, saj je bilo v njih zaradi specifičnega načina beleženja poslovnih dogodkov manj napak. Trgovci in država sta imela tako natančen pregled nad stanjem poslovanja, kar je bilo pomembno za pobiranje davkov in ustvarjanje zaupanja denimo pri ocenjevanju kreditne sposobnosti.

⁷ Paul Vigna in Michael J. Casey, *The Truth Machine: The Blockchain and the Future of Everything* (New York: St. Martin's Press, 2018).

Nobena družba ne more delovati brez vsaj minimalnega zaupanja med ljudmi. A že vzpostavljeno zaupanje se lahko hitro poruši, sploh v okoljih, ki nimajo učinkovitih mehanizmov za odkrivanje in kaznovanje prevarantov. V državah, kjer je veliko korupcije, tudi izpisek iz zemljiške knjige, da je nekdo lastnik nepremičnine, ne šteje kaj dosti pri ugotavljanju kreditne sposobnosti posameznika ali podjetja. Za ustrezno plačilo lahko namreč državni uradniki priredijo podatke v zemljiški knjigi, kar je nato težko spodbijati. Zato bi lahko selitev zemljiške knjige in podobnih uradnih evidenc na blockchain bistveno povečala zaupanje v takšnih okoljih in tudi v njih omogočila enostavnejše poslovanje.

Prav tako si lahko veliko obetamo od vzpostavitve pametnih pogodb, ki bodo shranjene v verigi blokov in se bodo same izvrševale, ko bodo izpolnjeni v njih vgrajeni pogoji. Takšne pametne pogodbe si lahko predstavljamo, kot da imajo vgrajene nekakšne virtualne robote, ki sami avtomatsko izvršujejo tisto, kar je bilo v pogodbah sklenjeno. Če se denimo dogovorimo, da nam pripada določen odstotek dohodka od vsakega prodanega izdelka, pri nastajanju katerega smo sodelovali, nam pametna pogodba omogoči, da se dogovor uresničuje kar sproti. Če pride do transakcije, ki ustreza pogojem iz pogodbe, se delež denarja avtomatsko nakaže na naš račun. Izvajanja dogovora pa nihče ne more preprečiti, saj je pogodba zapisana v verigi, ki je shranjena pri vseh uporabnikih sistema.

Za digitalne vsebine je značilno, da pri njih nikakor ni mogoče ločevati med originalom in kopijo. Digitalna kopija datoteke je povsem enaka originalu, kar seveda povzroča težave. Tehnologija veriženja blokov nam tudi v tem primeru omogoča, da se lahko uporabniki brez opore v neodvisni avtoriteti uskladijo glede tega, kateri dokument je pristen, kdaj je bil ustvarjen, kdo je njegov lastnik in o podobnih vprašanjih. Konsenza glede tega v digitalnem svetu pred tem ni bilo mogoče preprosto vzpostaviti, če ni bilo osrednje avtoritete, ki so ji vsi zaupali.

Blockchain je tehnologija, ki omogoča učinkovito in zaupanja vredno usklajevanje razpršene baze podatkov. Prinaša pomembno tehnološko novost, saj uvaja sistem, ki za delovanje ne potrebuje osrednje avtoritete, ampak algoritem sam poskrbi za soglasje, da ga lahko razumemo kot mehanizem za vzpostavljanja zaupanja. Pri tehnologiji veriženja blokov gre za obliko digitalizacije zaupanja, za katero lahko pričakujemo, da bo po nadaljnjem razvoju in nadgradnji zelo verjetno povzročila podobno velike družbene spremembe, kot sta jih digitalizacija podatkov v dvajsetem stoletju in digitalizacija subjektivnosti v začetku enaindvajsetega stoletja.

Viri in literatura

Alpaydin, Ethem. *Machine Learning: The New AI*. Cambridge, MA: The MIT Press, 2016.

Domingos, Pedro. *The Master Algorithm: How the Quest for the Ultimate Learning Machine Will Remake Our World*. New York: Basic Books, 2015.

Lipson, Hod, in Melba Kurman. *Driverless: Intelligent Cars and the Road Ahead*. Cambridge, Massachusetts London, England: The MIT Press, 2017.

Nakamoto, Satoshi. „Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System“, b. d. <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf>.

Tapscott, Don, in Alex Tapscott. *Blockchain Revolution: How the Technology Behind Bitcoin Is Changing Money, Business, and the World*. New York: Portfolio, 2016.

Vigna, Paul, in Michael J. Casey. *The Age of Cryptocurrency: How Bitcoin and the Blockchain Are Challenging the Global Economic Order*. Picador, 2016.

———. *The Truth Machine: The Blockchain and the Future of Everything*. New York: St. Martin's Press, 2018.

Povzetek

V sestavku analiziramo, kako se v proces postopne digitalizacije subjektivnosti umešča tehnologija veriženja blokov imenovana blockchain. Sestavek je razdeljen v tri dele. V prvem predstavimo nastanek in razvoj tehnologije veriženja blokov in podrobno pojasnimo način njenega delovanja. V drugem opišemo novosti na področju razvoja umetne inteligence in vpe-
ljemo pojem digitalne subjektivnosti. V zadnjem delu se vprašamo, ali je smiselno o tehnologiji blockchain govoriti kot o digitalnem zaupanju.

Summary

This paper analyzes how blockchain technology is related to the process of the gradual digitization of subjectivity. The article has three parts. In the first, we describe the origin and functioning of blockchain technology. In the second, we explain novelties in the field of artificial intelligence development, and we introduce the concept of digital subjectivity. In the last section, we discuss the question of whether it is possible to talk about blockchain technology as a form of digital trust.

Ključne besede

blockchain, internet, umetna inteligenca, subjektivnost, zaupanje

Keywords

blockchain, internet, artificial intelligence, subjectivity, trust

Ekonomija (ne)zaupanja: primer bitcoina

Lea Kuhar

“Obstajajo tri obdobja valut: blagovno utemeljena, politično utemeljena in sedaj matematično utemeljena,” (Guttamann 2013, 89) je v enem izmed svojih motivacijskih govorov izrekel internetni poslovnež in investitor Chris Dixon ter s tem v enem stavku povzel tisto, kar v sodobnem svetu kriptovalut velja za nekakšno zgodovino monetarnega sistema.

Ideja v ozadju delitve obdobj je zelo preprosta: medtem ko naj bi se blagovno in politično utemeljene valute preteklosti navezoval na nekaj drugega od same sebe – prva na blagovno produkcijo, ki je fiksirala svojo vrednost na količino posedovanega zlata, druga na meddržavne dogovore in usklajevanja razmerij moči med centralnimi bankami, naj bi z letom 2008 prešli v obdobje, znotraj katerega zunanja utemeljitev ni več potrebna, saj je vsaka valuta v zadnji instanci utemeljena v nezmotljivosti matematičnih algoritmov – torej sama v sebi. Leto 2008 je prelomno leto, saj smo takrat dobili prvo *kriptovaluto*, ki je temeljila na do tedaj nepoznani metodi *veriženja podatkovnih blokov* (“blockchain”). Ravno v času vzpona zadnje velike finančne krize se je tako za trenutek zazdelo, da smo iznašli tehnologijo, ki omogoča decentraliziran, neposredno demokratičen in transparenten način delovanja finančnih institucij. Vendar pa je preizkus realnosti kmalu pokazal, da temu (vsaj do sedaj) ni bilo tako. Če pogledamo, kaj se je v zadnjem desetletju s kriptovalutami dejansko dogajalo, vidimo, da so se jih poleg uporabnikov spletnega črnega trga *Silk Road*, uporabljali predvsem finančni špekulanti, ki so v njih videli priložnost za hiter zaslužek, pranje denarja ali možnost izmika davčnim bremenom (Yelowitz in Wilson 2015).

V članku bomo z analizo dveh glavnih gesel bitcoina, “v kriptografijo zaupamo” in “tehnologija je prosta politike”, pokazali, da decentralizacija in neposredna demokracija sami po sebi še nista zadostna razloga za temeljito spremembo finančnih institucij znotraj kapitalističnega produkcijskega načina. Kot nazorno pokaže primer bitcoina, se oblastna razmerja znotraj novih tehnologij ne izničijo, temveč zgolj preoblikujejo. Kot bi rekel Brett Scott (2015), na mesto centraliziranega *Leviatana* stopi njegova nova različica, decentralizirani *Tehnoleviatan*. Pokazali bomo, da je koncept *zaupanja* ključen tako pri nastanku kot pri legitimaciji teze o progresivnosti novih tehnologij saj deluje kot dopolnitev in nadgradnja ideje o njihovi domnevni apolitičnosti.

“V kriptografijo zaupamo ...”

Tako kot se je drugo valutno obdobje izoblikovalo glede na kritiko prvega – primarni povod za ukinitev zlatega standarda je bila rigidnost zakonov, ki niso dopuščali zadostne fleksibilnosti monetarnih politik, naj bi tretje valutno obdobje nastalo kot rešitev za težave in pomanjkljivosti drugega. Glavni očitki trenutno obstoječim finančnim institucijam so sledeči: i.) ker so centralizirane, je napad na njih lažji; ii.) milijone ljudi izključijo iz globalnega gospodarstva – npr. ljudi, ki si ne morejo privoščiti odprtja bančnega računa; iii.) nekatere (predvsem mednarodne) denarne transakcije se še vedno opravljajo izredno počasi; iv.) kot posredniki povsem nepotrebno povečajo stroške posameznih transakcij (Dodd 2017, Nakamoto 2008, Scott 2016). Želja po preseganju trenutne ureditve finančnih institucij potemtakem temelji predvsem na očitku o nepraktičnosti njihovega delovanja. Vendar pa to ni vse. Obstaja še dodatni očitek, ki deluje kot predpostavka in povezovalni element vseh do sedaj naštetih – to je kritika delovanja,

ki temelji na *zaupanju*, da bodo posamezni akterji in institucije resnično delovali tako, kot bi morali delovati.

Da je koncept zaupanja znotraj diskurza kriptovalut in metode veriženja podatkovnih blokov resnično ključen, vidimo že na primeru prebojnega članka *Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System* (Nakamoto 2008), kjer se na osemstranskem tekstu beseda zaupanje ponovi kar dvanajstkrat. Elektronsko plačevanje, pravi Satoshi, je danes popolnoma odvisno od finančnih institucij, ki delujejo kot tretje instance, skozi katere se opravljajo elektronska plačevanja. Kljub temu da za večji del transakcij sistem dovolj dobro deluje, pa ta še vedno trpi zaradi inherentne šibkosti, povezane z modelom delovanja, ki temelji na *zaupanju*. Da bi sistem namreč lahko deloval, nujno potrebuje nekoga, ki jamči, da se bodo narejene transakcije zares opravile. Takšni potrebi po zaupanju, pravi Satoshi, se lahko z gotovinskim plačevanjem do neke mere izognemo, vendar je v času vse hitrejših digitalizacije in vse bolj prisotnega elektronskega poslovanja zanašanje na papirnati denar vse manj verjetno.

Poglejmo si pobližje očitki o nezaupljivosti. Kot pokaže Costas Lapavitsas v *Marxist Monetary Theory* prevzema denar znotraj današnjega t. i. naprednega kapitalizma dve glavni obliki: *Prva oblika* je "fiat denar", ki ga tiskajo posamezne države zato, da lahko z njim plačujejo lastne izdatke oz. da lahko vzpostavijo lastni davčni sistem. Fiat denar je posledica 200-letnega in čedalje bolj zapletenega kapitalističnega procesa menjave in je sam po sebi brez vrednosti – služi zgolj kot simbolizacija blagovnega denarja. *Druga oblika* je kreditni denar, ki ga izdajajo privatne finančne institucije (ponavadi banke) s tem, ko odobrijo kredit. Kreditni denar ni simbol blagovnega denarja, temveč deluje kot privatna obljuba, da bo do poplačila kredita zares prišlo. V primeru plačila se kreditni denar materializira v obliki s centralnimi bankami podprtega "fiat denarja". Očitki o nezaupljivosti so vezani predvsem na kreditni denar, ki je danes prevladujoča oblika denarja v razvitih kapitalističnih državah (Lapavitsas 2017, 12). Če si predstavljamo čisto preprosto: če želimo danes nekomu nakazati denar, se z našo transakcijo denar ne premakne fizično z enega računa na drugega, temveč banka, na kateri svoj denar hranimo, zgolj spremeni podatkovni vnos na našem računu in na računu osebe, ki ji želimo denar poslati. Denarno nakazilo se tako ne more zgoditi brez posrednika – če transakcije ne posreduje banka, jo mora kakšna druga internetna plačilna storitev, kot npr. Paypal, Mastercard, Western Union, Visa ipd.. Posrednik je tisti, ki v zadnji instanci jamči, da naš denar zares obstaja, da je zares na mestu, na katerem naj bi bil, in da bo v primeru transakcije poskrbel, da se transakcija tudi pravilno izpelje. Posrednik ima tako določeno avtonomijo, saj lahko transakcije po potrebi tudi spreminja ali onemogoča.

Inherentna šibkost, o kateri govori Satoshi, se nanaša na to, da nimamo popolnega zagotovanja, da bodo banke ali ostale finančne institucije resnično ravnale v skladu z našimi pričakovanji. Da je ta pomislek upravičen, se je med drugim pokazalo ob zlomu finančnih trgov zgolj nekaj mesecev pred Satoshijevim odkritjem. Čedalje večja deregulacija finančnih trgov je v zadnjih desetletjih omogočila oblikovanje čedalje bolj zapletenih finančnih instrumentov, ki so skupaj z nebrzdanimi naložbami bančnikov leta 2008 povzročili zadnjo večjo finančno krizo. Namesto da bi banke delovale kot zaupanja vreden posrednik, so se pričele obnašati precej nepredvidljivo – med drugim so začele dajati čedalje bolj tvegana posojila (famozni NINJA krediti), nato pa so preko izvedenih finančnih derivatov preprodajale možnost njihovega od-

plačevanja, kar z drugimi besedami pomeni, da so dobresedno trgovale s krediti. Finančne inovacije, ki naj bi zagotavljale razpršitev tveganja, nastalega zaradi neodgovornega poslovanja, so na koncu vse večje banke pahnila v insolventnost, ki jih je moral na koncu reševati davkoplačevalski denar (Millet in Toussaint 2014).

Koncept zaupanja je potemtakem vezan na preračunljivo teorijo vedenja, na nekakšno *ex ante* oceno verjetnosti, da bo oseba oz. institucija, v katero zaupanje polagamo, zares naredila to, kar pravi da bo naredila. Vendar pa se je skupaj s trgi dokončno zlomilo tudi zaupanje v njihovo delovanje. Če se želimo v prihodnosti izogniti podobnim situacijam, potrebujemo temeljito reorganizacijo finančnih institucij – reorganizacijo, ki bo i.) ljudem omogočila, da sami zase jamčijo, da njihov denar resnično obstaja in je nekaj vreden; ii.) da sami posedujejo zagotovilo, da je denar res tam (in zgolj tam), kjer piše, da je; iii.) da v primeru transakcij sami beležijo spremembo njegovega položaja. Rečeno drugače, tisto, kar potrebujemo, je decentraliziran, demokratičen in transparenten finančni sistem, ki za svoje delovanje ne potrebuje nikakršnega posrednika. Kot bi rekel Satoshi, potrebujemo “elektronski plačilni sistem, ki temelji na kriptografskem dokazu namesto na zaupanju” (Nakamoto 2008, 1). In ravno to je tisto, kar naj bi z nastankom *bitcoina* oz. metode veriženja podatkovnih blokov (“Blockchain”) pridobili.¹

Bitcoin ne obstaja zato, ker bi določena tretja instanca zanj jamčila, da obstaja, temveč obstaja kot “veriga digitalnih podpisov” (Nakamoto 2008, 2). Vsak, ki ima dostop do računalnika, se lahko vključi v bitcoinovsko skupnost, znotraj katere lahko pomaga ustvarjati *kriptografski dokaz*, sestavljen iz zaporedja vseh do takrat narejenih transakcij. Če želimo svoj bitcoin poslati drugi osebi, lahko to storimo neposredno. Transakcije se namreč ne beležijo na centraliziranemu mestu, temveč tvorijo *podatkovne bloke*, katerim omrežje soležnikov (“peer-to-peer”) omogoča, da postane skupno lastništvo vseh sodelujočih. Poleg tega so transakcije narejene s kombinacijo javnega in zasebnega ključa, kar pomeni, da so hkrati transparentne in netransparentne. Transparentne so zato, ker imajo vsi sodelujoči v vsakem trenutku vpogled v celotno zgodovino transakcij, netransparentne so zato, ker zaradi kriptografskega postopka nihče ne more za nikogar zares vedeti, kdaj in za kakšno vsoto je s kom posloval. Posamezna transakcija je opravljena s tem, da se kot zadnji dodani člen “pripne” na dolgo verigo že obstoječih transakcij. Bitcoin zunanje instance ne potrebuje, saj sta njegov obstoj in delovanje popolnoma nerazdružljiva. Vsak digitalni kovanec obstaja zgolj kot potrjeno preteklih delovanj. Takšna zastavitev tudi onemogoča tvegana delovanja, kot sta npr. dvojno zapravljanje ali špekuliranje s tujim denarjem. Transakcije se namreč nalagajo druga na drugo po kronološkem zaporedju, kar onemogoči, da bi bila ista transakcija večkrat ponovljena. Vsak trenutek je jasno, kje je veriga in kaj se je v njej dogajalo pred tem. Kdor najhitreje preveri celotno verigo predhodnih transakcij oz. preveri, ali je kriptografski dokaz pravilno izpeljan in hkrati reši ma-

¹ Zgodovinsko gledano bi lahko pozive k reformi monetarnega sistema ločili na tiste, ki so želeli denar osvoboditi od bank (Positive Money v Veliki Britaniji, Gode Penge na Danskem, Fair Money v Avstraliji, Betra Peningakerfi na Islandiji), in tiste, ki so želeli denar osvoboditi od države (glej avtorje, kot je npr. Hayek). Za podrobnosti te delitve glej Nigel Dodd (2017). Bitcoin želi denar osvoboditi tako od nadzora bank kot od nadzora države.

tematični problem (famozni “SHA-256”, katerega zahtevnost reševanja naj bi progresivno rasla in pri tem porabljala čedalje več energije) je za svoje delo nagrajen z določenim številom bitcoinov. Takšnemu postopku se reče *rudarjenje* (“mining”) (Nakamoto 2008).

Ko rečemo, da kriptovalutam ni treba zaupati, se koncept zaupanja ne nanaša toliko na vrednost kriptovalute kot na njeno delovanje. Kriptovalute so namreč do neke mere še vedno fiat denar, saj služijo zgolj kot simboli za neko vrednost, ki je (najpogosteje) določena s tržnim mehanizmom ponudbe in povpraševanja.² Reči, da kriptovalutam ni treba zaupati torej ne pomeni reči, da jim ni treba zaupati, ker dejansko posedujejo neko vrednost. Zaupanje se tu nanaša predvsem na gotovost in zanesljivost sistemskega delovanja. Kar naj bi z metodo veriženja podatkovnih blokov pridobili, je nova verzija Hobbsove družbene pogodbe, v kateri se posameznikom v zameno za varnost ni treba odreči delu svojih pravic in le-teh prepustiti centralni instanci, saj omrežje soležnikov omogoča implementacijo skupnih dogovorov na popolnoma horizontalni ravni. Finančno poslovanje je sedaj utemeljeno zgolj na dejavnosti sodelujočih akterjev, s čimer naj bi postalo bolj demokratično, bolj transparentno, bolj predvidljivo in predvsem bolj zaupljivo. Pridobili naj bi svet, kot si ga je zamislil John Perry Barlow v *A Declaration of the Independence of Cyberspace* (1996), torej “globalni družbeni red brez tiranije”, “svet brez oblasti”, skupnost, ki se oblikuje glede na popolnoma nove družbene zakone.³

Kot med drugim pokaže Rachel Botsman v delu *Who Can You Trust?: How Technology Brought Us Together and Why It Might Drive us Apart*, želja po večji zanesljivosti v medsebojnem poslovanju ne pripada zgolj navdušencem nad kriptovalutami, na njej namreč temelji tudi večji del novih tehnologij, še posebej družbenih podlag. Botsmanova v knjigi navede nekaj primerov, ki so srhljivo podobni črnim scenarijem serije *Black Mirror*. Če omenimo zgolj enega: na Kitajskem so pred kratkim uvedli *Social Credit System*, ki deluje kot mehanizem preverjanja, koliko zaupanja je vrednih njenih 1,3 milijarde prebivalcev. Gre za sistem, ki ljudem omogoča, da na dnevni ravni pregledujejo in ocenjujejo drug drugega. Sistem beleži in vrednoti vsa področja posameznikovega življenja – med drugim beleži, kdo so tvoji prijatelji in kako dobro se z njimi razumeš, kaj si kupil v trgovini in kako dobra stranka si bil, koliko časa na dan preživiš na družbenih omrežjih in kako redno plačuješ položnice. Namen kitajske vlade je z “detektorjem iskrenosti” izmeriti in spodbuditi zaupanje med lastnimi prebivalci. Nekdo, ki več ur na dan igra računalniške igrice, bo tako imel slabšo oceno kot nekdo, ki redno kupuje plenice, saj vedenje drugega velja za bolj odraslo in zanesljivo. Poleg višjega statusnega simbola in kulturnega kapitala višja ocena Kitajcem prisluži tudi ekonomske ugodnosti – od tega, za kolikšen kredit lahko zaprosiš, v kateri soseski lahko živiš in v kateri vrtec lahko hodijo tvoji otroci, do tako “banalnih” stvari, kot kako hitro internetno povezavo lahko zakupiš. Trenutno je članstvo v sistemu prostovoljno, leta 2020 pa bo postalo obvezno za vse prebivalce (Botsman 2017).

² Če je v znamenitem prvem nakupu z bitcoini 22. maja 2010 računalniški programer Laszlo Hanyecz za 10.000 bitcoinov kupil dve Papa John's pici, je decembra 2017 vrednost enega bitcoina na spletnih izmenjevalnicah presegla 15.000 €. Nekaj podobnega se je zgodilo z rudarjenjem. Če si je še pet let nazaj lahko vsak prirudaril svoj bitcoin, trenutno rudarjenje bitcoina porabi več energije kot celotna Srbija, do leta 2020 pa naj bi porabil več energije, kot je danes porabi cel svet.

³ Nasploh bi lahko mnogo idej prisotnih v bitcoinovski skupnosti genealoško povezali s projekti povezanimi s samim začetkom interneta (Dodd 2017).

Težko spregledamo podobnosti med logiko, ki deluje v ozadju utemeljitve podlage *Social Credit System*, in logiko, ki služi pri utemeljitvi uporabe kriptovalut: centralnih institucij, ki bi vrednotile dejanja posameznikov ne potrebujemo več, saj lahko posamezniki to funkcijo opravljajo sami zase. Potrebujemo zgolj dovolj dobro zapisan algoritem in dovolj zmogljivo mašinerijo, ki bosta omogočila prosti pretok informacij med posameznimi uporabniki. To pa ne pomeni samo, da so uporabniki sedaj tisti, ki lahko ocenjujejo sami sebe oz. si neposredno izmenjujejo informacije. Ključna ideja v ozadju je, da na ta način dobljene informacije niso zmotljive. *Zaupanje* povsem nadomesti *gotovost*. Kaj točno to pomeni? Botsmanova definira zaupanje kot “gotovo razmerje z neznanim” (Botsman 2017, 20).⁴ Zaupanje je torej subjektivno občutje, ki se ne veže na gotovost delovanja, temveč se pripne na neznano prihodnost. Da bi nekomu zaupali, ne smemo vedeti, kaj bo ta oseba storila, ne smemo predvideti njenih dejanj. Zaupamo lahko zgolj ravnanju drugega, ki ga pred tem ne moremo določiti. To pomeni, da mora biti objekt našega zaupanja postavljen onkraj znanih načinov delovanja osebe oz. institucije, ki ji zaupamo. Postavljen mora biti v tisto nepogojeno, v tisto, česar vzroka ne moremo razložiti na podlagi pričakovanj, ki izhajajo iz normativnega in predvidljivega vedenja. Rečeno drugače, zaupamo lahko zgolj “drugemu” drugega – neznanemu in nepredvidljivemu ravnanju drugega. Popolnoma zaupati nekomu bi potemtakem pomenilo biti v popolni nevednosti glede njegovega delovanja. In obratno, znebiti se zaupanja bi pomenilo imeti popolno gotovost glede tega, kaj bo nekdo storil. Zaupanje torej ne temelji na vednosti glede delovanja, temveč na njenem manjku. Bolj kot smo prepričani, da bo nekdo res deloval v skladu z našimi pričakovanji, manj mu je treba zaupati. In obratno, bolj kot je določeno delovanje nepredvidljivo, več zaupanja je treba vanj vložiti. Gotovost bi potemtakem lahko razumeli kot “razmerje z znanim”, kot zmožnost pripoznanja vnaprej določenih in znanih dejanj.

“... ker je prosta politike”

Nove tehnologije temeljijo na kopici paradoksov – po eni strani naj bi šlo za optimizacijo že obstoječih razmerij, za krpanje lukenj v trenutnem delovanju finančnih institucij temelječih na zaupanju, po drugi strani pa naj bi sama optimizacija ta ista razmerja vselej že presejala. Ta paradoks se prekriva z novim paradoksom, ki se tiče pojmovanja samega preseganja – v družbo naj bi implementirali nekaj novega, vendar zgolj zato, da iz nje odvzamemo nekaj starega. Kaj je tisto, kar naj bi ji odvzeli? Kot pokaže Nigel Dodd v *The Social Life of Bitcoin*, je te-

⁴ Na tej točki bi želeli opozoriti, da od Botsmanove sicer prevzemamo definicijo koncepta zaupanja, vendar pa ne sledimo njeni kasnejši izpeljavi. Razloga sta predvsem dva: i) avtorica ponudi zgolj definicijo koncepta, vendar ga nato ne izpelje ii), avtorica ugotavlja, da se s posredništvom zaupanje ne izniči, temveč zgolj razprši – iz centralizirane oblike zaupanja naj bi prešli v distribuirano obliko zaupanja, znotraj katere posamezniki zaupajo neposredno ocenam in delovanju drugih posameznikov. Kot bomo videli v nadaljevanju, je naša teza ravno obratna.

melj omenjenih paradoksov ideja, da bosta bitcoin in metoda veriženja podatkovnih blokov odstranila politiko iz produkcije denarja in njegovega upravljanja. Hierarhične oblike vladanja se avtomatsko enačijo s političnim vladanjem, medtem ko naj bi pri horizontalni organiziranosti ljudstva šlo za nekakšno naravno apolitično stanje, kjer lahko množice svobodno izražajo svojo voljo (Dodd, 2017). Nekaj podobnega trdi David Golumbia v knjigi *The Politics of Bitcoin Software as Right-wing Extremism*, kjer ugotavlja, da predpostavke o domnevni apolitičnosti kriptovalut mnogokrat temeljijo na prevladujoče desnih ideologijah, znotraj katerih svoboda pomeni zgolj *negativno svobodo* v berlinovskem pomenu besede, torej "svobodo od" državne oblasti.⁵ Tako na primer skupine, kot so *kiberlibertaristi* ("cyberlibertarian"), *kriptoanarhisti* ("cryptoanarchists") in *kiberpankerji* ("cyberpunks"), vsaka v svoji različici verjamejo, da bo razvoj novih tehnologij družbi omogočil vrnitev v nekakšno prvobitno stanje. Sicer ni povsem jasno, kakšno naj bi to prvobitno stanje bilo, je pa gotovo, da je pot do njega tlakovana z vse-plošno decentralizacijo (Golumbia 2016).⁶

Če si predstavljamo, da bi obstoječa podlaga *Social Credit System* pričela delovati po novi metodi veriženja podatkovnih blokov, nimamo nobenega razloga za mišljenje, da bo posledica njene implementacije kaj več kot gola optimizacija že obstoječega sistema. Kot je namreč med drugim ugotovil Foucault (2015), se z decentralizacijo centrov moči razmerja vladnosti ne izničijo, temveč zgolj spremenijo. V primeru *Social Credit System*, je to več kot očitno, saj se uporabniki spletne podlage samodejno začnejo vesti na način, ki jim bo prinesel največ točk, kljub temu da navidezno nevtravno beleženje njihovega ravnanja tega ne zapoveduje. Edina sprememba je ta, da ljudje sedaj opravljajo kontrolo sami nad sabo. Kot bi rekel Brett Scott, na mesto starega, centraliziranega Hobbsovega Leviatana sedaj stopi decentralizirani "Tehnoleviatan" (2015, 2016). Tehnoleviatan na prvi pogled deluje kot mehanizem, ki vrača moč delovanja ljudstvu, vendar pa se v resnici dogaja ravno obratno. Iz Hobbsovega naravnega stanja, kjer je "vsak proti vsem", ne preidemo v popolno družbo, znotraj katere bi vsi živeli v sožitju z vsemi ostalimi, temveč v orwellovsko distopično družbo, kjer vsak stoji pod budnim očesom vseh ostalih. Zunanja centralna instanca, ki bi preverjala legitimnost naših ravnanj, ni potrebna, saj tehnologija poskrbi za to, da bo vsak storil, kar mora storiti, in se bo obnašal na najbolj optimalno možni način. Dovolj zgovoren je že sam primer bitcoinovskih rudarjev. Rekli smo, da rudarji "kopljejo" po zgodovini transakcij in preverjajo, če so vse transakcije legitimno opravljene. Če so pri tem dovolj uspešni, so na koncu poplačani z bitcoini. Vendar pa, in to vprašanje je ključno, zakaj so rudarji plačani? Za nadzor. Njihovo delo ni produktivno v smislu, da ustvarjajo določen presežek znotraj algoritma. Njihovo delo je sestavljeno iz neskončnega preverjanja, ali se je znotraj njihove skupnosti vse zgodilo tako, kot se mora zgoditi. Nihče ne more storiti ničesar, česar ne bi smel storiti, preprosto zato, ker tega

⁵ Golumbia ugotavlja, da v večini primerov ne gre za neposredno nanašanje kriptoteorij na desničarsko usmerjene teorije. V večini primerov jim je skupna predvsem uporaba in razumevanje desnega konceptualnega aparata ter predpostavke, na katerih njihove ideje temeljijo.

⁶ Obstajajo tudi teorije, ki trdijo, da lahko metoda veriženja podatkovnih blokov spodbudi socialistične projekte. Glej npr: Huckle in White (2016) ter Huckle, White in Bhattacharya (2017). Za njihovo kritiko glej Cockshota in Dappricha (2017).

dobesedno *ne more* storiti. Nelegitimno, nevneprej predpisano delovanje znotraj metode podatkovnih blokov preprosto ni mogoče. Poleg tega, vsaj v primeru bitcoina, teza o decentralizaciji centrov moči pade že na povsem operativni ravni. Še vedno imamo zakone, le da jih sedaj namesto pravnikov pišejo programerji. Tudi podatkovni bloki, ki naj bi v metodi veriženja podatkovnih blokov veljali za nereverzibilne, se po potrebi lahko izbrišejo in postavijo na novo. Natanko to je npr. storil Ethereum, ki je, potem ko so mu ukradli znaten del valut, izbrisal verigo podatkovnih blokov in jo postavil na novo (famozni “hard fork”). Seveda je bila odločitev demokratično sprejeta z glasovanjem aktivnih članov, vendar že samo dejstvo, da je takšna povratna storitev mogoča (in odvisna od programerja, ki jo opravi), priča o tem, da v nasprotju z zatrjevanim, zgodovina kriptovalut ni nespremenljiva. Podobno je z lastništvom. Za sodelovanje v bitcoinovski skupnosti naj bi bil potreben zgolj dostop do računalnika in internetnega omrežja, vendar pa ima statistično gledano še vedno manjšina ljudi v lasti večji del bitcoinov (podobno je pri ostalih kriptovalutah). Moč odločanja je še vedno pogojena z lastništvom (kar se v primeru 51-odstotnega lastništva lahko sprevrže v centraliziran mehanizem), lastništvo pa je (vsaj v primeru bitcoina) še vedno pogojeno predvsem s tem, ali že imaš denar, s katerim je mogoče valuto kupiti.⁷

Ni torej povsem jasno, zakaj naj bi moment gotovosti v delovanju finančnih institucij prinesel novo dobo v monetarni zgodovini in zakaj ne zgolj avtomatizacije stare – avtomatizacije, ki v najboljšem primeru upravo (in del menedžmenta) zamenja s programom. Jasno pa je, da diskurz o apolitičnosti novih tehnologij zakriva dejstvo, da se skupaj s centri moči razprši tudi dostop do njih in posledično možnost za njihovo spremembo. Ne samo, da so vzvodi za spremembo v takšni ureditvi težje dostopi, mnogokrat postanejo povsem nepotrebni. Zakaj bi spreminjali sistem, za katerega verjamemo, da prepušča moč neposredno ljudstvu in služi zgolj kot mehanizem za njegovo izražanje? Kot je na nekem mestu pripomnil Althusser: “Če že ni vedno mogoče rešiti problema, ki obstaja, pa nikoli ni mogoče rešiti problema, ki ne obstaja” (2016, 264). Na tem mestu tako ne želimo predlagati, da moramo ohraniti trenutni sistem finančnih institucij, ker je hierarhični sistem delovanja boljši od horizontalnega. Niti ne želimo trditi, da moramo ohraniti zaupanje kot temeljni koncept, na katerem družbene institucije gradimo. Poudariti pa želimo, da bo glavni izziv prihajajoče družbe, v kateri bo čedalje hitrejši tehnološki razvoj iznašel praktične rešitve za marsikatero medčloveške nevšečnosti, izpostavljanje težav, ki jih zgolj z zanašanjem na samo-v-sebi-utemeljujočo-se avtoriteto matematični algoritmov vendarle ne bo mogoče rešiti.

⁷ Zelo zgovorno je tudi dejstvo, da so pričele banke izdajati svoje verzije kriptovalut in razvijati svoje modele poslovanja, ki delujejo po metodi veriženja podatkovnih blokov.

Literatura

- Althusser, Louis, et.al.: *Reading Capital*, London/New York: Verso, 2016.
- Barlow, John Perry: *A Declaration of the Independence of Cyberspace*. Electronic Frontier Foundation, 1996. Dostopno prek: <https://www.eff.org/cyberspace-independence> (9. 6. 2017).
- Botsman, Rachel: *Who Can You Trust? How Technology Brought Us Together and Why it Could Drive us Apart*. Velika Britanija: Portfolio Penguin, 2017.
- Cockshot, Paul in Dapprich, Jan P.: *Bitcoin is not What Socialism Needs*. 2017. Dostopno prek: <https://paulcockshot.wordpress.com/2017/11/23/bitcoin-is-not-what-socialism-needs/> (26. 6. 2018).
- Dodd, Nigel: *The Social Life of Bitcoin*. *Theory, Culture & Society* 35 (3), 2017, 35–56.
- Foucault, Michael: *Rojstvo biopolitike: kurz na Collège de France: 1978–1979*. Ljubljana: Založba Krtina, 2015.
- Golumbia, David: *The Politics of Bitcoin Software as Right-wing Extremism*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2016.
- Guttmann, Benjamin (ed.): *The Bitcoin Bible: All you need to know about Bitcoins*, Books on Demand (Kindle Edition), 2013.
- Huckle, Steve in White, Martin: *Socialism and the Blockchain*. *Future Internet* 8 (4), 2016, 49–64.
- Huckle, Steve, Martin White in Rituparna Bhattacharya: *Towards a Post-Cash Society: an application to convert fiat money into a cryptocurrency*. *First Monday* 22 (3), 2017.
- Lapavistas, Costas: *Marxist Monetary Theory*. Leiden-Boston: Brill, 2017.
- Millet, Damien In Toussaint, Éric: *AAA: revizija, odpis, drugačna politika*. Ljubljana: Sophia, 2014.
- Nakamoto, Satoshi: *Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System*. 2008. Dostopno prek: <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf> (9. 6. 2018).
- Scott, Brett: *How Can Cryptocurrency and Blockchain Technology Play a Role in Building Social and Solidarity Finance?* Working paper UNRISD, 2016. Dostopno prek: <http://www.unrisd.org/brett-scott> (9. 6. 2018).
- Scott, Brett: *Visions of a Techno-Leviathan. The Politics of the Bitcoin Blockchain*, Rosa Luxemburg Stiftung: Policy Papers. 2015. Dostopno prek: https://www.rosalux.de/fileadmin/rls_uploads/pdfs/Policy_Paper/Policy-Paper_02-2015_web.pdf (9. 6. 2018).
- Yellowitz, Aaron in Wilson, Matthew: *Characteristics of Bitcoin Users: An Analysis of Google Search Data*, *Applied Economics Letters* 22 (13), 2015.

Povzetek

Z analizo dveh glavnih gesel bitcoina, “v kriptografijo zaupamo” in “tehnologija je prosta politike”, smo v članku pokazali, zakaj decentralizacija in neposredna demokracija sami po sebi še nista zadostna razloga za temeljito spremembo trenutno obstoječih finančnih institucij kapitalističnega produkcijskega načina. Kot nazorno pokaže primer bitcoina, se oblastna razmerja znotraj novih tehnologij ne izničijo, temveč zgolj preoblikujejo. Kot bi rekel Brett Scott, na mesto starega centraliziranega *Leviatana* stopi njegova nova različica, decentralizirani *Tehnoleviatan*. Pokazali bomo, da je koncept *zaupanja* ključen tako pri nastanku kot pri legitimaciji teze o progresivnosti novih tehnologij, saj deluje kot dopolnitev in nadgradnja ideje o njihovi domnevni apolitičnosti.

Summary

By analyzing two of the main slogans of Bitcoin: “In cryptography we trust” and “Technology is free of politics” we show why decentralization and direct democracy are not by themselves sufficient reasons for the complete transformation of the currently existing financial institutions of the capitalist mode of production. The example of Bitcoin clearly shows that under newly emerging technologies the relationships of governmentality do not get annihilated but transformed. As Brett Scott argues, the old centralized *Leviathan* gets replaced by its new version, a decentralized *Techno-Leviathan*. We will claim that the concept of *trust* is of crucial importance to both the formation and legitimation of the thesis of the progressiveness of new technologies, since it functions as a supplement and enhancement of the idea of their alleged apoliticism.

Ključne besede

bitcoin, metoda veriženja podatkovnih blokov, zaupanje, apolitičnost

Keywords

Bitcoin, blockchain, trust, apoliticism

Tri forme družbenosti: državni denar, privatni denar in kriptovalute

Sašo Furlan

Meščanska ekonomska teorija od Adama Smitha dalje blagovno menjavo praviloma obravnava po modelu neposredne menjave dveh produktov (*barter*), denar pa pojmuje le kot tehnično orodje, ki olajšuje oziroma pospešuje menjavo produktov. V meščanski ekonomski teoriji denar zato nima bistvene vloge pri konstituciji vrednosti blaga: klasična delovna teorija vrednosti namreč vrednost pojmuje kot inherentno lastnost posameznega blaga, kot materializacijo dela, ki je bilo vloženo v njegovo proizvodnjo, neoklasična teorija pa kot subjektivno določeno količino na podlagi principa mejne koristnosti.

V obeh primerih je denar le drugotna reprezentacija vrednosti, ki je določena neodvisno od njega, bodisi z delom v sferi proizvodnje blaga, bodisi s posameznikovim vrednotenjem koristnosti blaga. Marxova teorija vrednosti se v tem pogledu bistveno razlikuje tako od klasične kot od neoklasične teorije, saj denarju pripiše bistveno vlogo pri konstituciji vrednosti slehernega blaga.

Marx denar pojmuje kot nujno pojavno formo vrednosti, brez katere se vrednost blaga ne more udejanjiti. (glej Marx: 2012, 75). Blago je kot uporabna vrednost po eni strani koristna reč s specifično naravno formo, po drugi strani pa ima kot menjalna vrednost vselej tudi družbeno formo, ki se lahko izrazi le v menjalnem razmerju. Posamezno blago v izolaciji pravzaprav ni blago, saj se lahko njegova menjalna vrednost, ki ga šele določi kot blago, izrazi le v nekem drugem blagu, ki je z njim v menjavi postavljeno v refleksijsko razmerje enakosti. Marx v *Kapitalu* iz tega izhodišča izpelje zaključek, da je edina adekvatna forma vrednosti "obča vrednostna forma" oziroma "denarna forma".¹ Občo vrednostno formo opredeli kot razmerje, v katerem sleherni posamezno blago svojo vrednost izraža v enem blagu, ki služi kot obči ekvivalent. V obči vrednostni formi vsa blaga "prikazujejo svoje vrednosti, prvič, enostavno, saj jih prikazujejo v enem samem blagu, in, drugič, enotno, saj jih prikazujejo v istem blagu. Njihova vrednost je enostavna in skupna, torej obča." (prav tam, 53) Vrednost vsakega blaga je s tem izražena tako, da ta ni "razlikovana le od njegove uporabne vrednosti, temveč od sleherne uporabne vrednosti, in je prav s tem izražena kot nekaj, kar je skupno vsem blagom. Zato se blaga šele s to formo dejansko nanašajo druga na drugo kot vrednosti oziroma se drugo drugemu pojavljajo kot menjalne vrednosti". (prav tam) V obči vrednostni formi torej vsaka kvalitativno specifična uporabna vrednost dobi enakovrsten, kvalitativno homogen vrednostni izraz v enem blagu, ki je postavljeno na mesto občega ekvivalenta. Edinstveno blago, ki v tej strukturni matrici zaseda mesto občega ekvivalenta, pa ni nič drugega kot denar.

Blagovni svet je torej zaprečen z dvojnostjo, ki se kaže v nasprotju med konkretno dimenzijo blag kot kvalitativno heterogenih uporabnih vrednosti ter skupno, abstraktno, občo in homogeno dimenzijo blag kot menjalnih vrednosti, ki se udejanji v denarju. Toda denar po Marxu ni enostavno reprezentacija občosti blag, ki bi bila zoperstavljena posebnim blagom, temveč ima paradoksen status občosti, ki je utelešena v posebnem, namreč v posebnem blagu, ki zaseda mesto občega ekvivalenta. Denar, rečeno s Heglom, zato ni abstraktna, temveč konkretna občost oziroma *posameznost*, tj. občost, ki se udejanji v posebnem. (glej Hegel 2013, 42–44) Marx to osupljivo naravo denarja opiše s slikovitim primerom:

"To je tako, kakor da bi razen in poleg levov, tigrov, zajcev in vseh drugih dejanskih živali, ki po skupinah tvorijo različne rodove, vrste, podvrste, družine itd. živalskega kraljestva, obstajala tudi še Žival, individualna inkarnacija celotnega živalskega kraljestva." (Marx: 1975, 37)

¹ Na tem mestu Marxove kompleksne izpeljave denarne forme ne moremo rekonstruirati, zato le v grobem navajamo nekatere rezultate te izpeljave, ki bodo pomembni za našo nadaljnjo razpravo. Za izčrpnjšo analizo te problematike glej Heinrich: 2012, 50–57.

Denar je po eni strani posebna uporabna vrednost, ki obstaja poleg ostalih uporabnih vrednosti, toda ker prav ta in zgolj ta njegova posebna uporabna vrednost v matriki denarne forme služi kot obči vrednostni izraz vseh drugih blag, je hkrati "individualna inkarnacija" obče forme vrednosti slehernega blaga.

Dvojna narava blagovnega sveta se izraža tudi v pravno-politični strukturi, v katero je vpeta blagovna menjava. Z individualnimi posestniki blag je v tem pogledu enako kot z blagi. Po eni strani so posamezniki, ki občujejo na trgu, kvalitativno raznoliki empirični posamezniki, ki se razlikujejo po poreklu, spolu, družbenem statusu ali drugem. Po drugi strani pa so si prav ti posamezniki v pravno-formalnem smislu homogeni oziroma enaki. Posplošitev blagovne menjave je pravzaprav odvisna od pogoja, da se vsi posamezniki, ki v civilni družbi menjajo blaga in vstopajo v pogodbeno razmerja, medsebojno pripoznajo kot enaki individuumi, ki svobodno razpolagajo s svojimi blagi.² Iz tega razloga je civilna družba zaprečena z inherentnim protislovjem: sestavljena je namreč iz posameznikov, ki v menjava sledijo svojemu zasebnemu interesu, a se morajo, da bi lahko nemoteno sledili svojemu zasebnemu interesu, pri medsebojnem pripoznanju enakosti, opreti na nek obči interes. Jamstva za to, da se bosta osebi, ki na trgu skleneta pogodbo, medsebojno pripoznali kot enaka posameznika, ki sta v enaki meri primorana spoštovati pogodbeni dogovor, namreč ne more zagotoviti nobeden od teh posameznikov samih. Veljavnost pogodb med posamezniki zato ne more temeljiti izključno na njihovih posebnih voljah, temveč jo lahko zagotovi le neka tretja instanca, ki uteleša občo voljo. V primeru, da posameznika pogodbo skleneta neodvisno od tretje instance, je ta pogodba povsem naključna in lahko v vsakem trenutku propade, saj se lahko katerikoli od njiju kadarkoli odloči, da pogodbe enostavno ne bo več spoštoval. Le tretja instanca, ki sta jo oba primorana pripoznati kot občo, ju lahko prisili, da pogodbo spoštujeta, četudi ta morda pride v nasprotje s posebno voljo katerega od njiju.

Tretja instanca, o kateri govorimo, je seveda država. Ta ima, tako kakor denar, paradoksen status *posameznega*, tj. posebnega, ki je utelešenje občega. Država po eni strani obstaja le kot ena izmed posebnih volj, namreč kot volja, ki je utelešena v konkretnih vladajočih razredih in oblastnih institucijah, a po drugi strani prav to posebno voljo posamezniki prek skupnega pordrejanja njenim zakonom v praksi vedno znova pripoznavaajo kot občo.

Grobi oris temeljne strukture blagovnega sveta in njegovega pravno-političnega ustroja, ki smo ga pravkar podali, nam bo v nadaljevanju služil kot izhodišče obravnave treh različnih tipov denarja, ki so se pojavili v zgodovini modernega kapitalizma: državnega denarja, privatnega denarja in kriptovalut.

² "Da bi varuhi blag /.../ reči postavili v odnos drugo z drugo, se morejo vesti drug do drugega kot osebe, katerih volja prebiva v teh rečeh, tako da si vsak od njih, ko odsvoji svoje blago, prilasti tuje le z voljo drugega, torej vsak od njih le z obema skupnim dejanjem volje. Zato se morata vzajemno priznavati kot lastnika. To pravno razmerje, katerega forma je pogodba, naj bo legalno razvito ali ne, je razmerje volj v katerem se zrcali ekonomsko razmerje." (Marx 2012, 67).

Državni denar

Dominantna oblika denarja v sodobnem kapitalizmu je *državni denar*, ki ga tiskajo oziroma elektronsko knjižijo nacionalne centralne banke. Denar, ki ga ustvarijo centralne banke, sicer v kvantitativnem smislu predstavlja zanemarljiv delež celotne mase denarja, ki je v obtoku v sodobnem gospodarstvu. Čeprav je tiskanje "dejanskega" denarja v obliki gotovine izključna pravica nacionalnih centralnih bank, dandanes veliko večino denarja ustvarijo zasebne poslovne banke. Poslovne banke ustvarjajo kreditni oziroma knjižni denar, ki nastane ob vsaki vlogi. Če denimo posameznik pri neki banki na svoj račun vplača 1.000 evrov, se razpoložljivo dobroimetje na bančnem računu tega posameznika poveča za 1.000 evrov, hkrati pa se za 1.000 evrov poveča bančna blagajna. Iz izhodiščne tisočevrske vloge tako nastane 2000 evrov, tj. 1.000 evrov, s katerimi posameznik razpolaga prek svojega računa, in še dodatnih 1000 evrov, s katerimi razpolaga poslovna banka. (glej Heinrich 2012) Vendar je treba poudariti, da je kreditni denar, ki ga večinoma ustvarjajo zasebne poslovne banke, po svojem bistvu državni in ne privatni denar. Poslovne banke namreč ne ustvarjajo lastnih valut, ki bi konkurirale uradnim nacionalnim valutam, temveč knjižijo kreditni denar, ki ne more imeti drugačne mere vrednosti kot gotovina, ki jo natisne centralna banka. Ustvarjanje denarja poslovnih bank poteka pod regulacijskim okvirom centralne banke, ki opravlja tudi ključni funkciji posojilodajalca v zadnji sili in jamčitelja vlog, ter s tem skrbi za likvidnost celotnega bančnega sistema in gospodarstva nasploh. Tudi bančni sistem, ki je sestavljen iz mnoštva bank, ki v svojem vsakodnevnem delovanju udeležajo posebno voljo, tj. zasebni interes kopičenja profitov oziroma obresti, je v zadnji instanci odvisen od entitete, ki na denarnem trgu uteleša občo voljo države. Bančni sistem je zato kakor Marxovo živalstvo kraljestvo: poleg in razen mnoštva posameznih bank, obstaja še Banka, centralna banka kot individualna inkarnacija celotnega bančnega sistema.

V bančnem sistemu ima torej osrednjo vlogo centralna banka, ki je za tiskanje denarja in preskrbovanje gospodarstva z likvidnostjo pooblaščen od države. Centralne banke na denarnih trgih zato zasedajo strukturno mesto posameznega: njihov institucionalni položaj je analogen položaju njihovega "proizvoda", tj. denarja, v blagovni menjavi. Edinstvena značilnost kapitalističnega gospodarstva je v tem, da proizvodnja blag poteka v zasebnih podjetjih, ki so medsebojno neodvisna. V kapitalizmu proizvodnja prav zaradi strukturne izolacije proizvodnih enot ne more biti zavestno politično koordinirana na ravni občega, temveč je prepuščena naključni interakciji posameznikov na trgu. Toda videti je, da je pogoj možnosti nemotene zasebne proizvodnje neskončne palete blag v tem, da je proizvodnja vsaj enega "blaga", namreč denarja, v domeni države. Temeljna struktura blagovne menjave, ki jo Marx zaobjame z izpeljavo denarne forme, se tako odraža tudi v sami institucionalni strukturi kapitalističnega gospodarstva, v katerem sleherno posebno blago načeloma proizvajajo zasebne institucije, ki utelešajo posebno voljo, medtem ko edinstveno posamezno "blago", ki v denarni formi zaseda mesto občega ekvivalenta, proizvaja institucija, ki uteleša občo voljo.

Privatni denar

V zgodovini modernega kapitalizma so se poleg uradnih državnih valut pogosto pojavile tudi različne oblike *privatnega denarja*, ki ga niso izdajale države oziroma od držav pooblašene centralne banke, temveč zasebne institucije. Eden od najbolj strastnih zagovornikov privatnega denarja je bil Friedrich Hayek, ki je v delu *Denacionalizacija denarja* (1967) orisal sistem zasebne provizije denarja. Po Hayeku je ena od ključnih hib sodobnega tržnega gospodarstva državni monopol nad proizvodnjo denarja. Čeprav v tržnem gospodarstvu proizvodnja in menjava dobrin in storitev temeljita na konkurenčnih odnosih, je proizvodnja denarja utemeljena na neizpodbitnem monopolu države. Ker, tako Hayek, država ostaja edina institucija, ki skrbi za ponudbo denarja, je osvobodjena konkurenčnega pritiska, ki zasebne proizvajalce sili v proizvodnjo čimbolj kakovostnih in cenovno ugodnih izdelkov. Država je zaradi svojega edinstvenega položaja pravzaprav nagnjena k nesmotrnemu gospodarjenju z denarjem, ki naj bi se vedno znova izkazalo v nestanovitnih nihanjih vrednosti državnih valut. (glej Hayek: 1990, 23) Rešitev je po Hayeku enostavna: namesto ene nedotakljive institucije naj denar izdaja množstvo zasebnih akterjev, ki naj na trgu konkurirajo z lastnimi valutami.³ Mehanizem konkurence naj bi spontano poskrbel, da bodo na trgu prevladale najbolj stabilne valute. Vrednost zasebno izdanih valut bi bila na eni strani odvisna od tržnih dejavnosti ponudnikov valut, zlasti od izdajanja posojil in prodajanja oziroma kupovanja lastnih valut na trgu. Na drugi strani pa bi ključno vlogo odigralo povpraševanje upnikov in posojilojemalcev po dani valuti. Ker je upnikom v interesu apreciacija valute, s katero raste vrednost obresti in glavnice, posojilojemalcem pa, obratno, depreciacija oziroma padec vrednosti obresti in glavnice, bi na trgu nazadnje prevladale valute, ki bi zadovoljile obe strani, namreč stabilne valute na ravnotežnem preseku med apreciacijo in depreciacijo. (prav tam, 25). Po Hayeku privatni denar tako ni le sredstvo radikalne decentralizacije moči od države k množstvu zasebnih akterjev, temveč hkrati rešitev za pereč problem periodičnih obdobji inflacije in deflacije.

V duhu Hayekovega dela o denacionalizaciji denarja je med libertarnimi ekonomisti, kot so David Friedman, Steven Horowitz in George Selgin, moč najti obilico zagovorov t. i. svobodnega bančništva. Najradikalnejši predlogi svobodnega bančništva si bančni sistem zamišljajo kot popolnoma decentraliziran sistem, v katerem ni državno pooblašene centralne institucije, ki bi igrala vlogo posojilodajalca v zadnji sili in jamčila za bančne vloge. Uraden državni denar bi tako v celoti nadomestilo množstvo privatnih valut, ki bi jih izdajale zasebne banke ali podjetja. S tem bi se denarni trg iz sedanjega sistema, v katerem osrednje strukturno mesto zaseda centralna banka kot utelešenje obče volje, preobrazil v sistem svobodne interakcije posebnih volj zasebnih tržnih akterjev. Vendar pa vsi predlogi reforme bančnega sistema, ki predvidevajo, da tržni akterji pogodbene transakcije sklepajo povsem neodvisno od države ali

³ Milton Friedman in Anna Schwartz sta opozoril na ironijo Hayekovih predlogov monetarnih reform iz sedemdesetih let, v katerih eden od najbolj zagriženih nasprotnikov racionalnega načrtovanja družbe in zagovornikov spontanega tržnega reda pravza-
prav oriše lasten racionalni načrt alternativnega institucionalnega ustroja denarnega trga. (Friedman in Schwartz: 1987, 312)

centralne banke, naletijo na temeljno strukturno zagato: kot smo poskusili pokazali, je pogodba med dvema zasebnima akterjema, ki utelešata dve raznoliki posebni volji, ob odsotnosti tretje instance obče volje, ki jamči za veljavnost pogodbe in ima moč za sankcioniranje morebitnega nespoštovanja pogodbe, pravzaprav nična. Dolžniško razmerje med upnikom in posojilojemalcem brez posredovanja instance občosti nazadnje temelji le na njuni samovolji. V sistemu povsem “svobodnega” bančništva, ki je v celoti izvzet iz režima občosti, sleherno pogodbo vselej ogroža možnost veta posebne volje.

Druga zagata privatnega denarja zadeva jamstvo njegove veljavnosti oziroma sprejemljivosti. Če privatni denar izvira iz zasebne institucije, ga bodo uporabniki posamezno kot veljavno plačilno sredstvo sprejemali in uporabljali le na podlagi zaupanja v smotrno delovanje prav te zasebne institucije. Toda, ker je poslovanje zasebnih institucij in z njim povezano nadaljnje povpraševanje po njihovih valutah vsakodnevno podvrženo tržnim nihanjem, ki jih po navadi ni možno predvideti vnaprej, bo to zaupanje vselej najedala ireduktibilna negotovost. Nestanovitnostim trga je sicer izpostavljena tudi država, vendar ima le-ta, v nasprotju z zasebnimi institucijami moč, da valuto, ki jo sama izdaja, razglasi za edino legitimno obračunsko enoto, po kateri zaračunava davke. Ker ima poleg tega monopol nad uporabe prisile na lastnem teritoriju, lahko vse prebivalce na tem teritoriju prisili, da davke tudi redno plačujejo. V nasprotju z zasebno institucijo lahko torej država svoje državljane prisili, da v praksi izkažejo zaupanje njeni valuti. Kolikor država ohranja monopol nad pobiranjem davkov v lastni valuti, toliko avtomatično reproducira največjo plačilno skupnost v gospodarstvu, ki zadeva vse državljane. Državni fiskalni sistem tako zagotavlja občo sprejemljivost državnega denarja, medtem ko ima sprejemljivost privatnega denarja vselej omejen domet. Zdi se, da denar, ki ga Marx opredeli kot obči ekvivalent, zato na raven njegovega pojma lahko povzdigne šele država kot obča institucija, ki jamči za njegovo občo sprejemljivost oziroma veljavnost. Le država lahko poskrbi, da bodo tržni akterji v praksi obči ekvivalent tudi konstantno pripoznavali kot občega. Privatni denar pa je pravzaprav *contradictio in adiecto*, je nekakšen “posebni ekvivalent”, ki mu zaradi odsotnosti momenta obče sprejemljivosti umanjka tudi bistvena lastnost, po kateri se denar razlikuje od “običajnih” blag.

Kriptovalute

V sklepnem delu se bomo posvetili še nedavni inovaciji na denarnem trgu, namreč kriptovalutam. Slednje se zaradi nekaterih svojih edinstvenih značilnosti upirajo konvencionalnim ekonomskim opredelitvam. Ambivalenten status kriptovalut se denimo kaže v raznolikih pravnih definicijah najbolj razvpite kriptovalute, bitcoina: tega zakonodaja ZDA obravnava kot blago, zakonodaja Nemčije in večine drugih držav pa kot privatni denar.⁴

Večina ekonomistov v bitcoinu vidi le nov primerek privatnega denarja. Mnogi zato sodobno "kriptomanijo" primerjajo s t. i. obdobjem svobodnega bančništva v ZDA (1837–64), ko so poslovne banke in druge zasebne institucije v ohlapno reguliranem okolju izdajale lasten denar. Po sprejetju zakona o svobodnem bančništvu so v številnih zveznih državah zasebne institucije lahko ustvarjale lasten denar, tudi v obliki bankovcev, brez uradnega pooblastila države. Do leta 1860 naj bi v ZDA obstajalo okrog 8.000 različnih valut, ki so jih izdajale poslovne banke, podjetja, trgovine, občine, posamezniki in celo cerkve. Vendar pa je treba poudariti, da doba svobodnega bančništva v ZDA ni ustrezala idealu svobodnega bančništva, kakor so si ga zamišljali Hayek in drugi libertarni ekonomisti. Zasebni izdajatelji denarja namreč nikakor niso bili neodvisni od države: čeprav so banke denar lahko izdajale brez pooblastila države, so se morale provizije denarja podrežati državnim zakonodajam, ki je določala splošna pravila poslovanja bank in minimalne kapitalske zahteve. Poleg tega so poslovne banke za kritje lastnih valut poleg zlata in drugih plemenitih kovin, praviloma uporabljale tudi državne obveznice. (glej Sanches: 2016) S tem so zasebne banke del jamstva vrednosti lastnih valut prenesle na državo. Kljub temu so se zasebni izdajatelji denarja vedno znova soočali s problemom omejene sprejemljivosti oziroma veljavnosti lastne valute. Zasebne valute so uporabljali zgolj na omejenih geografskih področjih, njihov rok trajanja pa je bil večinoma kratkotrajen, zato so privatne valute lahko služile le kot občasen nadomestek ali dopolnilo, nikdar pa kot resna alternativa uradni državni valuti. Klavirni propad sistema svobodnega bančništva, ki je vključevalo na stotine primerov novih valut, ki so se čez noč spremenile v ničvreden papir, ki ga nihče ni želel uporabljati, pravzaprav v praksi potrjuje, da provizija denarja, ki primarno temelji na zaupanju v posebno voljo zasebnih institucij, ne more nadomestiti zaupanja v posamično voljo države.

Naposled bomo poskusili pokazati, da kriptovalute, ki temeljijo na tehnologiji veriženja blokov (*blockchain*) in omrežjih vrstnikov (*peer-to-peer*), niso le najnovejše oblike privatnega denarja, temveč predstavljajo novo, edinstveno obliko denarja, ki se bistveno razlikuje tako od državnega kot od privatnega denarja. Naša teza je, da se s tehnologijo veriženja blokov, prek katere se jamstvo za veljavnost in kredibilnost valute razprši med množstvo uporabnikov, na ravni same civilne družbe oziroma trga konstituira nova oblika obče volje, ki po eni strani pre-sega arbitraren in naključen značaj posebne volje, na kateri je utemeljen privatni denar, po

⁴ V nadaljevanju bitcoin pogojno obravnavamo kot vzorčni primer kriptovalute, vendar opozarjamo, da mnogih značilnosti bitcoina, ki jih bomo posebej izpostavili, ni ustrezno pripisovati kriptovalutam nasploh.

drugi strani pa se od volje države razlikuje po tem, da se ne povzdigne na raven posamičnega, torej na raven občega, ki je inkorporirano v posebnem. Kriptovalute temeljijo na občji volji, ki v nasprotju z voljo države ni utelešena v konkretni centralni instituciji, temveč ima izrazito abstrakten značaj, saj je decentralizirana oziroma razpršena skozi omrežje vrstnikov.

Satoshi Nakamoto⁵ bitcoin opredeli kot obliko čistega premoženja, ki ni nikogaršnja finančna obveznost in predstavlja lastno obračunsko enoto, ki je povsem neodvisna od uradne državne valute. (Nakamoto: 2009) Bitcoin se tako od privatnega kot od državnega denarja razlikuje po tem, da nima izdajatelja. Ne izdaja ga niti centralna državna institucija niti določen posameznik ali zasebna institucija. Njegovo omejeno in fiksno zalogo, ki temelji na odprti programski kodi, v obtok spravljajo t. i. rudarji, ki s pomočjo namenske programske opreme procesirajo transakcije in pri tem sledijo profitnemu motivu: za uspešno opravljeno nalogo pridobijo določeno vsoto bitcoinov, ki jih lahko nato zamenjajo v uradno valuto. Osrednji mehanizem delovanja celotnega omrežja je tržna konkurenca: rudarji tekmujejo za nove bitcoine in s tem upravljajo omrežje nakazil, upravitelji menjalnic, ki privabljajo tretje stranke, pa skrbijo za podlage, kjer je bitcoine mogoče zamenjati za druge valute po menjalnih tečajih, ki so določeni s ponudbo in povpraševanjem na valutnem trgu. (glej Weber: 2016, 8) Bitcoin se tako kaže kot obetavno orodje za uvajanje mehanizma konkurence na valutni trg, kakor si ga je v *Denacionalizaciji denarja* zamislil Hayek. Vendar pa so dosednji učinki uvedbe bitcoina in ostalih kriptovalut ravno nasprotni od tistih, ki jih je predvidel Hayek. Po Hayeku naj bi si namreč izdajatelji privatnih valut konkurenčno prednost pred drugimi pridobili zlasti z zagotavljanjem cenovne stabilnosti. Toda videti je, da vlagatelji pri nakupih kriptovalut ne stavijo na njihovo cenovno stabilnost, temveč na prihodnjo rast njihove cene. Tržne vrednosti kriptovalut so se v zadnjih nekaj letih izkazale za izjemno nestanovitne, zato so bile pri opravljanju funkcije zaloge vrednosti povsem nezanesljive. Vse do danes nakupi kriptovalut temeljijo zlasti na upanju v prihodnjo cenovno apreciacijo in ne na obljubi cenovne stabilnosti. (prav tam, 9)

Dejali smo, da se bistvene zagate privatnega denarja kažejo v odsotnosti ustreznega jamstva za splošno veljavnost in sprejemljivost zasebne valute. Poskusili smo pokazati, da bi v anarho-libertarnih sanjah zasebnih izdajateljev konkurenčnih valut, ki so povsem neodvisni od države, zavladata kaprica posebne volje, ki bi sleherno pogodbeno razmerje ali jamstvo degradirala na raven kontingence. Kriptovalute, ki temeljijo na tehnologiji veriženja blokov, pa prek omrežij vrstnikov, ki delujejo na podlagi splošnoveljavnih pravil, ki so enaka za vse uporabnike, presegajo kaprico posebne volje. Transakcije z bitcoini so namreč utemeljene na javni knjigi nakazil, tj. verigi blokov, ki vsebuje celotno zgodovino nakazil, ki so se zgodila v omrežju bitcoin, in jo hranijo vsi uporabniki omrežja. Pristnost nakazil je pri tem zajamčena z digitalnimi podpisi, ki zagotavljajo, da na določenem naslovu lahko bitcoine potroši le lastnik tega naslova. Samo omrežje bitcoin pa nima lastnika, uporablja in upravlja ga skupnost uporabnikov. Nemara bi lahko trdili, da so razvijalci programske opreme omrežja v razmerju z "običajnimi" uporabniki v privilegiranem položaju, vendar pa razvijalci preostalih uporabnikov ne

5 Gre za psevdonim neznane osebe oziroma skupine ljudi, ki je razvila bitcoin.

morejo prisiliti v poljubno spreminjanje pravil delovanja celotnega omrežja, zato njihova posebna volja ne more prerasti v zavezujočo normo delovanja omrežja. Pogoji možnosti delovanja omrežja bitcoin je skupna uporaba medsebojno združljive programske opreme, ki deluje po enakih pravilih, zato nemoteno delovanje sistema bitcoin načeloma zahteva soglasje vseh uporabnikov. (glej Bitcoin org.: 2018) Skupnost vseh uporabnikov pa je zaradi elektronske narave bitcoina potencialno neomejena. Ker imajo sodobne kriptovalute v nasprotju s privatnim denarjem iz obdobja svobodnega bančništva elektronsko obliko, niso omejene na lokalna, geografsko zamejena področja.

Zaupanje v gladko delovanje omrežja bitcoin torej ne temelji na subjektivni volji posameznika ali zasebne institucije, temveč na obči normi računalniškega algoritma. V tem pogledu so kriptovalute, kot je bitcoin, bolj podobne državnemu kakor privatnemu denarju. Toda značilnost, po kateri se tovrstne kriptovalute bistveno razlikujejo od državnega denarja, je ta, da strukturnega mesta garanta funkcionalnosti omrežja in s tem veljavnosti same valute, pravzaprav ne zaseda nihče. Prek omrežja vrstnikov se vzpostavi edinstven režim občosti, ki se od državnega režima razlikuje po odsotnosti centralne instance, v kateri bi se ta občost konkretizirala oziroma utelesila. Prek omrežja bitcoin se vzpostavlja raztelesena, razpršena in delokalizirana obča volja brez središča.

V prispevku smo poskusili od preroških sodb ekonomistov o prihodnjih cenovnih nihanjih te ali one kriptovalute in tehničnega žargona o kriptografiji pozornost preusmeriti v pogosto zapostavljen družbeni vidik kriptovalut, ki temelji na decentraliziranih elektronskih omrežjih. Skušali smo pokazati, da se s tehnološkimi inovacijami na področju kriptografije na trgu vzpostavlja nov družbeni odnos oziroma nova forma intersubjektivnosti, utemeljena na režimu občosti, ki se pri preseganju arbitrarne medigre posebnih volj na trgu ne opira na normativne smernice države, temveč na programsko kodo elektronskega omrežja. Prav novi vidik družbenosti omrežij vrstnikov, ki si za idealno formo intersubjektivnosti pravzaprav postavljajo nekakšno interobjektivnost, je tisto, kar kritična ekonomska misel, ki ni niti na strani vznesenih glasnikov "kriptorevolucije" niti na strani moralističnih kritikov, za katere je ta le brezno, v katerega padajo naivni špekulanti, ne bi smela prezreti.

Literatura

- Bitcoin org. 2017. "Pogosto zastavljena vprašanja". Dostopno preko: <https://bitcoin.org/sl/>, 5. 9. 2018.
- Friedman, Milton in Anna Schwartz: *Has Government any Role in Money?* Chicago: Chicago University Press, 1987.
- Hayek, Friedrich: *Denationalisation of Money: Argument Refined*. London: The Institute of Economic Affairs, 1990.
- Hegel, G.W.F.: *Oris filozofije pravice*. Ljubljana: Založba Krtina, 2013.
- Heinrich, Michael: *Kritika politične ekonomije: Uvod*. Ljubljana: Založba Sophia, 2012.
- Marx, Karl: *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Erster Band* (1. izdaja). V: MEGA, 1975, 2. oddelek, 5. zvezek.
- Marx, Karl: *Kapital. Kritika politične ekonomije. Prvi zvezek*. Ljubljana: Založba Naprej!, 2012.
- Nakamoto, Satoshi. 2009. "Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System." Dostopno preko: <http://bitcoin.org/bitcoin.pdf>, 5. 9. 2018.
- Sanches, David. 2016. "The Free-Banking Era: A Lesson for Today?" dostopno preko: https://www.philadelphia-fed.org/-/media/research-and-data/publications/economic-insights/2016/q3/eiq316-free_banking_era.pdf?la=en, 5. 9. 2018.
- Weber, Beat. 2016. "Competing For Legitimacy: A Typology of Virtual Currencies." Dostopno preko: https://www.p2pfsy.com/wp-content/uploads/2017/04/paper_11-min.pdf, 5. 9. 2018.

Povzetek

V prispevku obravnavamo tri vrste denarja, ki so utemeljene na treh različnih formah družbenosti oziroma intersubjektivnosti: zasebni denar, državni denar in kriptovalute. Vsaki od navedenih vrst denarja ustreza specifična modalnost volje, ki določa naravo pogodbenega razmerja med posestniki denarja. Institucija privatnega denarja temelji na medigri *posebnih* volj zasebnih tržnih akterjev, ki je zaznamovana z ireduktibilno arbitrarnostjo in naključnostjo. Dominantna vrsta denarja v sodobnem kapitalizmu je državni denar, ki temelji na politični volji države, ki jo na denarnem trgu uteleša centralna banka. Politična volja države je kot obča volja, ki je utelešena v posebni volji, *posamezna* volja. Ta se vselej udejanji v specifični centralni instanci oblasti, ki presega trg. Pri kriptovalutah pa se na ravni samega trga konstituirajo nova, edinstvena oblika *obče* volje, ki po eni strani presega arbitrar in naključen značaj posebne volje, na kateri je utemeljen privatni denar, po drugi strani pa se od volje države razlikuje po tem, da se ne povzdigne na raven posamičnega, saj ni utelešena v centralni instituciji, temveč ima izrazito abstrakten značaj raztelesene instance brez središča.

Summary

This article looks at three types of money that are based on three different forms of sociality or intersubjectivity: private money, state money, and cryptocurrencies. Each one of the types mentioned corresponds to a specific modality of will that determines the nature of the transactional relationship between holders of the money. The institution of private money is based on the interplay of *particular* wills of private market actors that is characterized by irreducible arbitrariness and randomness. The dominant type of money in modern capitalism is state money, which is based on the political will of a state that is embodied on the money market by the central bank. The political will of the state as the general will embodied in particular will is *individual* will. This is always actualized in the specific central instance of an authority that transcends the market. In the case of cryptocurrencies a new, unique form of the *general* will is constituted at the level of the market itself, which on the one hand transcends the arbitrary and random nature of particular will upon which private money is based and on the other differs from the will of the state in that it does not rise to the level of the individual since it is not embodied in a central institution but rather has an explicitly abstract nature of a disembodied instance without a center.

Ključne besede

državni denar, privatni denar, kriptovalute

Keywords

state money, private money, cryptocurrencies

Naša prihodnost s kriptovalutami

Truls Lie

Ne glede na to, ali si kriptovalute zaslužijo tolikšno pozornost, ostaja upanje, da bi lahko privedle do bolj solidarnih oblik gospodarstva. Kriptovalute so tukaj in se bodo obržale, in glede na pretečo dolžniško krizo v ZDA lahko kriptovalute na neki točki postanejo bolj priljubljena možnost.

Le leto dni po finančni krizi leta 2008 je bila kriptovaluta bitcoin ustvarjena kot alternativa vprašljivemu finančnemu gospodarstvu. Ustanovitelj bitcoina, Satoshi Nakamoto, je napisal kodo in protokol, ki sta temeljila na novi tehnologiji *blockchain*, tj. veriženju blokov. Šele zdaj, deset let pozneje, pri kriptovalutah zaznavamo potencialni gospodarski preboj. Za mnoge ljudi lahko kriptovalute ustvarijo alternativne, nekapitalistične in bolj solidarne oblike gospodarstva. Drugi kriptovalute docela dojemajo kot sabotažo – spodkopavale in kradle naj bi večjim podjetjem, bankam in vladnim institucijam.

Dozdeva se, da je na mestu vprašanje, ali vdor kriptovalut na svetovni trg spreminja družbo oz. ji celo škoduje – ali dejansko gre za 'motečo tehnologijo'. In mar so kriptovalute v resnici tako osvobajajoče, kot nas prepričujejo 'kriptoanarhisti', svobodomisleci in libertarci? Nekateri menijo, da je to novo gospodarstvo pomembno v enaki meri kot pojav interneta, medtem ko drugi mislijo, da se mu pripisuje prevelik pomen: 'Isto sranje, druga embalaža'.

Vendar je trg s kriptovalutami ogromen: dandanes od 4 do 5 milijard ljudi nima bančnega računa, in mnogim izmed njih lahko poceni pametni telefon s kriptovalutami služi kot 'digitalna denarnica'. Ljudje v državah v razvoju, ki ne pripadajo zgornjemu srednjemu sloju, bodo lahko prejeli plačila in plačevali z denarjem, ki ga davčni uradniki v koruptivnih državah ne bodo mogli izslediti, obenem pa se bodo izognili bančnim stroškom oz. stroškom za uporabo kreditnih kartic. Vlade po vsem svetu bodo verjetno storile vse, kar bo v njihovi moči, da preprečijo oz. regulirajo uporabo tovrstnih novih tehnologij, pri čemer pa bodo tvegale, da se bodo morale soočiti z milijardo nasprotnikov teh nadzornih ukrepov.

Bančni sistem v krizi?

Od skromnih začetkov je vrednost bitcoina narasla z 1 na okoli 6000 ameriških dolarjev. Čeprav je ta valuta letos izgubila vrednost, je njena cena sedemkrat višja kot pred letom dni. Dejstvo, da zaupanje v bitcoin narašča, pomeni tudi, da se zaupanje v dolar morda zmanjšuje. Ali obstaja tveganje, da bomo doživeli novo finančno krizo, podobno tisti iz leta 2008? Nedvomno. Dolžniška situacija, s katero se soočamo zdaj, je slabša kot tista pred izbruhom krize leta 2008.

Kot primer si pogledajmo finančno stanje Norveške. Leta 2017 je norveška država imela primanjkljaj v višini 225 milijard kron, ki ga je nato pokrila iz naftega sklada, tj. državnega sklada za dolgoročne naložbe norveških prihodkov od nafte. V istem obdobju je izguba na trgih v zasebnem sektorju znašala okrog 300 milijard, trgovinski primanjkljaj pa je dosegel približno 250 milijard. Merjeno v BDP to pomeni prekomerno porabo v višini skoraj 800 milijard.

Tudi zadolženost norveških gospodinjstev se je od izbruha krize podvojila. Dolgovi so se povečevali v skladu z rastjo cen nepremičnim (85 % dolga je vezanega na nepremičninski trg); trenutno skupni dolg znaša približno 3000 milijard kron. Hkrati se je dolg norveških občin podvojil na približno 2000 milijard kron. Povedano drugače: norveška blaginja v precejšnji meri temelji na dolgu.

Kako dolgo bodo upniki še verjeli v to, da bodo v prihodnosti njihova posojila povrnjena – preden se bo mehurček razpočil? Če bodo cene stanovanjskih objektov med krizo padle in bodo domovi močno obremenjeni s hipotekami, ljudje ne bodo zmogli poravnati svojih dolgov in bodo bankrotirali. Žal pa ima že zdaj ena petina norveškega prebivalstva v lasti 80 odstotkov premoženja, in nanje bo tragedija komaj kaj vplivala, niti jih ne bodo prizadeli protesti, ki bodo sledili.

Hitro rastoči dolg

Bodo kriptovalute postale alternativa običajni denarni vrednosti, če na primer ameriški dolar izgubi verodostojnost? Ameriški dolg se je v nekaj več kot 30 letih skoraj 20-krat povečal in zdaj znaša že neverjetnih 20 bilijonov dolarjev. Dolgovi deloma naraščajo zaradi tiskanja 'novega denarja'. Če k temu prištejemo še pričakovane primanjkljaje v višini 750 milijard dolarjev (približno toliko, kot znaša celotna vrednost norveškega naftnega sklada), to 'podjetje' morda ne bo več dolgo veljalo za zanesljivo.

Na nacionalni in mednarodni ravni se zaupanje v ameriški dolar zmanjšuje tudi, kadar ZDA povečajo vojaški proračun, namesto da bi vlagale v proizvode, ki se neposredno navezujejo na potrebe ljudi. To lahko prav tako povzroči padec dolarja. Družbeni sloj starejših državljanov poslabšuje stanje ameriškega gospodarstva: leta 1995 je bilo na slehernega upokojenca 4,9 zaposlenih Američanov. Čez 20 let bo moralo približno pol manj delovno aktivnih pokrivati stroške starejših ljudi, pri katerih se pričakovana življenjska doba nenehno podaljšuje. Bo povprečen Američan pripravljen deliti tretjino svojega dohodka s tujci iz rastočega družbenega sloja upokojencev?

Kitajski juan se pripravlja na to, da bo podedoval vlogo svetovne valute, ki je doslej pripadala ameriškem dolarju. Kitajska je izdatno vlagala v Afriko, kjer mnoge države razmišljajo o menjavi svojih valutnih rezerv za juan. Povedano drugače: ameriški dolar ni več, kar je bil nekoč, in če ga druge države opustijo, kriptovalute oz. druge valute čakajo na to, da ga nadomestijo.

Mnogi napovedujejo 'uro resnice' – ko bo mehurček počil in sprožil novo finančno krizo. Posojila je treba obnavljati, obstajajo obresti in obrestne obresti, kreditna sposobnost pa ni večna. Centralne banke ne morejo izničiti gromozanskih dolgov, saj bi to ustvarilo negativen državni kapital in povzročilo, da bi svetovno gospodarstvo, ki temelji na zaupanju, propadlo.

Dandanes je v obtoku 17 milijonov bitcoinov in 4500 milijard dolarjev. Pri obeh enotah gre za edinstveno posojilo, ki temelji na pričakovanju, da boste zanj nekaj prejeli, ko ga boste nekomu dali. Dokler vlada zaupanje.

Manjša kupna moč

Za razliko od navadnega denarja (t. i. fiduciarnega denarja) je vrednost kriptovalut vtisnjena v samem protokolu, tako da enot ni mogoče preprosto natisniti oz. nakovati. Bitcoin je podoben zlatu, tako kot ima ta žlahtna kovina – kot sredstvo z omejeno vrednostjo – že več kot 5000 let vlogo denarja. Nebrzdan finančni trg je bil neposredna posledica dekreta iz leta 1933, v skladu s katerim je bilo posedovati zlato kaznivo dejanje, leta 1971 pa je nato sledila dejanska ukinitve zlatega standarda. Časi, ko je 10-dolarski kovanec ‘ameriški orel’ vseboval 16 gramov čistega zlata, so le še bled spomin, tako kot tudi to, da je George Washington leta 1792 podpisal Zakon o kovanju in kovancih.

Monetarni sistem je dandanes zasnovan na kreditiranju in poganja ga inflacija – *mora* rasti, da se obdrži. Istočasno bo galopirajoča inflacija zmanjšala kupno moč, kar bo koristilo vladi. Vladne centralne banke dandanes v svojih kletih tako rekoč tiskajo denar. Centralna banka izdani denar v obliki obveznic posodi ministrstvu za finance, pri čemer država sama sebi dodeli tri odstotke obresti. Državni dolg se povečuje, čeprav transakcija poteka iz enega žepa v drugega.

ZDA od leta 2014 niso izdale denarja, vendar bodo to morda že kmalu storile. Nekateri bi to dojemali kot kratkoviden ukrep, saj bi se s tem zmanjšala kupna moč prebivalstva. Predstavljajte si, da kupite nekaj redkih grafičnih odtisov, nato pa jih umetnik odtisne še dodatnih 100: vrednost prvotnih odtisov se nemudoma zniža. S kriptovalutami bi se takšne razvođenitve vrednosti zmanjšale.

Trenutna situacija glede kriptovalut

Dandanes nimamo le bitcoina, temveč tudi ethereum, litecoin, tron, neo, monero, geocoin, We-trust, verge in še več kot 1600 drugih kriptovalut. S tehnologijo blockchain se z na novo šifriranimi ključi verigam, tj. distributiranim podatkovnim bazam transakcij, dodajajo bloki, zaradi česar so sistemi ireverzibilni in zanesljivi. Gre za civilne denarne transakcije – pogodbe in sporazume med posamezniki – pri katerih so vlade in večje institucije izključene.

Doslej so bile kriptovalute uporabljane ob predpostavki, da bo njihova vrednost naraščala. Mnogi izmed tistih, ki so v kriptovalute vložili zgodaj, so poželi ogromne dobičke. Po poročanju tiskovne agencije CoinDesk je bilo v prvem četrtletju letošnjega leta v kriptovalute vloženi več kot 5 milijard dolarjev – več kot v celotnem letu 2017. Te transakcije se opravljajo prek t. i. začetnih ponudb kovancev (ICO), ko različna zagonska podjetja ponudijo v prodajo lastne kriptovalute. Po mnenju tednika *The Economist* (28. april 2018) dejstvo, da je Kitajska prepo-vedala takšne začetne ponudbe kovancev, samo potrjuje ogromno moč kriptovalutnega gospodarstva.

Ljudje ne kupujejo delnic, temveč rajši postanejo lastniki novih kriptovalut. Prihodnje leto bo na primer zaživel sistem Fetch, ki bo zbiral sklope vprašanj in odgovorov na internetu (*The Economist*, 31. marec 2018). Na podlagi umetne inteligence – nekoliko drugačne vrste kot pri Googlu – bodo zajeti množični podatki in uporabljeni za iskanje in zbiranje informacij. Fetch se deklarira za neprofitno organizacijo in naj bi bil novi 'varuh' na internetu. Uporabniki tega sistema bodo nagrajeni oz. plačani s kriptovalutami – tako tisti, ki postavljajo vprašanja, kot tudi tisti, ki nanje odgovarjajo. Glavni vlagatelj v družbo Fetch, Outlier Venture, je v zameno za naložbo namesto delnic zahteval nove kriptovalute.

To 'zlato mrzlico' bo težko zaustaviti. Poznam ljudi, ki so kriptovalute prodali za skoraj 100-kratno vrednost naložbe. Eden takšnih srečnih vlagateljev si je v barcelonskem pristanišču lahko privoščil novo jadrnico. Po navedbah poročila *Student Loan Report* je dandanes vsak peti študent v ZDA del študentskega posojila vložil v kriptovalute.

Toda mar gre pri kriptovalutah za blago, denar ali prenosljive vrednostne papirje? Če bi jih pojmovali kot prenosljive vrednostne papirje, bi vlade zahtevale transparentnost, zato se prednost daje opredelitvi kot plačilnemu sredstvu oz. digitalnemu bančnemu sefu. Kriptovalute so lahko rezerva za prihranke in pokojnine – podobno kot zlato in srebro.

Kriptovalute bi lahko dejansko prevzele vlogo denarja v družbi, kjer – kot že omenjeno – konvencionalni denar postaja preveč ranljiv: v jamstvenih skladih bank so le približno trije odstotki dejanskih prihrankov strank. Če bi se uresničil scenarij, da bi vsi izgubili zaupanje v banke in začeli množično dvigovati denar iz njih – ali se odločili, da svoj denar pretvorijo v kriptovalute – bi bilo na voljo le od 5 do 10 odstotkov denarja.

Bi finančna kriza, zaradi katere ljudje izgubljajo zaupanje v denar, prizadela tudi kriptovalute? Trenutno bitcoin predstavlja manj kot tisočinko svetovnega dolga. Soočamo se s prihodnostjo, ki jo je težko napovedati, a v njej imajo kriptovalute ogromen potencial. Očitno bodo kriptovalute uporabljane za širok nabor transakcij, ne le za najem videoposnetkov, skupno uporabo avtomobilov in v stanovanjskih kooperativah.

Prednosti

S praktičnega vidika kriptovalute delujejo učinkovito. Mnogi si želijo zmanjšati dodatne stroške pri menjavi denarja in pri transakcijah. Zdi se nerazumno, da je treba pri dvigu denarja v tujini plačati stroške v višini do sedem odstotkov dvignjenega zneska. Bančni stroški običajno izničijo tudi obresti, ki naj bi jih zaslužili od prihrankov.

Bitcoinski algoritmi za kriptovalutske transakcije so brezplačni. Transakcije same niso brezplačne, toda tisti, ki prispevajo svojo procesorsko moč za pridobivanje šifrirnih ključev, so neposredno iz sistema plačani v bitcoinih oz. drugi kriptovaluti. Bitcoin ima vgrajeno omejitev 21 milijonov enot; kaj se bo torej zgodilo, ko bodo narudarjeni preostali 4 milijoni – ali bo potrebno uvesti stroške za transakcije?

Bo mar razdvojitve od originalne verige (angl. *hard fork*) pri kriptovalutah, tako kot pri novi kriptovaluti bitcoin cash, postala način za pomnoževanje števila enot, podoben kovanju centralnih bank? Te podvalute ne bodo zmanjšale obstoječe količine denarja, dokler se bo na trgu še naprej kupovalo. Bitcoinov sistem poleg tega ni odvisen od inflacije, kot to velja za fiduciarni sistem. Je na kriptovalute torej mogoče gledati kot na niz izmenjav med enakovrednimi – vsak z vsakim (angl. *peer-to-peer*)?

Kljub vsemu pa je običajen denar potreben za nakup in prodajo na majhnih podlagah, ki so podobne dražbam oz. mestom trgovanja in kjer iščete najboljšo ponudbo. Nekateri imajo od tega dobiček. Zanimivo je, da so prodajalci ocenjeni na podlagi predhodno opravljenih transakcij, torej dejansko obstajajo interni predpisi. Anonimnost je še ena posebnost pri kriptovalutah. Seveda je treba transakcijo opraviti interno med različnimi kriptovalutami, toda s šifriranim in skrivnim ključem, da je zagotovljena anonimnost.

Slabosti

Kadarkoli želite kriptovalute zamenjati nazaj v druge običajne valute, boste ostali pod nadzorom. Puščali boste sledi. Poleg tega so s transakcijami lahko povezani stroški, na primer, če boste potrebovali t. i. varno digitalno denarnico za kriptovalute in kriptografske ključe. Če izgubite ključ, izgubite tudi kriptovalute. Ne obstaja nobena banka, ki bi jo lahko poklicali in naročili novo kartico ali ki bi se ji lahko pritožili, da je nekdo vdrl v vaš račun. Vaše kriptovalute preprosto izginejo.

Bitcoinovi rudarji so poleg tega primorani kupiti nove, drage računalnike, če želijo pridobiti nove bitcoine. *The Economist* (19. maj 2018) navaja, da je zdaj na trgu na voljo več prilagojenih računalnikov, kot na primer Antminer, ki ga proizvaja kitajsko podjetje Bitmain, in ki je specifično namenjen procesiranju bitcoinov. V slehernem od teh računalnikov je 189 majhnih, v Tajvanu proizvedenih ASIC-procesorjev, ki kriptografsko sestavljanko rešuje hitreje, kot to počnejo navadni računalniki. Nekateri vlagatelji, na primer islandski Hangars, so vzpostavili velike hale, kjer računalniki 'meljejo' podatke za pridobivanje kriptovalut, ki jih je mogoče pozneje prodati na trgu. Pri tem je porabljene veliko energije. Bitcoin za generiranje kriptografskih ključev zahteva ogromno procesorsko moč, četudi je sam 256-bitni blok majhen. Trenutno celoten mesečni promet na spletu obsega približno en zetabajt – dovolj, da bi se lahko zapolnilo 16 milijard iPhonov s 64 gigabajti pomnilnika.

Kot odziv na bitcoin je rusko-kanadski progamer Vitalik Buterin ustvaril novo kriptovaluto ethereum. Pridobivanje te priljubljene kriptovalute poteka na grafičnem procesorju običajnih računalnikov. Kljub priročnosti tega postopka ethereum pri pošiljanju prek spleta zasede več prostora. Če bitcoin primerjamo z zlatom, lahko kriptovaluto Litecoin primerjamo s srebrom in je primerna za majhne in hitre transakcije. Medtem ko transakcije s tujimi valutami v bančnem sistemu trajajo več dni in so povezane z visokimi stroški, s kriptovalutami isti učinek dosežemo v le nekaj sekundah.

Je tehnologija kriptovalut oz. blockchain tehnologija dejansko varna? V primeru, da nekomu, ki rudari, vdrejo v kriptovalutni ključ ali digitalno denarnico, se znajde v hudih težavah.

Ko je pred nekaj leti prišlo do vdora v DAO (decentralizirano avtonomno organizacijo), ki je temeljila na ethereumu in je imela 10.000 članov, je izguba znašala 35 milijonov ameriških dolarjev. Sledila je razprava med tistimi, ki so želeli razveljaviti zgodovino transakcij, in puristi, ki so želeli, da se transakcije nemoteno nadaljujejo.

Denar prihodnosti?

Kriminalci nedvomno uporabljajo kriptovalute. Vendar nakupi s kriptovalutami niso neizsledljivi, in kriminalci imajo morda še vedno rajši, da krožijo bankovci umazanega ali črnega denarja. Vsako leto je na globalni ravni opranih med 750 in 1800 milijard ameriških dolarjev (*The Economist*, 28. april). Ta vsota predstavlja 2,5 odstotka celotnega svetovnega BDP-ja. Med primeri, ko so bile kriptovalute uporabljene za pranje denarja, je nazoren tisti, ki ga je razkril Evropeol, ko so evropske združbe kolumbijskim mamilarskim kartelom za kokain plačale s kriptovalutami. Posredniki so evre zamenjali za kriptovalute, te so bile pozneje prenesene v digitalne denarnice v Kolumbiji, tam so jih v ducatih bank zamenjali za pese, ti pa so bili nato v manjših zneskih preneseni na prodajalca.

Utajevanje davkov s pomočjo plačil v umazanem denarju nasploh predstavlja težavo za vlade, pa tudi motivacijo za številne uporabnike kriptovalut. Razumljivo je, da vlade poskušajo nadzirati transakcije. Iz istega razloga se želijo tudi popolnoma znebiti bankovcev. To bi jim omogočilo večji nadzor nad državnimi prihodki, pa tudi več nadzora nad denarjem njihovih državljanov. Na ta način bi se lahko izognile množičnemu dvigovanju sredstev iz bank, če bi bila igra s fiduciarnim denarjem kdaj v celoti razkrinkana.

Če želijo navadni ljudje poskrbeti za svoje prihranke in jih vzeti iz sedanjih bančnih sistemov, lahko kriptovalute predstavljajo rešitev. Pričakovati moramo, da se bo ta sistem obdržal in da bodo kriptovalute tudi v prihodnje vodile do novih dejavnosti, produktivnih okolij in vrednot. Številne od zgoraj omenjenih 1600 kriptovalut bodo verjetno izginile. Zaupanje in zanimanje sta omejena vira. Kriptovalute očitno po novem dvigujejo veliko prahu, in nekatere špekulacije se bodo izkazale kot čiste Ponzijeve sheme, pri katerih zadnji kupci izgubijo vse. Hkrati obstaja upanje, da bodo kriptovalute ustvarile bolj solidarne plačilne sisteme in na neki točki v prihodnosti prešle v pravo tržno gospodarstvo.

Na žalost je finančno gospodarstvo, ki temelji na kreditih, ireverzibilno – zato smo vsi udeleženi v tej finančni igri. Nihče izmed nas se ne more izogniti dolgu in njegovemu trajnemu izjemnemu stanju.

Iz angleščine prevedel Janko Trupej

Članek je bil prvič objavljen v angleščini v reviji *Modern Times Review* in ga je posredoval *Eurozine*.

© Truls Lie / Modern Times Review / Eurozine

Prevod je podprl Eurozine Translations Pool, ki ga sofinancira program Evropske unije Creative Europe.

Povzetek

Prispevek je posvečen razmisleku o vlogi kriptovalut v obdobju okrnjenega zaupanja v klasične svetovne valute in še posebej v obdobju po nastopu svetovnih gospodarskih kriz. Poskuša ponuditi pregled možnih prihodnosti kriptovalut in preučiti možnost, da bi kriptovalute zamenjale ali vsaj delno prevzele vlogo klasičnih valut v sistemu globalne menjave. Pri tem navaja slabosti in prednosti kriptovalut v vlogi denarja prihodnosti.

Summary

This article is devoted to a discussion of the role of cryptocurrencies at a time when trust in traditional world currencies is being eroded, and especially at a time after the emergence of world economic crises. It attempts to provide an overview of the possible futures of cryptocurrencies and discusses the idea that cryptocurrencies could replace or at least partially take over the role of traditional currencies in the global exchange system. In so doing it lists the weaknesses and advantages of cryptocurrencies in the role of money of the future.

Ključne besede

bitcoin, metoda veriženja podatkovnih blokov, zaupanje, kriptovalute, gospodarska kriza, denar

Keywords

Bitcoin, blockchain, trust, cryptocurrencies, economic crisis, money

Multimedijsko izobraževalno društvo (MID) Glas podzemlja

Nejc Birsa

soustanovitelj (MID) Glasu podzemlja
voiceofunderground.com

Pripravlja *Meta Kordiš*

Revija Dialogi med drugim sledi in se odziva tudi na ustvarjalno, kulturno in družbeno produkcijo ter dogajanje v Mariboru. Revizija revije ob 50. letnici je pokazala, da so Dialogi svojevrsten živ arhiv mesta, ki pogosto daje prostor in glas tistim, ki so sicer malo ali slabo slišani v lokalni družbeni in medijski krajini, hkrati pa pomembni, celo ključni za mestotvornost in pestro urbano dinamiko. V rubriki Prepovedani položaj predstavljamo dejavnosti in prostore kolektivov in skupin posameznikov, ki so vzniknili v zadnjih letih. S svojim delovanjem pripomorejo ali celo spodbujajo različne urbane, ustvarjalne in družbeno solidarnostne prakse ter dajejo Mariboru poseben pečat in utrip, hkrati pa ga umeščajo in povezujejo z mednarodnim okoljem. Gre za nevladne organizacije, ki delujejo v različnih organizacijskih strukturah in poslovnih strategijah na širokih področjih kulture, ustvarjalnosti, neformalnega izobraževanja in družbeno ter gospodarsko progresivnih praks. Veliko dejavnosti poteka na profesionalnem nivoju, hkrati pa je opravljenega tudi veliko (ne)vidnega prostovoljnega dela s požrtvovalnostjo in aktivizmom.

Kaj je vaša dejavnost?

Dejavnost MID Glas podzemlja je zagotavljanje okoliščin za glasbeni razvoj mladih in njihovih potencialov ne glede na njihov nivo znanja. V tem duhu zagotavljamo profesionalne studijske prostore za glasbene in tonske vaje ter glasbeno produkcijo, ponujamo snemanja za naše društvene člane in zunanje glasbenike. S tovrstno dejavnostjo se tako ali drugače ter v takšni ali drugačni obliki člani kolektiva ukvarjamo že skoraj 15 let. Pred tremi leti smo ustanovili tudi svoj spletni radio voiceofunderground.com, preko katerega v živo prenašamo svoje vsebine (live sessions ali studijski koncerti, Poslušalnice, ...), pa tudi vsebine drugih projektov, v katere smo vključeni (prenašanje festivala Jazz 'ma mlade, mladi Maribor ...).

• Jazz 'ma mlade, Židovski trg, 2017 | foto: Janez Klenovšek

Radio dojemamo kot nek svetilnik našega delovanja in je kot neposredni medij prisoten, kjer koli se pojavimo. V društvenih prostorih delujejo tudi učitelji glasbe, ki imajo v prostorih studia Glas podzemlja učne ure za mlade glasbenike. Sodelujejo pa tudi z glasbenimi oddelki več šol (Tretja gimnazija, Glasbena šola Celje ...), kjer so učitelji glasbe zaposleni. V sklopu teh sodelovanj smo z mariborskimi dijaki posneli več albumov (npr. Produkcija PopRock Delavnice – Tretja Gimnazija Maribor 2015-2017, Dravski Val – Dijaški dom Drava 2012-2014) in pomagali pri realizaciji njihovih koncertov (npr. Glasbeno scenska predstava Amy – SNG Maribor,). Smo tudi soustanovitelji Vinil Fabrike, kjer izdelujemo unikatne vinilne plošče z “rickalno” tehniko. To je metoda zapisa zvoka na vinilno ploščo, pri kateri s toplim diamantom vrezujemo glasbo neposredno v PVC v realnem času. Naši člani pa so pri tem projektu tudi mentorji in svoja znanja prenašajo na mlade z namenom, da bi mladi imeli še dodatne

• Jamm session po live sessionu v prostorih Glas podzemlja | foto: Janez Klenovšek

možnosti promocije svoje glasbe. Člani Glasu podzemlja v Vinil Fabriki predstavljajo proces izdelave vinilnih plošč tudi mladim osnovnošolcem, ki opravljajo izbirne vsebine in kulturne dneve v projektu Kulturni dnevnik, ki ga organizira Zavod MARS). Poleg glasbenikov v društvu delujejo še fotograf Janez Klenovšek, s katerim smo uspeli ustvariti poseben odnos in s tem podobo dogajanj, pa snemalci, grafični oblikovalci, oblikovalci zvoka ... Pomagamo pri realizaciji festivala Mladi Maribor in Jazz 'ma mlade, kjer skrbimo za tehnično izvedbo, glasbeni program in povezovanje festivala. Aktivno iščemo glasbenike vseh žanrov in nivojev znanja, pa tudi druge zainteresirane mlade, ki so pripravljeni s svojim prispevkom znotraj našega kolektiva pomagati pri razvoju glasbene scene v našem mestu.

Kakšen je vaš formalno pravni status in v kakšni organizacijski strukturi delujete?

Glas podzemlja je multimedijsko izobraževalno društvo, njen predsednik je Andrej Korelič, ki svojo funkcijo odlično opravlja že od ustanovitve leta 2015. Za to dejavnost smo se odločili predvsem zato, da bi k sodelovanju privabili nove generacije glasbenih interesentov in po drugi strani javnosti omogočimo vpogled v dejavnosti članov društva in bendov, ki se pri nas kalijo. Društvo deluje na način skupnega odločanja in sodelovanja na rednih društvenih sestankih, na katerih si razdelimo različne vloge in naloge za prihajajoče prireditve in projekte.

Kako se financirate in kako poslujete?

Društvo se v prvi vrsti financira iz lastnih sredstev, članarin, oddajanja prostora in opreme (zvočniki, ojačevalci, mikrofoni ...), v katero skupaj vlagamo z namenom, da si s posojanjem, nudenjem snemanj, ozvočevanja in podobno povrnemo svoja vlaganja. Financiramo se tudi z vstopninami za nekatere naše prireditve, koncerte. Vendarle je večina našega programa brezplačna. Občasno se financiramo tudi s pomočjo lokalnih razpisov MOM in ministrstva za kulturo, sponzorjev, donatorjev. Seveda pa je vloženega veliko prostovoljnega dela članic in članov.

Kakšne so prednosti in slabosti takšnega delovanja?

Prednosti tega, da se financiraš sam, vidimo v naši sposobnosti hitrega prilagajanja situacijam in lokalnim okoliščinam ter potrebam. Problem pa predvsem v tem, da nimamo zagotovljenega stalnega in zanesljivega financiranja, ki bi nam omogočalo boljše in dolgoročno načrtovanje razvoja društva in naših dejavnosti.

Zakaj ste se odločili za tako dejavnost in delovanje?

V zaklonskih prostorih pod Glavnim trgom delujemo že petnajst let. Pred 2015 pod nekoliko drugačnim imenom, a bolj ali manj delamo isto. Vadimo, snemamo, koncertiramo – ponovi vajo. V prostorih deluje nekaj več kot dvajset glasbenikov različnih zasedbah (Stari Pes, BeatPolar, Madam Brumowski, Mean Machine ...), tako da je zagotovljen konstanten pritok produkcije in materiala, ki ga lahko slišite na naših prireditvah in koncertih po vsej Sloveniji.

Sčasoma se je pokazalo, da se v prostorih dogaja veliko zanimivega in zato smo sklenili zadevo do neke mere odpreti za javnost in zainteresiranim ponuditi nekaj novega, butičnega. To je časovno sovpadalo z ustanovitvijo našega lastnega radia in organizacijo prvih radijskih koncertov (Live sessions). Na omenjene radijske koncerte v zaklonskih prostorih (Live sessions) smo tako začeli vabiti omejeno število ljudi. Sedaj je za nami že več kot 30 takšnih zaklonskih prireditev. Slednje pozneje promoviramo širši javnosti na družbenih omrežjih v upanju, da nas obiščejo tudi na ostalih prireditvah zunaj naših prostorov. Gre namreč za tip koncerta, na katerega prihajajo glasbeni sladokusci, saj program sestavljamo tako, da poskušamo gostujočim bendom na nek način "odpirati" vrata do mariborske publike. Mnogo uspešnih bendov, ki kasneje redno igra po Mariboru, je svoj prvi stik z mariborsko publiko imelo prav pri nas – recimo Koala Voice). Seveda je vse skupaj poligon tudi za nas, saj si želimo dvigniti nivo produkcijskih zmožnosti (več snemanj, več bendov, več koncertov). Po drugi strani pa si želimo končno dobiti nek klubski prostor, v katerem bi lahko predstavljali širši publiko tisto, kar jim zaradi omejenosti naših prostorov trenutno ne moremo oziroma lahko samo v omejenem številu.

Kako vidite svoj položaj oz. položaj vaše organizacije in njeno ponudbo v Mariboru?

Vidimo se kot majhen, a pomemben del alternativne glasbene scene. Morebiti kot zavetje za glasbenike, ki bi se želeli povezovati in razvijati tako na osebni kot na družbeni ravni.

Kakšen je vaš prispevek mestu?

Mladim nudimo varen prostor za razvoj njihovih glasbenih idej, da bi s tem sami dali prispevek mestu. Eden izmed takšnih projektov je zagotovo Jazz 'ma mlade, kjer skupaj s festivalom rastejo tudi člani društva in soorganizatorji. V treh letih organizacije Jazz 'ma mlade na Židovskem trgu bomo letos v prvih treh junijskih petkih prvič samozadostna ekipa in bomo festival speljali samostojno, s svojo opremo, programom in šankom.

Ali se vam zdi, da so kulturno-družbene dejavnosti v mestu preveč razdrobljene, ali je premalo povezovanja med posameznimi akterji?

Zdi se nam, da je povezovanja različnih akterjev, kolektivov, skupin in večinoma nevladnih institucij zmeraj več, kar si razlagamo kot posledico zapostavljenosti severovzhodne regije in edini možen način, da skupaj dosežemo napredek v razvoju alternativne glasbene kulture. Odlično sodelujemo z MKC-jem (Jazz 'ma mlade), GT 22, z radiem Marš in You'reUp radiem, Narodnim domom, Petrino Izbo, seveda s Pekarno nasploh. So pa tu še tisti, s katerimi se je spletlo prijateljstvo prav zaradi takšnih in drugačnih sodelovanj, pa si danes ne znaš predstavljati dela brez njihove pomoči in vloška. Seveda se dogaja, da sodelovanja niso vedno uspešna, a po večini imamo dobre odnose z mnogimi institucijami in posamezniki, ki krojijo neodvisno kulturno usodo našega mesta.

• Live session s Koala Voice | foto: Janez Klenovšek

Nove besede iz Medijskega pojmovnika za mlade

Piše *Emica Antončič*

Sodobno slovaropisje zajema iz računalniških besedilnih korpusov, tj. zbirk besedil, zajetih iz besedil, objavljenih predvsem v množičnih tiskanih medijih, knjižni produkciji in na internetu v določenem časovnem obdobju. To pomeni, da lahko neka beseda od prve uveljavitve preko razširjenosti v medijih in zajetja v besedilni korpus do uvrstitve v Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) do tja potuje tudi desetletja. Medtem pa bralci in pisci na internetu pogosto brezuspešno iščejo rešitve in razlage posameznih besed in njihovih pomenov.

Številni novi pojmi s področja humanistike in družboslovja se v slovenščini ponavadi uveljavijo ob prvem prevodu iz tujega jezika, najpogosteje angleščine, redkeje jih izvorno skujejo slovenski avtorji. To pomeni, da so pri vstopu neke nove besede ali novega pomena že znane besede (večpomenke ali enakozvočnice) na delu predvsem avtorji, prevajalci, uredniki in lektorji v založbah. Od njihovih odločitev je ponavadi odvisna nadaljnja pot nekega izraza, termina, pojma. Če se knjiga, v kateri je takšna beseda prvič uporabljena, uvrsti med študijsko gradivo na humanistiki ali družboslovju, preide v širšo študentsko rabo. Mladi pisci jo potem začnejo širiti tudi v publicističnih besedilih, njihovi bralci pa razlage pomenov zaman iščejo po slovenskih slovarjih.

Da bi pospešila prehod nekaterih novih besed, predvsem strokovnih izrazov in pomenov, v Slovar slovenskega knjižnega jezika in na portal Fran, bom v naslednjih rubrikah Jezikovni kot objavljala razlage novih besed, besednih zvez in pomenov, ki smo jih v zadnjih dveh letih uporabili v nekaterih knjigah, izdanih v Založbi Aristej, in jih v času urejanja povečini še ni bilo mogoče najti na portalu Fran in v SSKJ.

Na Franu danes še ni naslednjih besed, ki jih je uporabila v knjigi *Medijski pojmovnik za mlade*¹ avtorica Melita Zajc. Zato predlagamo da se nanj uvrstijo:

Stjob

Stjob je izvorno ruska beseda (стрѣб [stjób]), ki v ruščini pomeni ironično parodijo, ki se je uveljavila kot navidezno resna parodija sovjetskega komunističnega obdobja. K nam beseda ponavadi prihaja v angleško transkribirani obliki *stiob*, vendar ruski *ě* v tem položaju v slovenščini zapisujemo kot *jo*, zato smo besedo v slovensko rabo prenesli kot *stjob*.

Melita Zajc piše, da gre za posebno obliko poročanja, ki se je najprej razvila v Sloveniji in državah vzhodnega bloka. „Filozof Slavoj Žižek, ki je to prakso analiziral v okviru panka in delovanja umetniške skupine Neue Slowenische Kunst, jo je opisal kot kritiko imanentnega cinizma oblasti. Imanentni cinizem oblasti je bilo po Žižkovem mnenju to, da je oblast kršila prepovedi v imenu samih prepovedi, na primer, prepovedovala je stavke in s tem kršila delavske pravice, ob tem pa zatrjevala, da uresničuje oblast delavskega razreda. Takšno oblast, je ugotovil Žižek, je bilo nemogoče kritizirati, saj je bila kritika že vključena v njeno delovanje. Zoperstaviti se ji je bilo mogoče le s tem, da si to, kar je razglašala, vzel resno. /.../ Glasbena skupina Laibach ni naravnost kritizirala totalitarizma takratne jugoslovanske oblasti, pač pa je to storila tako, da je sama prevzela totalitarne poteze, od imena Laibach, ki ga je Ljubljani nadela nacistična oblast, do tega, da so v javnosti nastopali v uniformah.“ (54–55)

Verjetno najbolj znan primer stjoba v Sloveniji je plakat, ki ga je skupina NSK (Neue Slowenische Kunst) oblikovala leta 1987 ob Dnevu mladosti, ko je na plakatu upodobila lik nosilca štafete, ki je bil prvotno objavljen v nacistični propagandni publikaciji iz leta 1936. Kasneje se je stjob razširil tudi na Zahod. „Oddaje, ki so ironične parodije resnih informativnih oddaj in so naslednice stjoba, danes najdemo v televizijskih programih tako rekoč vseh držav sveta. Najbolj znana med njimi je 30-minutna oddaja ameriške televizijske mreže Comedy Central z naslovom *The Daily Show*.“ (70)

Sitkom

Sitkom je zloženka iz okrajšav besed *situacijska* in *komedija* in je poslovenjena oblika angleškega *sitcoma* (*situation comedy*). V citatni obliki jo najdemo v *Gledališkem terminološkem slovarju*, a ni nobenega razloga, da je ne bi zapisali v poslovenjeni obliki s -k, s katerim se začne njen drugi del – komedija. Sitkom označuje poseben podžanr radijskih in televizijskih humorističnih serij, za katere je značilno da v njih nastopa omejeno število dramskih oseb na omejenih, stalnih prizoriščih. Sitkomi so zmeraj posneti v studiih, v ozadju pa jih spremlja smeh občinstva, ki se odziva na hitra sosledja gagov, poant in komičnih trenutkov. Primera novejših sitkomov sta npr. seriji *Moderna družina* in *Kako sem spoznal tvojo mamo*.

1 Melita Zajc: *Medijski pojmovnik za mlade*. Maribor, Aristej 2016

Dramedija

Gre za podobno zloženko kot pri sitkomu: *drama* in *komedija* (ang. *dramedy* = *drama* + *comedy*). *Dramedija* je podžanr tragikomedije, ki združuje elemente situacijske komedije in drame v televizijskih serijah, kot sta na primer *Seks v mestu* in *Castle*.

Protrošnja

Zloženka iz *proizvodnje* in *potrošnje* (ang. *prosumption* = *production* + *consumption*) označuje sodobne potrošniške prakse, kjer potrošnik sam opravi določeno delo, da dobi blago ceneje, podjetje pa tako privarčuje pri delavcih. Tipičen primer so samopostrežne restavracije in bencinske črpalke, kjer si sami postrežemo in pospravimo za sabo, ali pohištvo, ki si ga sami odpeljemo in sestavimo, letalske vozovnice, ki si jih sami natisnemo, in vedno več podobnih oblik potrošniškega dela po principu "naredi sam". Melita Zajc v *Medijskem pojmovniku* protrošnjo razlaga na primeru družbenih medijev, ki smo jih že obravnavali v prejšnjem Jezikovnem kotu.² "Tak, celovit pogled pokaže, da je prehod od medijskega sistema, v katerem prevladujejo množični mediji, v sistem, kjer prevladujejo družbeni mediji, del širšega družbenega preoblikovanja. Osnova tega preoblikovanja je intenzivno prepletanje dveh dejavnosti, ki sta bili tradicionalno ločeni med sabo, to sta proizvodnja na eni in potrošnja na drugi strani. Sodobno prepletanje proizvodnje in potrošnje z eno besedo imenujemo *protrošnja*. /.../ Družbeni mediji od svojih uporabnikov zahtevajo veliko več kot množični mediji od svojih občinstev, a ob tem, da smo z družbenimi mediji tako rekoč prisiljeni v brezplačno delo, smo dobili tudi možnost uresničevanja aktivne pravice do komuniciranja, torej možnost, da v javni komunikaciji sodelujemo vsi državljani, kar je zgodovinsko pomembna pridobitev, saj je bila še nedavno tega javna komunikacija izključna domena množičnih medijev." (118)

KULTURNA DIAGNOZA

KNJIGA

Matic Majcen

**Dve minuti
do apokalipse**Noam Chomsky
Kdo vlada svetu?

Modrijan | Ljubljana 2018

Noam Chomsky je med svojo dolgo avtorsko kariero doživel dva velika popkulturna trenutka. Prvi se je zgodil leta 1992, ko sta kanadska režiserja Mark Achbar in Peter Wintonick z njim posnela ambiciozni dveinpolurni dokumentarni film *Manufacturing Consent*, ki je Chomskyjevo prodorno družbeno kritiko popeljal v najširše medijske sfere po svetu, zaradi česar je ta avtor postal ena najpogostejše citiranih referenc pri opozicijskem kritiziranju ameriške politike in globalnega kapitalizma. Drugi trenutek se je zgodil leta 2016, ko je igrani film *Kapitan fantastični* (*Captain Fantastic*) Chomskyja prikazal kot že skorajda religiozno ikono, katere razmi-

šljanje je usmerjalo dejanja skrajno alternativnega življenjskega sloga družine, živeče stran od primeža sodobne civilizacije. Vzporredno se pod tema prelomoma seveda razteza sedem desetletij akademske kariere in nekaj let manj političnega aktivizma, zaposlenih z neumornim kontekstualiziranjem vsakršnega pomembnejšega dogodka, ki zaznamuje svetovne medije, praviloma skozi prizmo ameriške zunanje politike in njenega namena vzpostaviti ZDA kot najmočnejšo svetovno gospodarsko, politično in vojaško silo. Založba Modrijan je v letu 2018 v slovensščini izdala knjigo *Kdo vlada svetu*, prevod knjige, ki je v ZDA izvirno izšla leta 2016 in se s tem uvršča na Chomskyjevo bibliografijo, ki obsega že okrog sto monografij, če vzamemo samo tiste s področja političnega komentiranja. Kako neumoren je v svojem

pisanju 92-letni avtor, najbolje priča tudi to, da sta od trenutka, ko je knjiga *Kdo vlada svetu* izvirno izšla leta 2016, pa do izida slovenskega prevoda leta 2018 vmes že izšli dve novi knjigi tega pisca. To impresivno nizanje izdaj pa predvsem

priča o zgodovinski pomembnosti dobe, v kateri živimo.

Pojem intelektualčeve odgovornosti, ki ga je Chomsky v vplivnem eseu skoval ob vrhuncu vojne v Vietnamu pred skorajda

natanko 50 leti, igra namreč še vedno veliko vlogo v njegovem pisanju. Dokaz tega je dejstvo, da s to idejo tudi začne tokratno knjigo in še enkrat več opozori na vlogo intelektualca v pojmovanju, v kakršnem se je v medijih prvič pojavil v *Manifestu intelektualcev* leta 1898, v času Dreyfusove afere v Franciji. Bolj kot neka načelna, slavnostna afirmacija tega pojma gre Chomskyju danes za problematiziranje dejstva, da svetovne vlade (in posledično tudi dobršen del dominantnih medijev) tovrstnih akterjev danes ne prepoznavajo več kot družbeno koristnih, temveč se pogosto proti njim celo borijo z neizprosno in pogosto nasilno diskreditacijo. Prav tu se razkriva prva velika dvoličnost ameriškega ideološkega aparata: da vrh ameriške politike po eni strani časti pogumne disidente, ki so med zgodovino delovali v korist njihove države in svetovne skupnosti (tak primer so intelektualci v nekdanji Sovjetski zvezi ali pa iranski disidenti, ki dandanes kritizirajo versko naravnost svojih vlad), po drugi strani pa nad številnimi žvižgači in kritičnimi intelektualci s pomočjo medijskega aparata izvajajo intenziven pogrom ali pa jih, če gre za posameznike iz preostalih delov sveta, izza hrbta svetovne javnosti preprosto usmrtijo. Chomsky na tem mestu navede domala neverjeten podatek, da je ameriško zunanje ministrstvo Nelsona Mandelo šele leta 2008 zares črtalo s svojega uradnega seznama teroristov, s čimer je šele takrat lahko sploh prvič svobodno potoval v ZDA. Še bolj nazoren primer so nešteti primeri latinskoameriških disidentov (denimo jezuitskih duhovnikov), ki jih ZDA nikoli niso spustile v svoj panteon spoštljivih disidentov, pa čeprav je njihov boj za svobodo temeljil na povsem enakih vrednotah kot ti, ki jih priznava ameriška politika.

Vendar pa nad razmišljanjem v knjigi *Kdo vlada svetu* lebdi še veliko temnejši, celo apokaliptični oblaki. Zdi se namreč, da se glavni motiv za nastanek knjige skriva za podatkom, da so v začetku leta 2015 strokovnjaki iz revije *Bulletin of the Atomic Scientists* prvič po letu 1959, ko je bila hladna vojna praktično na svojem vrhuncu, svojo simbolično Uro sodnega dne, ki naznanja nivo ogroženosti človeštva pred splošno globalno katastrofo, pomaknili na zgolj dve minuti do polnoči, torej na točko, ki je dobesedno dva koraka pred globalno jedrsko katastrofo ali usodnim okoljskim uničenjem, ki bi resno ogrozila preživetje človeške vrste. Takšne skrajno alarmantne zaskrbljenosti nad stanjem sveta niti od tako aktivistično usmerjenega avtorja, kakršen je Chomsky, nismo vajeni, a prav to je točka, od koder v tem primeru začenja svojo značilno analizo ameriške in svetovne politike.

Kljub temu predružačenemu gledišču večino knjige še vedno zaseda tovrstno opisovanje dogodkov, s katerimi Chomsky značilno spreobrača ustaljene percepcije dominantnega medijskega pokrivanja dogodkov. Avtor na ta način v knjigi sledi dvema glavnima – in tudi zelo pričakovanima – tematskima linijama. Prva, s katero se tudi začne knjiga, se ukvarja s pojmom terorizma v njegovih različnih manifestacijah po svetu. Chomsky tu izpodbija prevladujočo percepcijo, da je arabski terorizem največja grožnja svetovnemu miru, temveč eno za drugo navaja zamolčane akcije ameriških obveščevalnih in vojaških institucij. Ravnanje ameriške politične in vojaške mašinerije v revnejših predelih sveta primerja z odnosom med človekom in mravljami, ki jih – če je potrebno – pohodimo, ko stopamo po cesti, kar je povsem primerljivo z ravnanjem zgodovinskih kolonialnih sil, ki so z nasil-

nimi metodami izvajale “civilizacijsko poslanstvo” nad prvobitnim prebivalstvom. Kot najbolj zgovoren dokaz takšnega brezbrizno nasilnega ravnanja Chomsky znova navaja tisto, “čemu v Latinski Ameriki pogosto pravijo ‘prvi 11. september’”: dogajanje 11. septembra 1973, ko so ZDA z vojaškim udarom odstavile demokratično vlado Salvadorja Allendeja v Čilu in na čelo države pripeljale diktaturo Augusta Pinocheta, pri tem pa vpoklicale ekonomiste z Univerze v Chicagu, ki naj bi pomagali prenoviti čilsko gospodarstvo. “Pomislite na gospodarski propad in mučenja in ugrabitve ter v skladu z razmerjem med številom prebivalstva Čila in ZDA pomnožite število ubitih s 25, pa boste dognali, kako usodnejši je bil prvi 11. september,” argumentira pisec. V povezavi s tem se Chomsky znova naveže na dogodke in politične odzive neposredno po 11. septembru 2001. Kot tarčo si avtor še enkrat več izbere ameriško invazijo na Irak oziroma vzpostavljanje povezave med Al Kajdo in Irakom, kakor jo je argumentirala ameriška politika, posledično pa tudi mučenje zapornikov v Guantanamo. Kot pravi, je z današnjega vidika čedalje več dokazov, da metode v tem razvpitem taborišču niso odpravljale islamskega fundamentalizma, temveč “so metode mučenja, ki sta jih spodbujala Dick Cheney in Donald Rumsfeld, ustvarjale teroriste.” Prav zaradi številnih tovrstnih primerov pisec brez zadržkov enemu izmed poglavij da kar naslov *Združene države Amerike so največja teroristična država na svetu*, v njem pa izpostavlja izprijenost današnje politične kulture, kjer “velja za docela naravno in primerno, da je na čelu svobodnega sveta brezobzirna teroristična malopridna država, ki odkrito priznava svojo vodilno vlogo v terorističnih zločinih; in edino naravno ter primerno je, če dobit-

nika Nobelove nagrade za mir, liberalnega ustavnega pravnika, zanima samo to, kako učinkoviteje izvajati taka dejanja.”

Druga linija, ki stopi v ospredje v srednjem delu knjige, se ukvarja z ugotavljanjem vzrokov in posledic zatona ZDA kot svetovne velesile številka ena, kakor se je začel odvijati neposredno po koncu II. svetovne vojne, ko je ta država dosegla politični in vojaški vrhunec. Chomsky oporeka tezi, da zaton ZDA pomeni, da se bo težišče moči začelo prenašati na katero izmed vzhajajočih držav sveta, kakršni sta Indija in še posebej Kitajska, temveč namesto tega meni, da ZDA v bližnji prihodnosti na položaju “globalnega hegemon” še naprej ne bodo imele pravega tekmeca. “Čeprav ZDA ostajajo najmočnejša država na svetu, ima globalna moč čedalje več nosilcev, Združene države Amerike pa so vse manj sposobne drugim vsiljevati svojo voljo.” ZDA torej ne bodo nujno izgubljale vpliva, le njihovi poskusi ohranjanja svetovnega primata bodo zaradi postopnega, mučnega upada moči postajali vse bolj obupani. ZDA so v zadnjih desetletjih izgubile nadzor nad Jugovzhodno Azijo in nato še nad Južno Ameriko, zdaj pa se je ključni boj preselil na Bližnji vzhod. Chomsky navaja podatek, da stroške Bushevih in Obamovih vojn v Iraku in Afganistanu danes ocenjujejo na 4,4 bilijona dolarjev, a so tamkajšnja prizadevanja z marsikaterega vidika povsem zaman, saj so se s tem prej uresničile prerokbe Osame Bin Ladna, ki je želel prav z izzivanjem tovrstnega angažmana ZDA zvabiti v past nebrzdanih vojnih intervencij ter tako povzročiti njihov bankrot, ob tem pa seveda povzročiti vstaje prebivalstva in ekstremističnih skupin v tem delu sveta.

Vendar pa se tu skriva še en obrat: kar je z ene perspektive možno videti kot vojaški in politični zaton, lahko nekdo drugi vidi

kot vir nepredstavljivega bogastva in privilegijev. Danes že dobro vemo, da gospodarstvo po koncu zlate dobe doživlja svojevrstno nočno moro, kakršno sta napovedala že klasična ekonomista Adam Smith in David Ricardo, pa vendar so v zadnjih tridesetih letih “gospodarji človeštva”, kot jih imenuje Smith, opustili vsako sentimentalno skrb za dobrobit družbe, (...) namesto tega pa se posvečajo kratkoročnim dobičkom in visokim nagradam, državo pa naj vzame hudič.” V ozadju te realnosti, kakršno nam z novicami podajajo mediji, se bolj kot kdajkoli prej odvija paradigma prostega trga, v katerem vlagateljske elite vlečejo niti političnih dogodkov, katerih glavni akterji so zgolj služabniki multinacionalnih korporacij, ki so po moči prerasle vpliv nacionalnih držav. Odnosi z javnostjo, oglaševanje in trženje tu igrajo izredno pomembno vlogo usmerjanja ljudi k površinskim vidikom življenja, kakršna je “modna potrošnja”, v sklopu procesa, ki ga je politični ekonomist Thorstein Veblen opisal kot “ustvarjanje potreb”. S tem se množice atomizira in odvrča od tega, da bi mislili s svojo glavo in se upirali oblasti. “Javnosti je treba dati vedeti, kje je njeno mesto, jo marginalizirati in nadzorovati – v njeno lastno dobro, seveda. Ljudje so preneumni in preveč nevedni, da bi smeli sami upravljati svoje življenje. To naloge mora opravljati inteligentna manjšina,

ki jo je treba zavarovati pred teptanjem in rjojenjem zmedene črede.”

Chomsky nas na ta način pripelje do spoznanja, da 99 % običajnih prebivalcev sveta praktično že skorajda biva v distopičnem okolju, kjer nas potrošniška past slepi pred odločnejšimi zahtevami po izboljšanju sveta. Njegov pogled kljub izrazito dramatičnemu tonu znova izpade skrajno prepričljiv in v svojem učinku tudi izredno srhljiv. Čeprav so navedeni politični dogodki rednim bralcem Chomskyja večinoma znani, pa je knjiga vendarle posodobljena s širšo kontekstualizacijo vojne v Siriji in izraelsko-palestinskega spora. Knjiga *Kdo vlada svetu* ne daje občutka, da gre za povsem novo avtorsko delo legendarnega avtorja, temveč za nekakšen kompendij, kjer avtor ponovi svoje argumente z novim, dramatičnim obratom k okoljskemu uničenju in nuklearnemu holokavstu. Knjiga na ta način bolj služi pridobivanju novih generacij mladih intelektualcev v opozicijski aktivizem in kot svojevrstna osvežitev spomina za njegove starejše privržence, avtorjev status popkulture intelektualne ikone pa knjigi nedvomno daje dodatno odmevnost. Ta pa je v razširjanju takšne streznujoče misli v tej kritični dobi v zgodovini človeštva še kako potrebna.

K N J I G A

Matic Majcen

Osnutki za revolucijo

Reece Jones

**Nasilne meje: Begunci
in pravica do gibanja**

Založba /*cf. | Ljubljana 2017

Tok zgodovine nas je v zadnjem desetletju neusmiljeno potisnil v poglavje, zaznamovano z velikimi, prisilnimi človeškimi migracijami. Podatki so naravnost šokantni. Število umrlih migrantov na obrobjih Evropske unije se je, kot beremo v knjigi *Nasilne meje: Begunci in pravica do gibanja*, od sredine devetdesetih let 20. stoletja skoraj podvajseterilo, z 200 mrtvih leta 1995 do 3770 leta 2015. Število deportacij na leto se je na istem področju od osemdesetih let 20. stoletja z 20.000 do leta 2013 povečalo na 440.000. Spet drugje so obmejni policisti na ameriško-mehiški meji ob Tucsonu v Arizoni zabeležili dvajsetkrat več trupel migrantov kot v devetdesetih letih 20. stoletja. Proračun Mejne policije ZDA se je od takrat povečal za več kot desetkrat, s 300 milijonov dolarjev na 3,5 milijarde dolarjev. Čeprav migracije zgodovinsko gledano še zdaleč niso nič novega, so podobe migrantov, ki

umirajo v puščavah in v prostranstvih morij, preplavile kolektivno zavest zahodnega sveta, vzporedno pa še vedno nastajajo novi zidovi in fizične pregrade na kopnem ali zaprte ožine na morju, med katerimi so denimo ameriški načrti za ameriško-mehiški zid ali "tehnične ovire" na schengenski meji med Slovenijo in Hrvaško. Z oddajami, kot so *Border Wars* kanala National Geographic ali *Tretja ameriška vojna* postaje Fox, se pomaga ustvarjati vtis, da so mejna območja že skorajda vojna območja, kjer se vojska in policija bojujeta proti tihotapcem, posiljevalcem, teroristom in preprodajalcem drog. Svet, v katerem živimo danes, je nadvse paradoksalen: čeprav smo globoko v dobi, ko so politične, gospodarske in predvsem tehnološke spremembe vzpostavile nepovratne procese globalizacije, je svet morda celo bolj kot kdajkoli prej prepreden z mejami takšne in drugačne vrste.

Reece Jones, profesor na Oddelku za geografijo in okolje na Univerzi na Havajih, se v svoji knjigi *Nasilne meje* omenjenega problema ni lotil skozi prizmo aktualnih političnih in gospodarskih trendov, ki ponavadi

prevladujejo v interpretaciji teh dogodkov, temveč z vidika koncepta meje kot širšega vzroka teh manifestnih procesov. Kot pravi avtor, je meja zgodovinski pojav, ki v sistem vpeljuje nasilje kot strukturni problem, ko še dodatno poudarja neenako razmerje moči in neenake življenjske možnosti. Jones meja ne pojmuje kot povsem enodimenzionalnega pojava, temveč se jih loti s širših teoretskih in zgodovinskih vidikov. Že izvor koncepta

meje je namreč sam po sebi sporen: po eni strani so razmejitve, vsaj v izvorni različici, imele svoj smisel, saj so predstavljale temelj sodobne civilizacije, ko so zaščitile ozemlje in njene prebivalce pred zunanjimi grožnjami, jim zagotavljale stabilne vire hrane, urejeno družbo, kasneje pa tudi izobraževanje, zdravstveno varstvo in zaposlitev. Kljub temu pa obstaja, kakor vidimo dandanes, tudi manj naklonjena interpretacija tega družbenega pojava: meje človeku niso "naravne" in jih je pravzaprav večinoma prečkal popolnoma neovirano. "Dandanes se večina ljudi rodi v državah, obdanih z mejami, in živi v mestih, njihove vsakdanje dejavnosti pa budno spremljajo zastopniki države, s policijo, sodniki in birokrati vred."

Glavni problem, ki si ga Reece s svojimi argumenti tudi prizadeva pokazati, je ta, da umetno ustvarjanje ekonomske in pravne prekinitev ozemelj ne ustavlja, temveč *vzpodbuja* gibanje ljudi, dobrin, drog, orožja in denarja čeznjo. "Utrjevanje meje z novimi varnostnimi praksami je vir nasilja, ne pa odgovor nanj." To lahko s toliko večjo gotovostjo zatrdimo, ko sprejememo avtorjevo širšo definicijo besede nasilje, ki je ne gre jemati zgolj v ozki definiciji neposrednega nasilja oblasti nad migranti. Še toliko bolj daljnosežno je nasilje, ki ga meje zadajajo gospodarski blaginji, ko revnim z ograjevanjem virov onemogočajo dostop do premoženja in priložnosti, tu pa je tudi nekoliko nepričakovan vidik nasilja kot okoljske škode, ki jo različni zidovi povzročajo v naravi, obenem pa onemogočajo vpeljavo enotnih okoljevarstvenih standardov.

Glede na ideološko ozadje založbe Verso, izvirnega izdajatelja knjige *Nasilne meje*, je že vnaprej očitno, kako se bo avtor opredelil glede dileme vzpostavljanja ali opuščanja meja – v knjigi se vseskozi poti-

homa opredeljuje za njihovo radikalno opustitev in prost pretok prebivalstva povprek celotnega sveta. Vseeno pa knjiga še zdaleč ni zgolj ideološko zaznamovan apel k temu cilju, temveč je avtorjeva analiza vseskozi izredno prepričljiva, ker se venomer vrača k zgodovinskim virom posameznega pojava, ki ga v posameznih poglavjih opisuje. Reece tako denimo pokaže, kako sodobno pojmovanje razmejenega ozemlja izhaja iz 16. stoletja, ko so se lokalne ekonomije in politike začele ločevati od do takrat prevladujoče cerkve. Vladarji so si začeli postopoma prizadevati, da bi svoja ozemlja z zemljevidi in razmejitvami naredila vidna (tu se Reece zateče k Foucaultu), nakar se v 19. stoletju pojavi koncept državljanstva, s katerim so oblasti svoje prebivalce razdelile na pripadnike in nepripadnike, s čimer so vpeljale izredno močan instrument družbenega zapiranja in ločevanja. Vzporedno avtor upošteva še drugo nujno dejstvo: namreč, da je bilo še v začetku 18. stoletju bogastvo po svetu razdeljeno dokaj enakomerno, razlika v bogastvu med najbogatejšimi in najrevnejšimi pa je obsegala zgolj nekaj odstotkov. Po jarmu kolonializma in nato še kapitalizma so bili temu globalnemu razmerju moči zadani hudi udarci. Afrika je, na papirju nekoliko paradoksalno, največji udarec utrpela šele po opustitvi kolonialne nadvlade: kljub pobudam, kakršna je bila tista, da bi Afriko ohranili kot eno državo-celino, so meje, ki so jih narisale na zemljevidu velike evropske kolonialne sile, razmejile ljudstva in jezike, mnogo izmed njih nomadskih, ki so poprej prosto prehajali prostrana ozemlja, si delili naravne vire, koncept meje pa jim je bil popolnoma tuj. Reece milijone ljudi, ki danes bežijo v Evropo, da bi ubežali iz držav, v katerih vlada gospodarska stagnacija, slaba infrastruktura, korupcija in državljanske

vojne, jasno pokaže kot dediščino vzpostavitve (post-)kolonialnih meja, ki so domačim umetno onemogočile dostop do naravnih virov in jim kratile pravico do gibanja. Ko upoštevamo dejstvo, da kot posledico tega delavec na Norveškem danes v enem dnevu zasluži toliko kot delavec v Kongu v letu dni, potem tudi današnje ekonomske migracije v Evropo postanejo ne samo logične, temveč tudi upravičene – kot tudi apel za njihovo sprostitev.

Reece militarizirano stanje na nekaterih najpomembnejših mejah današnjega sveta torej pokaže kot nov pojav, saj so bile tudi večino 20. stoletja meje večinoma (vključujoč tisto med ZDA in Mehiko) videti približno tako kot današnja meja med ZDA in Kanado, kjer so bili razen kontrolnih točk prehodi prosti in nezastraženi. Pravzaprav je v primeru ameriško-mehiške meje še toliko bolj neverjeten – ob vsej njeni današnji militarizaciji –, da se dolgo časa sploh ni vedelo, kje ta meja poteka, saj so jo ob sklenitvi kupčije med državama med letoma 1848 in 1853 zarisali zgolj na zemljevidu, ne pa tudi v naravi. In ker je pojav meja tako nedaven, je obenem tudi, še vedno, izredno negativen: leta 1990 je imelo zidove ali ograje na svojih mejah le 15 držav, leta 2016 jih ima 70. Reece v slednjem primeru omeni tudi Slovenijo.

Morda še bolj daljnosežen negativni učinek meja avtor najde v tem, da ostra ločitev na države s samostojnimi politikami onemogoča globalni dogovor o preprečevanju podnebnih sprememb. Reece je denimo velik kritik pariškega podnebnega sporazuma, ki je "vsebinsko prazen" in vsebuje vse zvijače tovrstnih impotentnih političnih sporazumov, skupaj z votlimi zaobljubami, govorjenjem o pomembnosti omejevanja temperatur na svetovni ravni. Avtor opozarja, da si vse cilje v njem zastavijo države

same, ne da bi obstajale regulative, ki bi nad njimi bdele in sankcionirale njihovo morebitno neizvajanje. Ob vse verjetnejši globalni ekološki katastrofi, ki jo prinaša segrevanje ozračja, bodo v največji meri zanjo torej krive prav meje s svojimi omejujočimi legalnimi okvirji, ki ne odražajo dejanskih stanj v naravi.

Vsej negativnosti navkljub pa Reece v konec knjige zaseje seme upanja. Čeprav se nam danes zdi, da si družbenega življenja brez meja ni mogoče predstavljati, sistem meja ni absoluten in končen, temveč je zgolj tako močno vgrajen v našo zavest, da si družb brez njih ne znamo več predstavljati. A, kot pravi, je podobno bilo z marsikaterim drugim negativnim zgodovinskim pojavom: s suženjstvom, kolonializmom, apartheidom, pri katerih se je sprememba prav tako dolgo časa zdela nemogoča. Avtorjev prispevek s to knjigo je torej ta, da poskuša bralca prepričati, da meje niso naravno stanje stvari, temveč arbitraren in globoko pomanjkljiv družbeni konstrukt. Tudi zaradi tega Reece na samem koncu toliko lažje predlaga vizijo sveta brez držav, hierarhij in kapitalizma, ki pa ne pomeni nujno tudi konec držav, zgolj redefinicijo pravic in državljanstva. Ljudje bi morali imeti, ne glede na njihov nacionalni izvor, pravico do dela in bivanja znotraj meja katere koli nacionalne države. Seveda se na tem mestu intuitivno postavlja argument, da bi opustitev meja, denimo med Afriko in Evropsko unijo, pripljalo do množičnih selitev prebivalstva in rušenje obstoječih kulturnih, socialnih ter izobraževalnih sistemov. A kot pravi sam, imamo primer, ki nas uči drugače. Ameriška zvezna država Maryland ima dvakrat večji povprečni BDP na gospodinjstvo kot sosednja, izrazito kmetijsko usmerjena Zahodna Virginija. A kljub tem ogromnim razlikam

med državama ni meje, še manj zidu, pa se vendarle zdi povsem normalno, da prebivalci Virginije prosto prehajajo v Maryland, in, še pogosteje, kljub neenakosti vseeno raje ostajajo v svoji državi. "Deloma to lahko pripišemo dejstvu, da številni ljudje raje ostanejo tam, kjer se kulturno počutijo domačnejše," pravi Reece. Zaradi ideološkosti aktualnih debat pogosto pozabljamo na dejstvo, kot poudarja avtor, da morda novi migranti v družbi res zasedejo delovna mesta, vendar po drugi strani omogočijo tudi rast gospodarstva, ob tem pa tudi ti novi prebivalci sami plačujejo davke ter s kupovanjem življenjskih potrebščin prispevajo h gospodarstvu.

Da bi ublažil to radikalno vizijo, Reece vseeno predlaga bolj umerjene naslednje korake: sprejetje globalnih standardov za delovne razmere, globalno sprejeto minimalno plačo, globalne socialne ukrepe za revne, obenem pa tudi globalne okoljske standarde. "Kratkoročno bi se dobički korporacij resda zmanjšali, dolgoročno pa bi opisane spremembe ustvarile globalne potrošnike in s

tem velike nove blagovne trge." Nenazadnje je prav imigrantska izkušnja bila tista, ki je poskrbela za nastanek ZDA kot danes najmočnejše industrijske velesile. Reece za primer izbere zgodbo Andrewa Carnegieja, škotskega imigranta, ki se je iz revne Škotske ob mizernih razmerah na ladji preselil v ZDA in tam postopoma postal eden vodilnih industrialcev, ob koncu življenja pa postal zagret filantrop, ko je med drugim ustanovil slovito dvorano Carnegie Hall v New Yorku.

Bolj kot Reece na ta način našteva svoje argumente in predloge za izgradnjo boljšega in bolj pravičnega sveta, manj zvenijo utopično. Njegovim tezam o opustitvi koncepta meja je zato težko oporekati, čeprav se jih res loteva z lahkotnostjo teoretika brez bremen in odgovornosti na svojih ramenih. Najpomembnejši prispevek te knjige je redefinicija ustaljenih percepcij: ker meje niso absoluten pojav, se tudi utopičnost njihove opustitve zdi bližja, s tem pa tudi morebitna revolucija svobodnega pretoka ni tako neverjetna, kot se je zdelo do zdaj.

K N J I G A

Veronika Šoster

Košek kosmov samot

Bina Štampe Žmavc
Nabiralka samot

Sanje | Ljubljana 2018

Pisanje poezije zna biti samotno, včasih še preveč. Tega se zaveda tudi Bina Štampe Žmavc, sveže nagrajena z zlatnikom poezije za življenjsko delo, ki je svoje najnovejše verze strnila v zbirko *Nabiralka samot*. Naslovna pesem je pravzaprav vrhunec zbirke, saj sledi deklici, ki je "vsak dan (...) nabirala kosme / majhnih samot. / V nezmanjšanem obilju / jih je najdevala povsod – / ni se bilo treba bati, da bi jih pred njo / pobral že kdo drug." Nabiralka se tako sprehaja med prodniki in školjkami, med malinami in mahom, ter v košek pazljivo polaga samote. In čeprav pesem uteleša proces pisanja poezije, v enaki meri uteleša tudi življenje samo. Deklica na koncu namreč spozna, da ob njej stopa Smrt. Zapis besede Smrt pa ni naključje – pesniško zbirko uvaja 650. pesem Emily Dickinson ("Pain – has an Element of Blank –"), za njeno poezijo pa so značilne tudi velike začetnice, ki dajejo neki stvari, na primer bolečini ali smrti, še usodnejši zven.

In če lahko za kogarkoli rečemo, da je nabiral samoto, je bila to ravno Dickinson, večna ujetnica štirih utesnjujočih sten.

Nabiralka samot se tako že na začetku izpove o svojem navdihu in o svojih koreninah, ki rastejo iz tišine in miru. Pesnica se prelevi v pripovedovalko zgodb, v pričevalko časa. Njen pogled je širok, vse od starodavnih mitov do današnjih katastrof. Vendar pa je najbolj trdno zasidrana v antiki, kjer najdemo močne motive, ki vsak na svoj način predstavljajo samoto; tu sta Ahil ("nepovabljen obstaneš / pred zaprtimi vrati / žalovalca Ahila.") in Orfej ("kdo bo ostal / Orfej potovanja na konec pesmi, / ko zadnja muza odide."), pa Troja in Itaka. Zanimivo je, da pesnica ne daje glasu posameznim osebam, ampak kot zunanji opazovalec čuti z njimi, zanje in skoznje, zato se lahko vživi v spo-

znanje o tem, da "zanjo ne bo padla Troja" in da je "Bog ali pesnik – / lahko, da je bil oboje hkrati, / ustvaril moškega. / In samoto Itake za žensko." Itaka ostaja simbol čakanja, upanja in vrnitve, veliko bolj pa se spre-

meni motiv Narcisa, ki ga pesnica razdeli in mu da čisto svoj glas – glas dvoma in upora, saj se sprašuje, zakaj bi bila njegova ljubezen vredna manj. Kompleksno in mnogoštevilno podobje, ki se nalaga v zbirki, se s tem še zdaleč ne konča, srečamo tudi biblične motive (Noetova braka), klasike (Romeo in Julija, Jacques Prevert, France Prešeren), pa Sfingo in ribo Faroniko, barde in Favna. Pesnica zna vdihniti novo življenje v vse, pri tem pa se ne ujame v preteklost, saj jo bolijo tudi krivice sodobnega sveta. Pesem *Elegija ptice* je žalostinka

za atomske katastrofe (Hirošima, Nagasaki, Černobil, Fukušima), v *Izgnancih* pa je v ospredju vprašanje identitete ob izgonu iz domovine. Presunljivi pesmi zavrtata v globino vprašanja, kaj pomeni biti človek, žal pa pride v nekaterih drugih primerih družbene kritike in angažmaja do prevelike dobesednosti, kar vodi v moraliziranje, na primer: “Kdo bo povedal otroku, / da je treba gledati s srcem, / ko so mu pravkar izžgali oči?” ali pa “a znova je / milijon hlebcev kruha / odromalo v žrela smetnjakov”.

Bogat besedni zaklad, prefinjena izbira besed in pogoste inverzije ustvarjajo občutek privzdignjenosti sloga. Pogosto naletimo tudi na aliteracije in asonance (otira tnalo besed, brezobzirni bard, neskončna eskalacija sanj ...), kar kaže na njeno ljubezen do zvena, včasih pa se tekst vseeno preveč zgosti: “Strah za razsuto / školjčevino srca, / zaman ožemajoč si oči / v bodečem strmenju.” Na podobno dvojnost naletimo tudi pri metaforah, ki so včasih popolnoma ustaljene in nato razširjene v nepričakovano smer (kaverne ran), spet drugič pa ostanejo prav takšne in ne prinašajo ničesar presenetljivega

(čarobni gozd sanj). Najbolje torej izpade takrat, ko se pesnica prepusti in poigra. Enako velja tudi za formo; *Sanje o krsti* so zapisane kot notranji monolog ali bizaren intervju, prva in tudi ena izmed najmočnejših pesmi v zbirki, *Nebo mačke (con afflizione)*, pa posamezne verze v oklepajih na koncu združi v nežen refren.

Subjekt *Nabiralke samot* je hkrati zelo jassen in zelo izmuzljiv. Naseli se povsod, kamor pesnica usmeri pogled, toda nikakor ne more mimo vprašanja bistva in narave samotnosti. Deklica s koškom samot je morda res sledila Smrti, toda proti koncu zbirke se zgodi preskok, ko se zave, da “je treba / z rdečo šminko gostoljubno / postreči plašnice samote, / zakorakati v bližino”. Poezija (in življenje z njo) še zdaleč nista samo samotni sprehod, čeprav se mnogokrat zdi tako. Ta nežna zbirka se izpolni v spoznanju, da imamo res veliko koškov in veliko samot, a da jih lahko skupaj s srebrnimi nitmi poezije zvežemo v eno samo veliko bližino.

K N J I G A

Jakob Ribič

Družbena koreografija kot kritična metoda

Andrew Hewitt

**Družbena koreografija:
Ideologija kot performans v plesu
in vsakdanjem gibanju**

Maska | Ljubljana 2017

Čeprav Andrew Hewitt ne prihaja iz plesnoteoretskih krogov, saj je zaposlen kot profesor germanistike in primerjalne književnosti na Univerzi Kalifornija v Los Angelesu, v središče svoje razprave postavi prav študijo plesa. V njej premisli odnos med ideologijo in umetnostjo (konkretno: plesom) in izhajajoč iz tega ustvari teoretski aparat, ki mu pravi “družbena koreografija”. Svojo študijo razdeli na pet poglavij in uvod, v katerih obravnava različne primere plesne zgodovine (od Isadore Duncan do Vaclava Nižinskega), svojo pozornost pa ne umesti le v ples kot tak, pač pa daje poudarek gibu na splošno, na kar opozarja že podnaslov knjige. Zgodovini uteleševanja in teoriji giba se Hewitt posveti v prvem – kot sam pravi, nekoliko bolj filozofsko narav-

nanem – delu, v drugem pa se usmeri na različne primere gledališkega plesa. Velja dodati, da knjigo zaključuje odlično spremno besedilo Pie Brezavšček in Alje Lobnik.

Hewittova izhodiščna teza je, da umetnost ni le zrcalo, odraz oziroma rezultat ideoloških odnosov in družbeno-zgodovinskih razmer, temveč da je tudi sama performativno vpeta v strukturo realnosti. To morda najbolj jasno prikaže na primeru ameriškega modernističnega plesa, ki ga obravnava v 3. poglavju. Hewitt loči tako imenovane pismene in postpismene kulture. Za evropske nacionalne kulture je bilo po Hewittu značilno, da je narod že obstajal, v umetnosti ga je bilo potrebno le še reprezentirati – v glavnem prav s pomočjo jezika, in v tem smislu so te kulture pismene ali lingvistične. V primeru ameriških modernistov pa ni šlo za to, da bi narod samo še utelesili, za svoj cilj so si zadali, da bi

takšen narod šele

ustvarili, svoj izraz pa so našli v plesu, ki je bil s svojo postliteratearno oziroma postpismeno naravo (gibov za razliko od jezika ni potrebno prevajati) kot nalašč primeren za Ameriko kot talilni lonec različnih druž-

benih skupin.

Hewittov ključni premik je prav v tem, da umetnost ni več zgolj v funkciji tega, da bi reprezentirala nek referent (v primeru pismenih kultur ima status takšnega referenta narod, ki ga je zgolj še potrebno prikazati), pač pa, da to, čemur smo rekli referent, med umetniškom aktom (plesno

uprizoritvijo) v resnici šele nastane. Amerika je po Hewittu delo v nastajanju; narod še ne obstaja, vendar bo šele nastal; narod se skozi umetnost ne bo izrazil, ampak ga bo umetnost v resnici šele ustvarila. Da je takšen premik nujno potreben, Hewitt pokaže v zadnjem, 5. poglavju, v katerem obravnava varietej podoben plesno obliko, tako imenovano *Girllkultur*, ki je bila v dvajsetih letih prejšnjega stoletja zelo priljubljena v Nemčiji. V času največje popularnosti so si fenomen te tipične ameriške plesne oblike razlagali kot podobo ameriškega napredka in modernosti, vendar pa se takšna razlaga pod vprašaj postavi po letu 1929, ko je prišlo do zloma ameriških borz, te dekliske skupine pa so kljub temu nemoteno plesale dalje. Postalo je očitno, da družbeno-zgodovinske okoliščine na njihovo uprizarjanje v resnici niso imele nobenega vpliva. Vprašanje pa je, kaj so ta dekleta prikazovala – če ne napredne in gospodarsko cvetoče ameriške kulture? Hewittova ugotovitev je radikalna, a sijajna: ne gre samo za to, da bi se tisto, kar naj bi ta dekleta prikazovala, izkazalo za iluzijo; gre predvsem za to, da se je za iluzijo izkazalo to, da so sploh karkoli prikazovala. “Resnica” potemtakem ni v razbiranju mimetičnih sredstev, temveč v prikazu samem. Funkcija deklet, kot na nekem mestu pravi Hewitt, ni v tem, da bi karkoli razkrila, temveč zgolj v tem, da bi fascinirala. Onstran njihove uprizoritve se ne nahaja noben referent ali skrivni pomen, ki ga je potrebno razbrati, nahaja se neko prazno mesto, absolutni nič in njihovo uprizarjanje je v funkciji tega, da to prazno mesto zapolnijo z nekim videzom. V tem je uprizarjanje tako imenovane *Girllkultur* podobno žiž-

kovskemu razumevanju ideologije – in dejansko Hewitt na več mestih tudi neposredno citira slovenskega filozofa. Zdi se, da je Žižkova teorija ideologije, katere ena izmed osnovnih tez je, da je tudi ideologija sama osrediščena okrog nekega praznega mesta, ki ga zakriva z ustvarjanjem tako imenovanih ideoloških fantazm, prikladna podlaga za Hewittovo študijo.

Hewittova poanta pa je naslednja: če referent, na katerega naj bi se umetnost našala, sploh ne obstaja, potem branje te umetnosti po referencialni poti (po poti razbiranja tega referenta) ni ustrezno. Razumevanje umetnosti kot metafore ni dovolj. Metafora namreč predpostavlja, da nekaj “stoji namesto” nečesa drugega, za 20. stoletje v umetnosti pa je značilna njegova antimimetična narava. Umetnost se odvrne od principa mimezis in s tem se pojavi potreba po novih bralnih strategijah. Zato Hewitt namesto metaforičnega pristopa predlaga katahrezo, ki je prav tako jezikovno sredstvo – in v tem se nemara Hewittova izobrazba jezikoslovca izkaže kot njegova ključna prednost. Katahreza “tisto, o čemer bi sicer domnevali, da ji je predhodilo – njegov referent” (20, 21) šele ustvari. Katakritična metoda mu potemtakem omogoči, da umetnosti ne misli več zgolj kot “ogledalo družbe”, temveč tudi ali predvsem na način, kako to, kar naj bi uprizarjala, v resnici proizvede.

Morda to najbolje prikaže na primeru baleta Vaclava Nižinskega, ki ga obravnava v 4. poglavju. Pod drobnogled vzame njegovo zadnjo plesno predstavo, v kateri se namenijo uprizoriti grozote prve svetovne vojne. To mu uspe tako, da se na začetku uprizoritve spotakne, zaradi česar mu zakr-

vavi stopalo. Ravno zaradi katakritičnega pristopa lahko Hewitt spotik Nižinskega razume kot temeljno označevalno sredstvo in ne kot estetski faux pas. Ne gre za nehoten zdrs ali spodrseljaj, spotik ni posledica neustrezne reprezentacije nekega referenta; nasprotno, spotik sam šele vpelje idejo, ki naj bi ji uprizoritev predhodila. Razmislek o Nižinskemu Hewitt cepi na tridelno teorijo znaka Charlesa Sandersa Peirca. Peirce razume znak kot ikono, indeks ali simbol, pri čemer Hewitt poudarek postavi predvsem na ikonično reprezentacijo. Ikona je znak, ki neko idejo o objektu naredi vidno, čeprav ta objekt dejansko ne obstaja. Tisto, kar ikona predstavlja, dobi materialnost šele v trenutku same reprezentacije. Ideja prve svetovne vojne svoj materialni obstoj dobi prav s spotikom in krvavim stopalom.

Hewitt v središče svojega zanimanja ne postavi le plesa, pač pa gib na splošno. Tej premici od najpreprostejšega do visokoestetiziranega giba (denimo, od hoje do plesa) reče estetski kontinuum, prav takšen kontinuum pa obstaja tudi na ravni samega plesa – od “nižjih”, popularnih plesnih oblik (kot je denimo *Girllkultur*) do visokoestetiziranih, “umetniških” (kot je balet Nižinskega). Takšno široko polje razmisleka Hewittu namreč omogoča, da se učinkovito postavi po robu dvema prevladujočima, a med seboj nasprotujočima si bralnima strategijama. Ena uprizoritev razume kot pisanje in telo kot tekst, druga pa v ospredje postavlja pomen gibanja in sile. S prvo Hewitt obračuna v drugem poglavju, v katerem obravnava delstizem – sistem vaj, po katerih bi se ljudje naučili na pravi način izražati svoj značaj. Gre za nek radikalen po-

skus popolnega nadzora nad telesom in njegovimi gibi oziroma kretnjami, ki pa je vselej obsojen na neuspeh, saj telesu naposled vedno uide nekaj mimo lastne volje oziroma intence. Z drugo bralno tendenco se Hewitt ukvarja predvsem v prvem poglavju, v katerem pokaže, da pretirano poudarjanje dinamičnih procesov med plesom povzroči zdrs plesalca (in gledalca) pod prag zavesti, to pa odpira prostor nereflektiranega užitka, v katerem ideologija prav najbolj najde svoje mesto. Poleg tega takšen poskus abstrakcije plesa na golo energijo vedno trči ob materialnost telesa. Hewitt rešitev najde nekje vmes, v prečenju obeh tipov branja oziroma v njuni združitvi. Zanj je telo še vedno znak, ki pa ne označuje tako, da bi nekaj predstavljal, pač pa tako, da kot označevalski medij samo ustvarja neko vsebino.

Hewittov teoretski aparat, tako imenovana družbena koreografija, se, kot zapiše v zadnji svoji tezi, ne sprašuje več, “kaj” stvari zastopajo, pač pa “kako”. Hewitt na primeru Nižinskega dobro pokaže, da se resnica razkrije v točki preloma. Šele ko nekaj spodleti, postane opazen pomen družbene koreografije. Vendar če Nižinski točko preloma vpisuje v samo uprizoritev – v samo formo dobesečno vpelje spotik –, pa deklishe plesne skupine z neko nasprotno strategijo razkrijejo nekaj še bolj temeljnega. Na raven svoje uprizoritve namreč ne vpeljujejo nobenega zloma forme kot Nižinski, nasprotno, njihova uprizoritev teče povsem nemoteno in gladko, se pa zato namesto tega vpisujejo v točko spodletelosti zgodovine (v tem primeru ameriškega napredka) in s svojo zapoznelostjo pokažejo na tisto “žizkovsko” prazno mesto, inhe-

rentno zapisano v ideološko konstrukcijo slehernega družbenega reda. Nižinski še obeta, da se nekaj razkriva onstran njegovega plesanja (ideja prve svetovne vojne), dekliške plesne skupine pa kažejo, da onstran njihovega prikaza ni ničesar, temveč, da je vsa resnica že v prikazu samem.

Morda ta razlika med uprizoritvijo Nižinskega in plesno obliko *Girlkultur* ostane nekoliko neizpeljana (Hewitt sicer daje podarek na modernizem, ne pa tudi na postmodernizem), a kljub temu je vprašanje, ki ga postavlja v osrčje svojega modela ("kaj" in ne "kako"), v tem smislu zelo točno.

Tisto, kar bi pri takšni plesni študiji, kot si jo Hewitt zada, lahko predstavljalo njegovo šibko točko – da ne prihaja iz plesnoteoretskih ali plesnogodovinskih kro-

gov –, se morda izkaže kot njegova bistvena prednost. Menim, da je katakritični pristop, ki ga izpelje ravno iz jezikoslovja, bistveni element te študije. Z njim dobi teoretsko podlago za obrat v mišljenju odnosa med ideologijo in umetnostjo. Model družbene koreografije – kljub temu, da Hewitt v svoji razpravi jemlje neke partikularne momente (plesne) zgodovine – vendarle spodbuja k zelo aktualnim premislekom na področju plesnih študij in umetnosti nasploh. Njegov teoretski aparat namreč vabi k nadaljnjim razmislekom, saj se ga da s prese- netljivo učinkovitostjo aplicirati na različne zglede umetniških praks 20. stoletja.

SCENSKA UMETNOST

Nataša Berce

Odtisi treh zgodovinskih del

Balet 100

SNG Opera in balet Ljubljana,
premiera 12. 4. 2018

Slovenski balet praznuje v letu 2018 stoletnico profesionalnega delovanja. Obeležitvi jubileja je bila namenjena druga premiera ljubljanskega baleta z naslovom *Balet 100*. V tem okviru so v SNG Balet Ljubljana obnovili tri baletne postavitve iz zgodovine ljubljanskega baletnega ansambla, ki so v času svojega nastanka vsaka na svoj način zaznamovale slovenski baletni prostor. Izbor je vključeval rekonstrukcijo pretanjenega dueta *Lok* Pie Mlakar (1908–2000) in Pina Mlakarja (1907–2006), s politično temo zaznamovane *Žice* Vlasta Dedovića (1934–2013) in neoklasične stvaritve *Pastoralna simfonija* Milka Šparembleka (roj. 1928), ki je edini od koreografskih imen danes še med nami. Vsa tri dela povezuje izstop iz okvirov stroge baletne klasike in poskus razvitja drugačnega plesnega materiala, ki se je napajal pri za njihov čas sodobnih plesnih tehnikah.

Prvi del, *Lok*, je izjemno subtilno, brez glasbene podlage zasnovan ljubezenski duet Pie in Pina Mlakarja, ki vključuje izbrane motive iz celovečernega baleta teh dveh plesalcev in koreografov. Mlakarjeva sta v koreografiji združila plesne principe, ki segajo od baletne klasike do folklornih elementov in ekspresionizma Rudolfa Labana, jih strukturirala v različna gibalna razmerja v prostoru in jih vpletla v prikaz odnosa med dekletom in fantom. *Lok* je poklon mladosti in ljubezni, je duet zaznav, srečevanj in ponavljajočih se motivov. Tišina, v kateri se odvija, razpira širok spekter zvočnih zaznav, šumov, ritmiziranih poudarkov z nogami ali rokami in narekuje natančno sodelovanje med dekletom in fantom. Glasbena podlaga, posebej v baletnih plesnih delih, ponavadi diktira izvedbeno dolžino in plesno kreacijo, prav umanjkanje glasbe pa razpre prostor bolj prvinskim zaznavam, sledenje navdihu, daje prostor niansam in možnostim improvizacije.

Zgodba *Žice* je na stiliziran način umeščena v okupirano Ljubljano in izpostavi zmago nad okupatorjem. Z džezovsko glasbeno podlago in plesnim materialom, ki spodmika temelje baletnega koda, čeprav iz njega izrazito izhaja, deluje kot nekakšen hibrid baletne forme z zelo specifičnim, džezovskim plesnim izrazom. Scenska podoba *Žice* (ki je delo Ateja Tutte) učinkovito povezuje plesne elemente in vsebino s sodobnim pridihom. Kot je razvidno danes, je Vlasto Dedovič v tem svojem prostorsko svobodno zasnovanem prvencu presegal s klasičnimi baletnimi vzorci krogov, diagonal in ravnih črt. *Žica* na novo premisli prostorska razmerja in jih strukturira v poljubne forme, kar je najbolj očitno v skupinskih delih koreografije. S poskusom odmika od baletnega koda je Dedovič postavil temelje svoji avtorski poetiki.

Tretji del *Pastoralna simfonija* je nastal na glasbeno podlago *Šeste simfonije* Ludwiga van Beethovna, iz njene melodike je črpal ustvarjalni navdih koreograf Milko Šparemblek. Šparemblekovo razumevanje Beethovnega dela izjemno učinkovito poveže glasbo s samosvoje zasnovanim plesnim izrazom. Natančno razumevanje glasbene podlage je bila vedno Šparemblekova posebnost in odlika. V tem primeru iz petih simfoničnih stavkov tako nastane plesna simfonija z minimalistično in ponavljajočo se strukturo, ki na videz deluje enostavno, vendar nosi v sebi široko paleto subtilnih telesnih vzgibov, ki se napajajo iz vsebine simfoničnih stavkov. Šparemblekov plesni izraz vsebuje mehkobo, jasne linije in precizno odmerjene korake, v katerih združuje tako baletni kod kot izsledke lastnih vzgibov, ki razpirajo klasična pravila in dodajajo telesom plesalcev volumen.

Gledališka predstava, ki je imanentno zapisana neponovljivi minljivosti, z vsako ponovitvijo omogoči razpiranje novih prostorov umetniškega dogodka – to pa se zgodi tudi z njeno vsakokratno rekonstrukcijo. *Balet 100* je z obnovitvami treh del predstavil inventivne premike v zgodovini slovenskega baleta, ki učinkujejo kot dragocena informacija o preteklem stoletju, hkrati pa nujno tudi kot komentar na ta obdobja. Razkrije namreč, da ljubljanski baletni ansambel v omenjenem času ni zgolj poustvarjal že izdelanih klasično zasnovanih baletov, temveč se je že zelo zgodaj posvečal tudi iskanju novih plesnih izrazov s po-

• Žica | foto: Darja Štravs Tisu

močjo domačih avtorjev. Odkrival je domače koreografske potenciale in jim dajal priložnost, čemur se danes morda posvečamo v manjši meri. Predvsem pa, kot pokaže *Balet 100*, pri tem ni šlo za grobo dekonstrukcijo klasičnobaletnega koda, pač pa vselej za njegov potencialni spoj z sodobnimi plesnimi tehnikami.

V luči današnjih ponovnih uprizoritev, ki nastajajo v času različnih že vzpostavljenih smeri in invencij na področju plesne umetnosti, predstave *Balet 100* sicer ni mogoče vrednotiti, kot se vrednoti sodobne koreografije. Ključno pri obuditvi starih koreografij in za njihovo vrednotenje je to, da je rekonstrukcija vedno tudi odsev časa, v katerem nastaja. Pri plesnih predstavah je vselej izpostavljena perfektna telesna izraznost plesalcev, ki pa je z obdobjem, v katerem so posamezne predstave nastale, danes neprimerljiva, četudi so njihovi originalni izvajalci ravno tako težili k perfekciji v okviru svojih zmožnosti. Sodobna baletna telesa so izjemno gnetljiva, virtuoza v iz-

vedbi, svoj telesni potencial lahko adaptirajo na sodobne in klasične uprizoritve. Sposobna so izjemne natančnosti plesnih gibov, neskončnih ekstenzij, vrhunske izvedbe najtežjih plesnih fraz. In prav za to gre. S tem je v *Baletu 100* ustvarjena pomenljiva nadgradnja zgodovinskih plesnih materialov, priložnost za vznik novih pomenskih mest telesnih ekstenzij. Zdi pa se, da se danes v iskanju fizične perfekcije in višanju limitov sposobnosti tehnične izvedbe le nekoliko prepogosto izgublja subtilnost in premišljenost plesnega izraza. Izgublja se, tudi v primeru *Baleta 100*, izvedbena ločnica med različnimi koreografskimi postopki, med sodobnobaletnim pristopom in klasično baletno koreografijo. Pristopi plesalcev do različnih plesnih materialov kljub različnim plesnim slogom delujejo enako. Izvedbeni perfekciji umanjka umetniški izraz, iz katerega bi lahko razbrali razumevanje koreografskih tendenc posameznih avtorjev. Poučen odrski dogodek bi se lahko tako učinkovito zaokrožil.

S U M M A R Y

In the *editorial*, *Emica Antončič* dismantles deeply rooted stereotypes of European intellectuals about the democratic West and the dictatorships of the East through a comparison of the Slovenian and the Catalan struggles for independence. On October 1, 2017 the Spanish police beat up residents of Catalonia who were trying to take part in the referendum on independence. Thus in a democratic western country police beat up voters while in undemocratic Yugoslavia those of us who resided in what was then the Socialist Republic of Slovenia went to the polls on December 23, 1990 to take part in a referendum on independence and no one beat us up for that, writes *Dialogi*'s editor in chief. The war in the former Yugoslavia, with the aggressive nationalism of Croatia and Serbia and their attempts to carve up Bosnia and Herzegovina, perhaps indeed obscured the image of Slovenia's independence in the international arena, but we should not take such a superficial view. According to Article 1 of the 1974 Constitution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, the federal state is a community of freely united nations and their socialist republics, and among the fundamental principles is that every nation has the right to self-determination and secession. Slovenian independence was undeniably legitimate according to its lawful course, and Tito's Yugoslavia was a democratic country with regard to the rights of nations to self-determination. The Spanish Constitution does not allow for this possibility, and judging by the actions of the political leadership and police it does not even allow the peaceful expression of will and assembly.

Jedrt Jež Furlan has prepared an *interview* with members of the dance group EnKnapGroup from Ljubljana, Ana Štefanec Knez and Luke Thomas Dunne. They talked mainly about what it means to be a modern dancer, in other words, about a vocation that in Slovenia is still not self-evident.

Social sciences editor *Ciril Oberstar* has prepared a *thematic set of articles on cryptocurrencies*. The topic of cryptocurrencies as a global social phenomenon goes beyond the curiosity that a journalis-

tic article of normal length could satisfy. For this reason he has invited the collaboration of four authors well-versed in intermediate fields of social theory in order to discover the often overlooked social dimension of cryptocurrencies, the role they play in the modern global economy, and their influence on social changes. Contributing authors are physicist and philosopher Sašo Dolenc, philosopher and sociologist of culture Lea Kuhar, political scientist Sašo Furlan and journalist Truls Lie.

Meta Kordiš in this issue's column *Offside* presents the *Multimedia Educational Society Voice of the Underground (Glas podzemlja)*, which has been operating out of the bomb shelters below Main Square (Glavni trg) in Maribor for fifteen years, and offers a space to young musicians, organizes a jazz festival and in general works for the development of alternative music culture.

Emica Antončič in *Language corner* once again presents some new words that are not to be found in the Slovenian online dictionary on the Fran portal.

In Cultural diagnosis *Matic Majcen* writes about the Slovene translations of *Noam Chomsky's* book *Who Rules the World?* and *Reece Jones's Violent Borders: Refugees and the Right to Move*. *Veronika Šoster* reviews the new poetry collection by the well-known Slovenian poet *Bina Štampe Žmavc* titled *Collector of Solitudes*, and *Jakob Ribič* discusses the recently published Slovene translation of *Andrew Hewitt's* book *Social Choreography: Ideology as Performance in Dance and Everyday Movement*. This year the Slovenian Ballet is celebrating its 100th anniversary of professional operation. *Nataša Berce* reviews the evening of ballet commemorating the occasion in which the Slovenian National Opera and Ballet Theatre of Ljubljana reconstructed three well-known historical performances.

www.aristej.si | www.facebook.com/revijadialogi

